X 166075

A XIII. KERÜLET

kezdetektől napjainkig

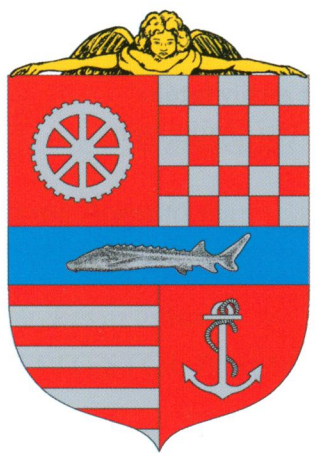

Harmadik, bővített kiadás

IMPRESSZUM – TARTALOM

Impresszum

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001005861

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
14.

Szerzők:
Gellért Lajos
Dr. Juhász Katalin
Pappné Vőneki Erzsébet

A harmadik kiadást szerkesztette és átdolgozta:
Gellért Lajos
Pappné Vőneki Erzsébet

Gondozta: Szilágyi N. Zsuzsa

Fordítás:
Adecom Kft., Nívó Nyelviskola

A könyvben nem jelzett archív fotók:
Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény

További fotók:
Csontos Jolán
Glósz András
Holczer Gábor
Schäffer László
Réz Mihály

Térképek:
Országos Széchényi Könyvtár
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény

Könyvterv: Kónya Judit

Köszönet Jelenics Józsefnek a helytörténészi segítségéért.
Köszönet Feledy Balázs művészettörténésznek.

Felelős kiadó: Sprint Kiadó
Ügyvezető igazgató: Machos Ferenc

Nyomdai előkészítés: Sprint Kft.

Nyomta: Reálszisztéma Dabasi Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Vágó Magdolna vezérigazgató

ISBN 978-963-88273-2-6

Készült:
Budapest Főváros XIII. Kerületi Önkormányzat megbízásából
© 2012, Budapest

X 166075

Tartalom

Polgármesteri köszöntő 4
Előszó 6

1. A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZAD ELEJÉIG 10
Apácák, szerzetesek, keresztes vitézek a Margit-szigeten 15
Középkori falvaink 18
Fejedelmek hala – halak fejedelme – „Vizafogó" névadói 19
Rákos mezején 23

2. AZ 1800-AS ÉVEK ELEJÉTŐL 1945-IG 30
Népesség, társadalom 33
Közigazgatás – a XIII. kerület születése 38
Városépítés, városfejlesztés 41
A lóvasúttól a villamosig – A közlekedés fejlődése 1945-ig 47
Lakáshelyzet – szociálpolitika 52
Újlipótváros 57
Gazdaság, ipar 61
Kultúra, szórakozás, közművelődés 70
Oktatás 77
Gyógyítás a régi Angyalföldön 79
Templomok, egyházak 81
Sport 84
A háborús évek és az ostrom 86

3. AZ ÚJJÁÉPÍTÉSTŐL A RENDSZERVÁLTÁSIG 90
1945–1956 90
Bővül a kerület 93
Közlekedés 97
Oktatás, egészségügy, szabadidő 99
1956 a kerületben 103
1957-től a rendszerváltásig 97
Oktatás 110
Egészségügy 112
Kultúra 114
Sport 116

4. 1990-TŐL NAPJAINKIG 118
Gyökeres átalakulás 118
Ipar, kereskedelem, lakás 122
Gondos kezekben a gyermek 130
A mindennapok biztonságáért 132
Egészségünkért 134
Kultúra – Színvonalas közművelődési programok 136
Sport 138

5. MŰVÉSZET A KERÜLETBEN 142
Írók és költők tollán 142
A színek és formák, az anyag és a fény varázslói 151
A zene szárnyán 157
Kerületünk a filmvásznon 160

XIII. KERÜLETI ELÖLJÁROK, TANÁCSELNÖKÖK, POLGÁRMESTEREK 166

SUMMARY 170

RESÜMEE 180

FELHASZNÁLT IRODALOM 190

POLGÁRMESTERI KÖSZÖNTŐ

Kedves Olvasó

2003-ban jelentettük meg tartalmában és küllemében az eddigi legátfogóbb, ugyanakkor legrészletesebb, legszínesebb, többnyelvű kerülettörténeti kiadványunkat. Bátran mondhatom, hogy a legnépszerűbbet is. A külföldiek, a kerületünk múltját kevésbé ismerők és a szűkebb pátriánk históriájában járatosabbak számára egyaránt élvezetes olvasmányt nyújtó díszkönyv 2007. évi második kiadásának példányai elfogytak.

A harmadik, javított és tovább bővített kiadás a kutatásoknak köszönhetően újabb részekkel gazdagodott. Az utolsó megjelenés óta eltelt öt év eseményeiről és eredményeiről is olvashatnak a napjaink történelmét felvázoló részben. A könyv képanyaga is megújult, mellyel szebb, esztétikusabb és színvonalasabb kiadványban mutathatjuk meg az egykori homoksíkságból elismert városrésszé lett kerületünket.

Őseink kemény munkával termékennyé tették a földet, gyárakban és építkezéseken dolgoztak, infrastruktúrát és kultúrát teremtettek. Munkájuk alapozta meg jelenünket, melynek már mi lehetünk alakítói, gazdagítói. Elért eredményeinkhez és jövőbeli feladataink sikeres elvégzéséhez elengedhetetlen a lakóhelyünkhöz tartozás érzése, múltunk és gyökereink ismerete, hagyományaink ápolása. Ezt a kötődést erősíti bennünk ez a könyv, melyet szívből ajánlok minden kerületünk iránt érdeklődő olvasónak.

Budapest, 2012. október

Dr. Tóth József
polgármester

Dear Reader,

In 2003 we published our most comprehensive history of the district with regards to its appearance and content which is, at the same time, the most colorful and most detailed, multilingual publication as well. And I dare say it is fairly popular. The second of this special edition published in 2007 that foreigners and people unaware of the history of our district as well as those who are familiar with it have found entertaining is now out of stock.
Due to further research the third revised and expanded edition of the book is enriched with new details. In the section featuring contemporary history you can read about events and results that have occurred during the past five years since its last publication. The imagery of the book has also been renewed, demonstrating in this high quality more aesthetic version how our district, once only a sandy plain became a significant part of our capital.
Our ancestors worked hard to make the land fertile. They also worked in factories and at construction sites and created infrastructure as well as culture. Their work has laid the foundations of our present so that now we are able to form and enrich it. In order to keep our results and to complete our tasks successfully in the future, it is indispensable to belong and feel part of our home place, and be aware of our past and roots as well as to keep our traditions. This feeling, this belonging is strengthened by the book I warmly recommend to all readers interested in our district.

Budapest, October 2012

József Tóth PhD
Mayor

Liebe Leser/Innen,

Im Jahre 2003 erschien unser ausführlichstes, buntes und mehrsprachiges Werk über die Geschichte des Bezirks, das sowohl im Inhalt als auch im Aussehen das Umfassendste war. Ich kann ihnen herzhaft sagen, dass es auch das Populärste war.Die Exemplare der 2. Auflage der Prachtausgabe, die im Jahre 2007 erschienen, sind ausverkauft. Diese Ausgabe bedeutet eine genussreiche Lektüre nicht nur den Ausländern und denen, die die Geschichte des Bezirks weniger kennen, sondern auch denen, die sich in der Geschichte unserer engeren Heimat gut auskennen.
Die dritte, verbesserte und erweiterte Auflage wurde dank den Forschungen durch neuere Kapitel reicher. Im Kapitel der Gegenwartsgeschichte kann man auch von den Ereignissen und Ergebnissen der letzten fünf Jahre lesen. Auch die Bildsammlung des Buches wurde neu, wodurch unser Bezirk, der aus dem Sandflachland ein anerkannter Stadtteil wurde, in einem schöneren, ästhetischeren und niveauvolleren Werk erscheint.
Unsere Ahnen machten durch harte Arbeit den Boden fruchtbar, arbeiteten in Fabriken und Bauen, brachten Infrastruktur und Kultur zustande. Ihre Arbeit gründete unsere Gegenwart, die wir gestalten und reich machen können. Die erreichten Ziele und die zukünftigen Aufgaben erfolgreich zu erledigen, sind Sachen unerlässlich: das Gefühl zu haben, wo man wohnt, die Vergangenheit und Wurzeln zu kennen sowie die Traditionen zu pflegen. Diese Bindung wird mit diesem Buch stärker, das ich allen vom Herzen empfehle, die sich für unseren Bezirk interessieren.

Budapest, Oktober 2012

Dr. Josef Tóth
Bürgermeister

Előszó

„Angyalföld! Mily eszményien szép név,de ország-világ nyelvén félt, rosszhírű és szegény. Mi okozta ezt? A reáhullott sok átok?"

(Részlet Adametz Gyula
székesfővárosi népiskolai igazgató *Angyalföld* című
könyvének bevezetőjéből, 1947)

Az immár harmadízben megjelenő várostörténeti kötetben nemcsak Angyalföld régmúltja elevenedik meg, hanem további három városrész históriája: a népmesébe illő nevű Vizafogóé, a korával már nevében is „kérkedő" Újlipótvárosé, a legendák Margitszigetéé. Először e részekből megalkották a XIII. kerületet, melynek 1938 és 1945 között Magdolnaváros néven egységes elnevezést és modern, a mai napig az igazgatást szolgáló elöljárósági épületet adtak.

A kötetben az időutazás az őskortól napjainkig tart, helyszíne az egykori városfalakon kívül, a terméketlen pesti határban fekvő homokos területről indul, mely egykoron a felső-külvároshoz tartozott. Arról a tájról szól e könyv, melyhez ugyanúgy hozzátartozik a dicsőséges századok történelmét hirdető Rákos mezeje, mint a gyáróriásokkal zsúfolt Váci út és környéke. E földbe temették fél századon át Pest lakosait, s az itt állomásozó, messze földről érkező katonákat – hogy aztán egy század múltával a temető helyét piaci forgatagnak adja át. Az itt húzódó kereskedelmi útvonalak megihlették azokat, akik a Duna két partját állandó híddal kívánták összekötni. 1814-ben e tervről a napóleoni háborúk miatt kellett lemondani, hogy alig fél évszázad múltán franciák tervezzék meg a kecses Margit hidat, amit a könyv megjelenése előtt néhány hónappal adtak át felújítva a forgalomnak.

Peregnek a lapok, s szemünk előtt az évszázadok. Írásban és képben elevenednek meg a római legionáriusok csakúgy, mint a Vizafogó halászai, a vagány angyalföldi munkások, a sziget fái alatt mélázó költők, elmélkedő szerzetesek, az Újlipótváros művelt, színházszerető polgársága, a legendás sportolók.

Vajon milyen lehetett a Margit-sziget, amikor Sándor Lipót nádor 1792-ben fivéreivel (Ferenc császárral és József főherceggel, a későbbi nádorral) az árnyas fák alatt sétált, vagy amikor József nádor 1814-ben szüreti mulatságot rendezett vendégeinek, köztük sógorának, az orosz cárnak? S kik lehettek azok a kertrongálók, akik miatt a nádor a sziget nyilvános látogatását végül beszüntette? No persze, egy évszázaddal később a szigeten már ismét vigadoztak: a világszínvonalú Parisien Grill mulatóban csakúgy, mint a romok között, a Póló Bárban, ahol cigányzenekar húzta a talpalávalót.

Képzeletben beleshetünk a Lipót körút kávéházainak ablakán. A századforduló idején a Club Kávéház olyan volt, akár egy előkelő kaszinó: diszkrét aranyozás, elegáns csillárok, futószőnyegek – nem csoda, hogy oda járt a Magyar Géniusz teljes szerkesztősége, az asztaloknál helyet foglalt Heltai Jenő, Molnár

Ferenc, Bródy Sándor. No és a varieté, melyet estéről estére árgus szemekkel maga a rendőrfőnök, Thaisz Elek felügyelt!

A mai pesti csúcsforgalomban már elképzelni is nehéz, hogy a Kálvin térről Újpestre a Váci úton alig fél óra alatt lehetett eljutni. Hunyjuk csak be a szemünket, s máris utazhatunk a lóvasúton, vagy beszippanthatjuk az ország első vasútvonalán zakatoló mozdonyok kesernyés füstjét.

Az angol utazó, John Paget az 1830-as évek derekán nem éppen hízelgően azt írta: a pesti homok *„jobban megköhögtet, mint a londoni köd"*. Ám néhány hónappal látogatása után, 1838 márciusában a Duna éppen, hogy sártengerré változtatta a várost, átszakítva a Pestet védő északi gátat. Az árvíz után ódzkodtak lakóházat építeni a homokos, agyagos, művelésre alkalmatlan talajon. Aztán a város egyre terjeszkedett, hol gyárak, nyomorúságos bérházak nőttek ki a földből, hol egy modern világváros elegáns lakóházai. A mai XIII. kerületre a régi fényképek alapján rá sem lehet ismerni, szinte napról napra gyarapszik a környék üzletházakkal, bevásárlóközpontokkal, elegáns lakóépületekkel, a Fővárosi Levéltár is impozáns székházat kapott a rendőrkapitányság tőszomszédságában. Az arculatában és funkciójában egyaránt átalakuló Váci útra a köznyelv új fogalmat alkotott: az irodabulvárét. A Viza 2020 program ellenben reményt nyújt arra, hogy az óriáshal ne csak a kerület egyik városrészének nevében éljen tovább, hanem a habok közül felbukkanva impozáns méretével megdöbbentse a Dunaparton sétáló közönséget.

Az élet árnyékosabb oldalát e kötet szerzői kellő érzékenységgel, ám alaposan tárgyalják: írásaik nyomán magunk előtt látjuk a vagonlakók nyomorgását, Tripolisz parányi lakásait, az első magyar népszálló katonás rendjét. No és a gyárak! A világhírű, tengerjárókat vízre bocsátó hajógyár meg a Láng Gépgyár dicsősége a múltba vész, ezért kellett külön fejezetet szentelni a dicső aranykornak és a szomorú végjátéknak. Vagy nézzük csak, mit írnak az egészségügyről: a tébolyda az évtizedek során kórházzá nemesedett, de hol van már a családi adományból épült Bródy Adél Gyermekkórház vagy a Weiss Alice Gyermekágyas Otthon?

A kötetet lezáró művészeti tárban lapozgatva az embernek az az érzése támad, hogy a magyar művészi élet majd minden jelentős személye itt élt, tanult vagy dolgozott. A lexikonszerű összeállításban jól megfér egymás mellett Cziffra György és a rock and roll, az *Egy pikoló világos* és a *Tűzvonalban* tévésorozat. S vajon eddig hányan tudták, hogy Nobel-díjas írónk, Kertész Imre a szerzője annak a zenés vígjátéknak, melyben először csendült fel a sláger: *„Járom az utat, macskaköves utam, a léptem kopog esős éjszakán..."*?

A macskakövek eltűntek, de megmaradtak a fényképek, dokumentumok. Ezeket gyűjtögetik szorgos munkával, évről évre tudásban gyarapodva a kötet munkatársai. Már a könyv második, bővített kiadása számos újdonsággal lepte meg az olvasót, az 1956-os forradalomról addig nem publikált levéltári forrásokkal. A harmadik kiadásból nem hiányozhatnak a közelmúlt eredményei: így a legújabb látványosság, a RAM Colosseum, s a szerzők büszkén sorolják a 2012-es londoni olimpia résztvevőit, élükön a kétszeres aranyérmes Kozák Danutával.

Vegyük kézbe e nagyszerű kötetet, és legyünk részesei a múltidéző és egyúttal a jövőbe tekintő sétának!

Dr. Holló Szilvia Andrea
történész

LÁTKÉP A KERÜLETRŐL

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
14.

1. A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZAD ELEJÉIG

Ezen a tájon már az őskorban éltek emberek, hiszen átkelésre alkalmas rév volt a közelben, s a bővizű *Rákos-patak* és környéke vonzotta a letelepedni vágyókat. Vizében megélt a víz tisztaságára kényes rák, partján vadruca és csér költött. A környező mezőkön túzok fészkelt, a magasban rétihéja és sas körözött, s csak itt volt honos a rákosi vipera. Az Alföld folytatásának tekinthető *Rákosmezőn* a szél sokáig mozgásban tartotta az alsó kavicsos talajréteg fölött lévő laza homokot. Az így keletkezett homokdombok miatt a patak, amely valamikor jóval délebbre kanyargott, állandóan változtatta medrét. Az áradások következtében lápossá, mocsarassá vált területeket belepte a futóhomok, s így alkalmassá váltak a letelepedésre. A Duna mentén vándorló sokféle nép, az első betelepülők alig hagytak nyomot maguk után, ezért kilétüket nem ismerjük.

Aranylelet Angyalföldön

Az i. e. VIII. századból származó, a Duna–Tisza vidéki és az észak-kaukázusi aranyművesség jellegzetes jegyeit mutató edények és ékszerek 1892-ben és 1925-ben kerültek elő a földből. Az angyalföldi lelőhelyek közelsége *(2 km)* azt bizonyítja, hogy a terület jelentős volt a Dunán való átkelés szempontjából, s kultikus szertartások színhelyéül is szolgált. A szakemberek szerint a kora vaskori aranytárgyakat nem menekülés közben rejtették el, hanem áldozati céllal helyezték a földbe.

Rákos mezeje ábrázolása térképen
(A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona)
Representation of Rákos field on map
Abbildung der Wiese Rákos auf Karte

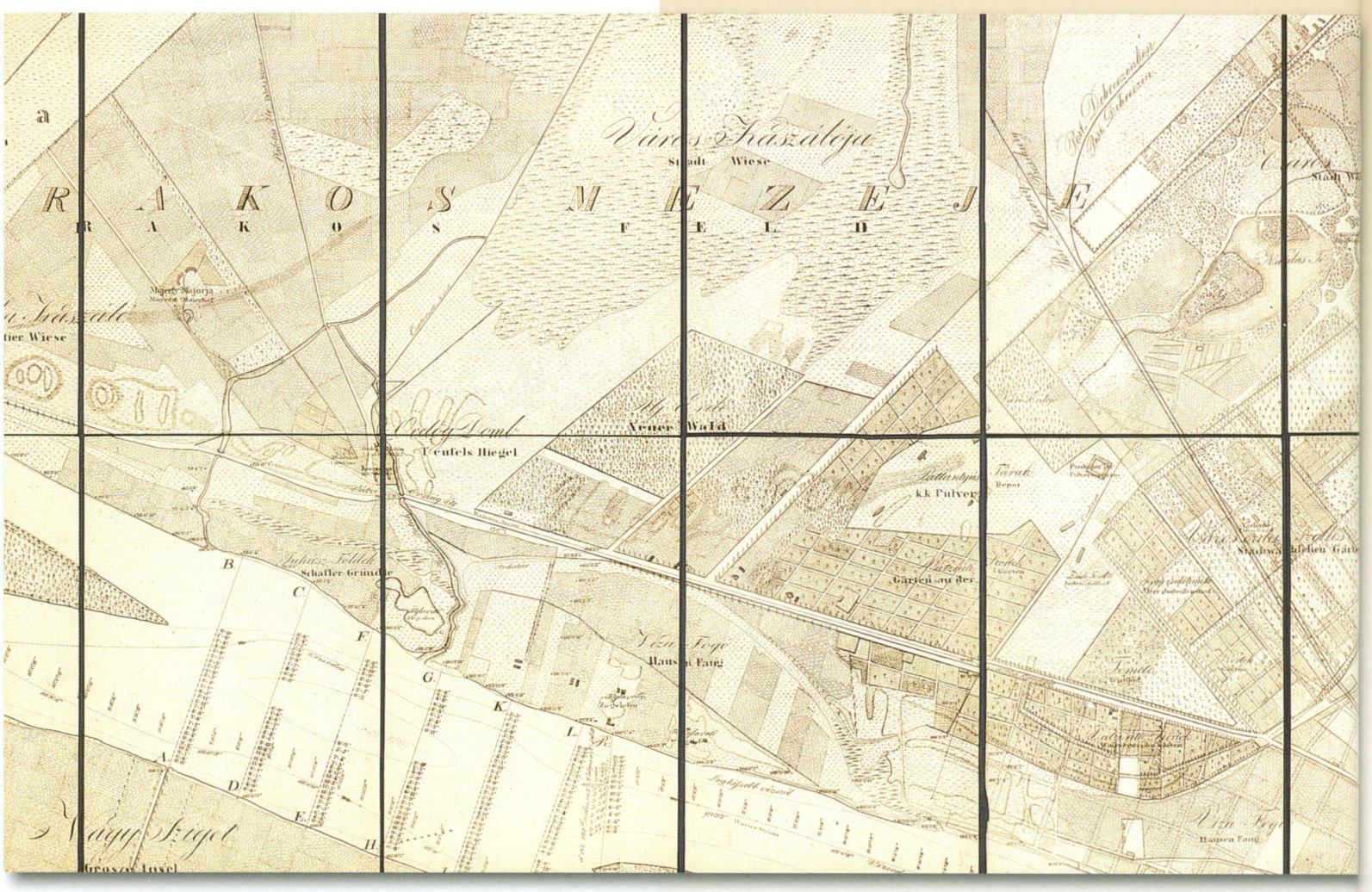

Bütyök- és pontsorokkal díszített, egyfülű tálka,
kora vaskor, i. e. VIII. sz.
(A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona)
Saucer with one lug, decorated with rows of nipples and points, early Iron Age 8th century B.C.
Mit Buckel- und Punktreihen geziertes, einhenkeliges Schüsselchen, frühe Eisenzeit, VIII. Jh. v.u.Z.

Az első lelet egy istálló építésekor került elő. A 6 aranylemezzel bevont füles bronzgombból, 3 aranygyöngyből és 3 aranyspirálból álló tárgyegyüttest a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta meg. 1925 márciusában Antony János napszámos ásója 24 gyönyörű, egységes formájú és díszítésű, az 1892-es lelethez hasonló aranytárgyat fordított ki a földből egy

Aranytálka, kora vaskor, i. e. VIII. sz.
(A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona)
Gold saucer, Early iron age 8th century B.C.
Goldenes Schüsselchen, frühe Eisenzeit, VIII. Jh. v.u.Z.

Aranyozott bronzkorongok, kora vaskor, i. e. VIII. sz.
(A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona)
Gilded bronze buttons, Early iron age 8th century B.C.
Vergoldete Bronzeknöpfe, frühe Eisenzeit, VIII. Jh. v.u.Z.

– a Béke utcától keletre épülő – ház alapjainak kiásása közben. A 4 aranytálka, 6 aranyozott bronzgomb, 3 aranygyöngy, egy madár formájú, aranylemezzel bevont ékszer és 10 aranyspirál is a Nemzeti Múzeumba került – sajnos a rendőri segítség ellenére sem hiánytalanul. A szerencsés kincstaláló a hatóságokat kijátszva titokban értékesíteni próbálta a tárgyakat, de meglopták, s a nagy értékű, közel egy kilogramm súlyú aranylelet ismertté vált. A legértékesebb darabot, egy aranytálkát, külföldre csempészték, s a londoni British Museumba került.

1. A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZAD ELEJÉIG

Valószínűleg kelták, dákok, kvádok, jazigok jártak erre, majd i. sz. 16 körül a rómaiak meghódították Pannóniát, s a Duna lett a Római Birodalom határa. A Fürdő-szigeten voltak Hadrianus helytartó melegvizes fürdői, ahol nemcsak a későbbi császár, hanem a gyógyulni és szórakozni vágyó polgárok és katonák is áztatták tagjaikat. Lakomáról vendéglátóhelyek gondoskodtak. *(Ekkor még három sziget sorakozott egymás mellett a Dunában: az Árpád híd építésekor elkotort Fürdősziget északon, és a déli Festő-sziget, melyet a Margit híd építésekor egyesítettek a középső szigettel.)* A sziget két végén római őrtornyok magasodtak, a Duna bal partján pedig a hadászati szempontból jelentős *Transaquincumnak* nevezett erődítmény állt.

Transaquincum – a római határvonal apró láncszeme

Az erődítmény a Rákos-patak dunai torkolata mellett állt, s méretét tekintve az ún. „kiserődök" közé tartozott, de hadászati jelentőségét bizonyítja, hogy fontos utak vezettek innen a szarmata földekre. Nevét onnan kapta, hogy szemben volt a Duna túlsó partján lévő pannóniai határváros, Aquincum katonavárosával. A mocsaras, lápos vidéken őrt álló négyszögletes, egyholdnyi területű, vastag fallal körülvett, várszerű építmény vigyázta a túlparton elterülő római várost. Többszörös árok- és sáncrendszer vette körül, sarok- és oldaltornyok erősítették. Az őrtorony közelében állt a Császármalom nevezetű, alul csapott vízimalom, melynek kerekét a Rákos-patak vize forgatta, s a határőri feladatokat ellátó legionáriusok számára őrölte a lisztet. (A környéken több római kori kézimalomkövet találtak.) Septimius Severus afrikai származású római császár (193–211) az itt folyó csatában sikeresen visszaverte a támadó keleti germán kvádokat.

I. Valentinianus (321–375) 375-ben a Dunán hidat veretett, és átkelt Transaquincumba, majd Vác felé indulva győzelmet aratott a kvádok felett. Az erődítményt a Duna áradásai, a barbárok támadásai tönkretették, köveit a későbbi korok letelepedői elhordták, és építőanyagként használták fel.

A Rákos-patak torkolatánál lévő erődöt híd kötötte össze a túlparttal, melynek pesti hídfője a mai Dagály fürdő területén állt. Cölöpmaradványokat találtak az azóta kikotort, az erőd előtt húzódó Fürdő-szigeten is, a mederből pedig faragott római kövek kerültek elő.

A római kori maradványok feltérképezése Zsigmondy Gusztáv nevéhez fűződik. A XIX. század második felében készített tervrajzai alapján az erőd tekintélyes, 78 méteres oldalfalakkal körülvett négyszögletes térség volt. A XIX. században nemcsak feliratos téglákat, hanem római pénzérméket is találtak a helyszínen. Később római oltárkő és sírkő került innen a Budapesti Történeti Múzeumba. 1946-ban az egykori hordógyár területén az erődítmény védőfalának egymáshoz ferdén, tompaszögben rakott kőlapokból álló, halgerincszerű falazatának egy darabját találták meg.

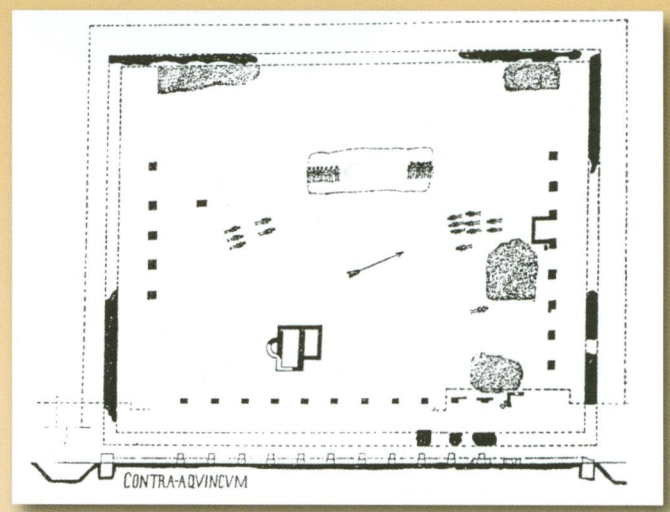

A Rákos-patak torkolatánál feltárt erődítmény maradványa

Remnants of the fortress explored at the mouth of Rákos Creek

Überrest der an der Mündung des Bachs Rákos erschlossenen Festung

Transaquincumi lelet a Duna-parton megtalálásakor
Transaquincum finding at the Danube riverside upon its discovery
Der Transaquincum-Fund am Donauufer bei der Entdeckung

A rómaiak bukásától a honfoglalásig különböző népcsoportok *(hunok, keleti gótok, gepidák, longobárdok, avarok, frankok, szlávok)* váltották egymást ezen a területen.

Árpád és a hazát kereső honfoglaló fejedelmek Anonymus *Gesta Hungaroruma* szerint népükkel Rákos mezején ütöttek tábort, majd innen indultak tovább az északabbra fekvő mezőgyeri révhez, s ott tömlők segítségével hajóztak át a Dunán. E fontos átkelőhely közelsége és Pest fejlődése miatt a későbbi századokban is nagy volt a forgalom ezen a tájon.

Pest a kereskedelem révén nőtt várossá, s ez a tevékenység a XIII. századtól egyre fontosabb és szerteágazóbb lett. Előbb só-, majd hal- és borkereskedelme volt jelentős, de Magyarország legnagyobb állatvásárait is a falai között tartották. A Rákos mezején át vezető *Pest–Vác–Komárom–Ipoly-völgy–Garam-völgy* és a *Pest–Hatvan–Eger–Kassa–Lengyelország* útvonalakon sok kereskedő fordult meg árujával, nem mindig a legbiztonságosabb körülmények között. A békés útvonal gyakran vált hadi úttá vagy csatatérré, s ilyenkor természetesen a város fejlődése is lelassult, megállt vagy visszaesett.

Ez történt 1241-ben is, amikor a tatárok három oldalról érkeztek a Kárpát-medencébe. IV. Béla Rákos mezejére hívta össze az ország haderejét, s innét indult élükön kelet felé. A vereséget szenvedő magyar hadat itt üldözték Batu kán és a fővezér Szübötej tatárjai, s a Pestről ellenük induló Ugrin kalocsai érsek csapatát is itt csalták a csapdát jelentő mocsaras részekre a nomádok. Itt várták a tatár hadak, hogy a befagyott Dunán átkelhessenek a túlsó partra. A budaiak éjjel-nappal törték a jeget, ám 1242 januárja olyan kemény hideget hozott, hogy erőfeszítésük hiábavalónak bizonyult: a próbaképpen jégre hajtott marhacsorda nyomában a hódító sereg átkelt a Dunán.

A mongolok távozása, a közbiztonság helyreállítása s a szétszóródott lakosság visszatelepítése után Pest újra fejlődésnek indulhatott. A lehetőségek azonban korlátozottak voltak, mivel a várostól északra elterülő királyi földbirtokok az egyház kezébe kerültek, s ez évszázadokig okozott összetűzéseket a Nyulak szigete apácái és a pesti polgárok között.

A Rákos-pataki őrtorony Victoria-szobor maradványa
Remnants of the Victoria statute in the watch-tower at Rákos Creek
Victoria Skulpturüberrest des Wachturms bei Rákos-Bach

1. A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZAD ELEJÉIG

A még több részből álló Margit-sziget a XIX. század közepén

Margaret Island that consisted of more parts in the middle of the 19th century

Die noch aus mehreren Teilen bestehende Margareteninsel in der Mitte des XIX. Jahrhunderts

Apácák, szerzetesek, keresztes vitézek a Margit-szigeten

Az apácaavatást, leányszöktetést, ájtatosságot és ármányt egyaránt látott Margit-szigeti kolostorok, templomok története kerületünk históriájának egyik legszínesebb fejezete.

E földdarab az Árpád-házi uralkodók korában *Urak szigete* volt, híres vadászterület. A XIII. században Budához tartozott, ezért nevezték *Budai-szigetnek*. Volt *Nyulak szigete* is, mert az itt található királyi vadaskertben igencsak elszaporodtak a nyulak. A *Boldogasszony-sziget* nevet az apácák monostoráról kapta, melyet IV. Béla a domonkos rendi apácák számára alapított.

Templom, kolostor, királyi kastély

A templom öt szakaszban épült a XIII–XVI. században. Emeletes kolostorépület illeszkedett hozzá, melynek hercegnők és királynők voltak állandó vendégei. Szívesen tartózkodott a szigeti nővéreknél IV. Béla és Mária királyné (a névadó Margit hercegnő szülei), illetve Mátyás király anyja, Szilágyi Erzsébet.

A magas rangú vendégek külön, a világi szárnyban laktak. A kolostor templomához északról kapcsolódott ez az emeletes királyi kastély, melynek gótikus ablakai a Duna felőli díszudvarra nyíltak. Az alsó szinten két kisebb átjáróhelyiség s két nagyobb terem közt egy ötablakos díszterem helyezkedett el, ahol szenes cserépkályha ontotta a meleget (az akkoriban szokásos padlófűtés helyett), s a mennyezetről kovácsoltvas csillár függött. A helyiségek padlózata márványdarabokból, mozaikszerű kőből (terrazzo) és téglából készült, a falakat színes freskók díszítették.

Szent Margit ábrázolása bélyegen
Representation of Saint Margaret on a stamp
Abbildung von Sankt Margarete auf Marke

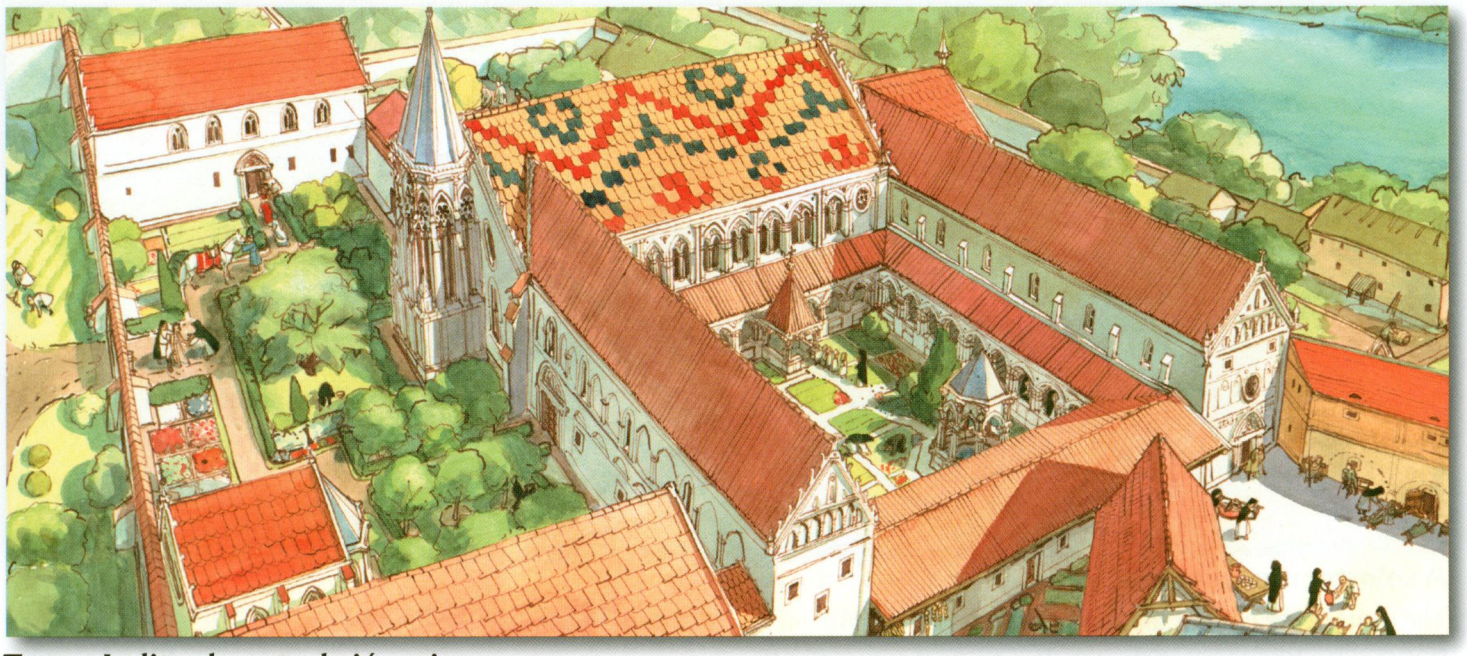

Torma Judit rekonstrukciós rajza

1. A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZAD ELEJÉIG

Szent Margit síremléke
The gravestone of Saint Margaret
Grabmal von Sankt Margarete

Okulva a tatár veszedelem tapasztalataiból, a király megerősíttette a sziget leggyengébb pontjait is. Északi végén a XIII. század második felében Lodomér esztergomi érsek kastélyt és tornyot építtetett, melyet később a domonkos apácák szereztek meg. A ferences barátok kolostora, a johannita keresztes vitézek ispotálya és a premontrei szerzetesek Szent Mihály-rendháza is itt állt.

Nemcsak IV. Béla, hanem leszármazottainak sorsa is összefonódott a szigettel: ide adta apácának lányát, Margitot, itt kötött békét fiával, a későbbi V. Istvánnal, itt betegeskedett, és itt lehelte ki lelkét. A királyt nem a szigeten, hanem feleségével együtt Esztergomban helyezték örök nyugalomra. Viszont a kolostorban temették el lányát, fiát, sőt unokáját, Béla herceget is, aki a szigeten lett gyilkosság áldozata.

Kun László nem sok sikert könyvelhetett el, amikor megpróbálta a hatalmasságokat és a papságot megtörni. Mivel szándéka nem si-

A kolostor romjai a szigeten
The ruins of the cloister on the island
Ruinen des Klosters auf der Insel

került, a kunokra támaszkodó király egyre botrányosabb és kicsapongóbb életet élt. Törvényes feleségétől úgy igyekezett megszabadulni, hogy a Nyulak szigetei zárdába csukatta, nem egészen apácahajlamú lánytestvérét viszont kiszöktette onnan, hogy az egyházat bosszantsa.

A sziget mai nevét IV. Béla lányáról, Margitról kapta, aki tízévesen költözött a Nyulak szigetei kolostorba. Húszéves volt, amikor fogadalmat tett, és huszonkilenc éves korában hunyt el. 1943-ban avatták szentté. Alázatos, önfeláldozó életét, kolostorbeli életmódját az 1510-ből való Ráskay Lea-féle *Margit-legendából* ismerjük.

Az 1989 óta műemléki jelentőségű és védettségű Margit-szigeten a domonkos rendi kolostor és a királyi palota romjai a budai vár után Budapest második legnagyobb kiterjedésű összefüggő középkori építészeti emlékét alkotják. Az első leletek 1838-ban kerültek elő, köztük a Nemzeti Múzeumban látható, ún. *„nyitott korona"*, melyet az egyik Árpád-házi királyi sírban találtak. A kolostor romjaira 1914-ben bukkantak, amikor egy viharban kidőlt vén diófa gyökerei között megtalálták az épen maradt kolostorharangot. A gót betűs, XV. századi német harangöntő mester munkáját dicsérő bronzharangot a zárda szomszédságában álló, a premontrei rend szerzetesei által a XII–XIII. században épített, s 1932-ben rekonstruált Szent Mihály-kápolna tornyában helyezték el.

1923-ban és 1938-ban kezdődtek azok a jelentősebb feltárások, melyek megalapozták a romkert megvalósulását. A Palatinus strandal szemközt található Ferences-templom romjait 1958 és 1967 között konzerválták. 1994-ben a romok méltó bemutatása és helyreállítása érdekében indult feltárás és felújítás.

Helyreállított középkori ablak
Restored window from the Middle Ages
Renoviertes mittelalterliches Fenster

A konzervált Ferences-templom romjai
The ruins of the conserved Franciscan church
Die Ruinen der Reste der Franziskanerkirche

1. A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZAD ELEJÉIG

Középkori falvaink

Kerületünk helyén a középkorban növénytermesztésre alkalmatlan hatalmas füves területek, vizenyős rétek húzódtak, melyeket kaszálóként hasznosítottak a Margit-szigeti apácák és a szintén tulajdonos premontreiek. A jobb minőségű Duna menti földeken viszont virágzó szőlő- és kertművelés alakulhatott ki. A Rákos mocsarainak nádja az épülő város számára szolgált fontos építőanyagul.

A középkorban csupán néhány kis falut találunk itt, melyek a Pestet övező településgyűrű részeként néhány száz évig tartották magukat. Egy részük elnéptelenedett és az enyészeté lett, mint *Új-Jenő* és *Szentlászló*, vagy a terjeszkedő város külvárosként kebelezte be őket, amint ez *Jenő*vel és *Vizafogóval* történt. *(Egyes források Újbécset is kerületünk területére teszik, de az újabb kutatások ezt nem erősítik meg.)*

Történelmi emlékek és helynevek egy összegző térképen
Historical monuments and names of toponyms on a summarising map
Historische Denkmäler und Ortsnamen auf einer Summierungskarte

·B·U·D·A·P·E·S·T·
mezőgazdaságtörténetében különböző korszakokban szereplő helyek megjelölése

JELMAGYARÁZAT:

tó	K kert v. gyümölcsös
mocsár	kertészet
árok	szőlők
töltés	erdő, mező
épület (iskola, major stb.)	
vízimalom	
Mátyás k. kertjének határa	
Az 1838 évi árvízkor elöntött terület határa	

Jenő, Új-Jenő, Szentlászló

Ezen a területen a XIII. század elejétől már voltak lakott, egyházi tulajdonban lévő települések. A legdélebbre fekvő Jenőt révészek, hajósok és halászok lakták, a mai Margit híd pesti hídfője körül lehetett, s révéről volt ismert. A jenői révet a Nyulak szigetének déli végére épített keresztes erődítmény őrizte, s a bal parti Jenő falu és a jobb parti Felhévíz között biztosította az átkelést. Hajósai 1267-ig a királyi udvar, majd a Margit-szigeti apácák szolgálatában álltak, s a révforgalom biztosítása mellett Csepel, Esztergom és Buda között is hajóztak. Az átkelőhely vámját természetesen az apácák élvezték. Jenő határában szántók, kaszálók terültek el. A mai Árpád híd pesti hídfője táján a középkorban Új-Jenő falu feküdt, mely szintén az apácáké volt, s a Mindenszentekről elnevezett temploma révén Mindszentnek is hívták. Az ettől északra, de a Rákos-patak torkolatától délre található Szentlászlót pedig a XIV. század elején szerezte meg az óbudai káptalan. A halastóval is rendelkező település eredeti neve Besenyő volt, új elnevezését valószínűleg Nagy Lajos király idejében kapta, a király eszményképéről, Szent Lászlóról elnevezett temploma nyomán. A Rákos-patak a szigetiek ellátását is szolgálta: a szerzetesek innen kapták konyhájukra a friss rákot. Vizafogó szintén az ő birtokuk volt az Agaras-tóval és a vizák ívóhelyéül szolgáló Fürdő-szigettel együtt.

Fejedelmek hala – halak fejedelme „Vizafogó" névadói

A hangulatos „Vizafogó" a kerület egyik legrégibb földrajzi elnevezése, melyet már Mátyás korában többször említenek. A középkorban kis halásztelepülés volt a vadban gazdag, mocsaras-erdős területen, ahol révészek és halászok éltek.

Az 1888-ban megszületett első halászati törvényünk az ármentesítések miatt jelentősen lecsökkent halállomány fokozott védelmét is célozta. Tiltotta az ívó hal fogását, és szigorúan büntette az orvhalászokat. A Fekete-tengerből a Margit-szigeti hőforrásokhoz vándorló vizák ekkorra már annyira megfogyatkoztak, hogy a törvénycikk sem tudta megakadályozni rövid időn belüli teljes eltűnésüket a Duna középső szakaszáról. Április elejétől június közepéig halászati tilalmat írt elő a mély, köves folyómedret kedvelő, ikrát rakó vizákra. A 150 cm-nél kisebb kifogott példányokat a többi évszakban is vissza kellett dobni a vízbe.

Hajdanán vizeink olyan gazdagok voltak halban, hogy a viza mint legértékesebb hal, évszázadokon át komoly jövedelmet hozott a halászmesterséget űzőknek.

A ma élő vizák már nem jönnek el a Vaskapuig, hanem a Duna-delta környékén ívnak. Ők is veszélyben vannak, mert nemcsak húsukért, hanem a legértékesebb, legnagyobb szemű kaviárt adó ikrájukért is halásszák őket. Európában – az itteni vizák szerencséjére – a kaviár csak az 1917-es forradalom után terjedt el a nyugatra menekült orosz nemesség révén, akik már korábban is kedvelték és fogyasztották.

Viza rézkarcábrázoláson
Great sturgeon in a copper engraving depiction
Hausen auf einer Radierung

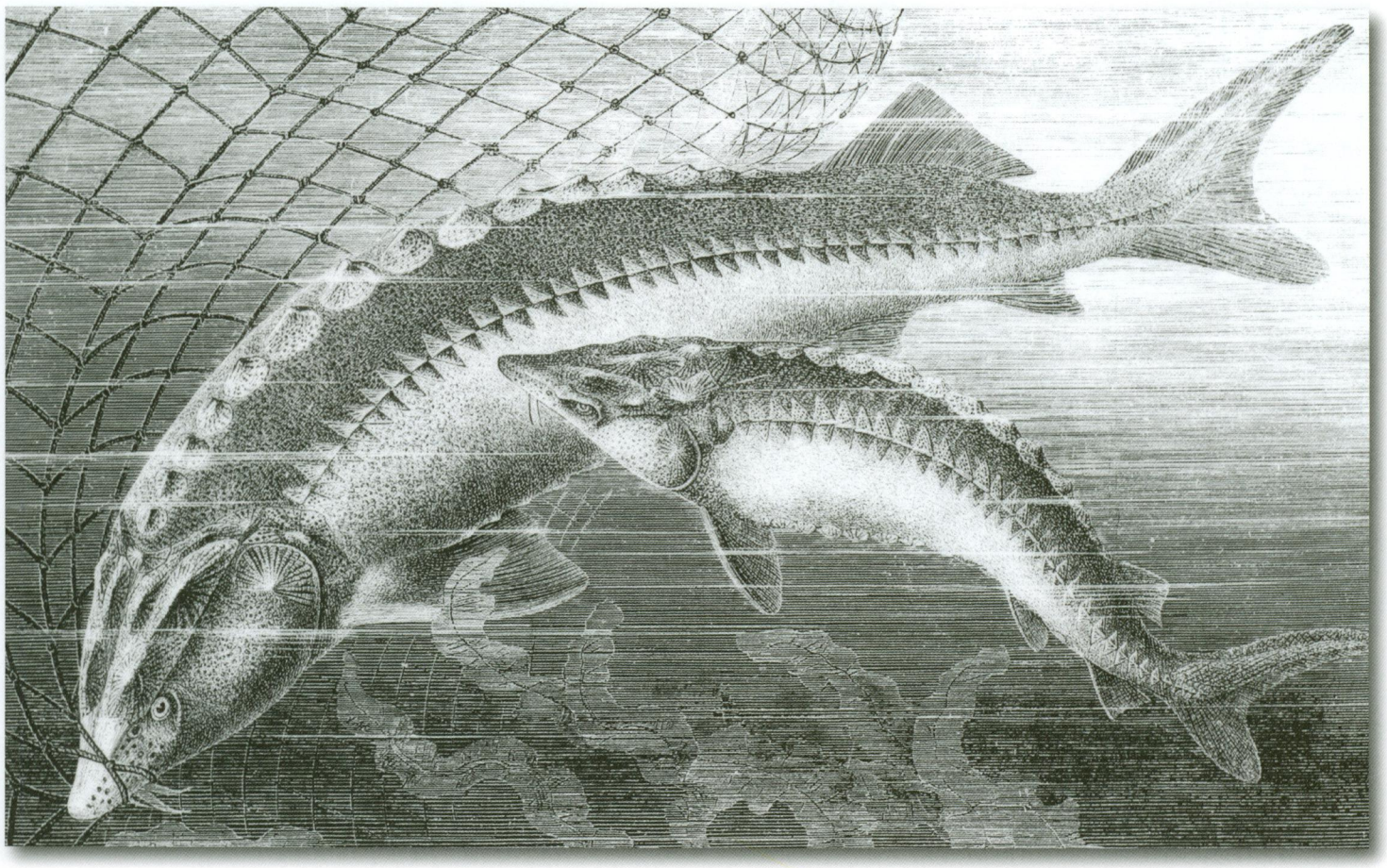

1. A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZAD ELEJÉIG

A viza a tokfélék családjába tartozó nagyméretű porcos hal, mely a sós- és az édesvíz között ingázik. A tokfélék 25 fajából Magyarországon valaha öt faj volt honos: a kecsege, a simatok, a vágótok, a sőregtok és a viza. A középkorban hemzsegtek a Dunában és a Tiszában, s nem voltak ritkák a Drávában és a Körösben sem. Ma már csak a kecsege fordul elő vizeinkben.
A „viza" szó finnugor eredetű, és „óriást" jelent, latin neve „Huso huso". A népnyelv őrhalként és víziborjúként is emlegette őket. Legnagyobb termetű halunk. Fiatal korában fenéklakó, gerinctelen szervezetekkel, idősebb korban elsősorban hallal táplálkozik. Magyarországon védett. Nagy tömegük átlag 100–500 kg (rekordpéldányok esetén 1000 kg is lehet), hosszúságuk átlag 2–5 méter. Ivarérettségüket 8–15 éves korukban érik el, s megérhetik a 100 éves kort is. Testük kecses felépítésű, koponyájuk kiszélesedő és négy szál hosszú bajusz ékesíti. Hátuk sötétszürke, hasuk piszkosfehér. A Fekete- és a Kaszpi-tenger, valamint a beléjük ömlő folyamok alsó szakaszán honosak. Különlegességük, hogy képesek a tengerbe torkolló folyókban felfelé, a folyással ellentétes irányban nagy távolságra elvándorolni, hogy tavasszal lerakják ikráikat, valamint ősszel, hogy átteleljenek. Szaporodáskor utódaik ugyanígy visszatérnek születésük helyére. Mindennek feltétele a természetes, akadálymentes áramlás, a hajóktól nem zavart, háborítatlan, csendes vízrészek megléte és a jó vízminőség, melyek a középkortól a XVIII. századig nálunk is biztosítottak voltak. A kedvező körülményeknek köszönhetően a Dunán egészen Pozsonyig, a Tiszán Tokaj térségéig felúsztak. A honi halászok szerencséjére Bécsig ritkán mentek, így az osztrákok magyar vizákat voltak kénytelenek importálni, s továbbszállítani a francia és a német főúri udvarokba. Tavasszal az első vizarajok érkezése nagy látványosságnak számított, mert a delfinhez hasonlóan a vízből ki-kiugrálva, a felszínhez közel rajzottak.

Vizák a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban
Great sturgeons in the Museum of Hungarian Agriculture
Hausen im Ungarischen Landwirtschaftlichen Museum

Halászatára az ívóhelyek közelében, illetve a vonulási útvonalakon külön vizahalászó helyek létesültek raktárakkal. A legnagyobb Komárom és Győr között, a Csallóközben volt. „Vizafogó" halászai a korábban három részből álló Margit-sziget hőforrásokban gazdag északi Fürdő-szigetének kavicsos-köves aljzatú partjához tartó halakat halászták négyféle módon: szigonnyal, horoggal, kerítőhálóval, s főként vizafogó „cége" (más elnevezéssel „szégye") segítségével. Utóbbi a halak irány-tartó tulajdonságára építő rekesztő halászat kelléke volt: a folyási irányra merőlegesen felállított, cölöpökből vagy fonott sövényből álló fal, melynek szabadon hagyott nyílásában nagyméretű háló várta az állatot. A halat csónakból fogták, s a kaput lehalászáskor bezárták. A parton készen álltak hordóikkal a halsózók és a halfüstölők. E két tartósítási módnak köszönhetően juthatott a romlandó hal a bécsi császári és főúri, valamint a pesti és vidéki nagyúri konyhákba.

Zolnay László így idézi fel a hajdani halászatokat:

„A vizafogás kollektív munka volt: sok halásznak, halászbokornak jól megszervezett együttes munkáját tette szükségessé. 1412-ben Zsigmond király több külföldi vendégével együtt szemlélte meg a vizafogást. A halászok vasvégű facölöpökkel elgátolták, valósággal kalodába verték a Dunát. Ez volt a vejsze. Az erősen összeácsolt, s a fenék fövenyébe vert kettős cölöpsor alsó kapuját megnyitották, s ebbe az óriás csapdába terelték a mindig az ár ellen úszó halakat. Sípszóval, dobbal, víg kurjongatással, később ágyúk durrogtatásával terelték a kettős cölöpsor vesztőhelyére a vizákat. Amikor a folyam Góliátjai már egymás hegyén-hátán hemzsegtek, hirtelen lezárták a cölöpsor alsó kapuját, s megkezdődött a vizák lemészárlása. Csónakokról szigonnyal, doronggal űzték a part felé a hatalmas halakat. Sokat úgy ejtettek el, hogy kopoltyújukon láncot vontak át, s a láncot a parti fák törzséhez kötötték. Zsigmond látogatásakor 26 óriásvizát és 6000 kisebb tokot zsákmányoltak a halászok. Feljegyezték, hogy a haláltusájukat vívó halóriások furcsa, elnyújtott bőgést hallattak. Hangjukról s széles koponyájukról ragadt rájuk a víziborjú nevezet..."

A Képes Krónika szerint I. András király a XI. században 50 vizát is küldött Győr alá III. Henrik német császár éhező serege számára. A XVI. században egy-egy különösen sikeres dunai halászat során akár ezer vizát is zsákmányoltak. Gazdasági jelentőségük és népszerűségük a XVI–XVII. században az export-marháéval vetekedett. Bizonyítja ezt, hogy királyi pátens (parancs, törvényerejű rendelet) alapján vizát és más tokféléket csak a mészárosok és hentesek céhe árusíthatott. Az úszóhólyagjából készült halenyv a legjobb minőségű ragasztó, amely több száz év múlva sem fárad el, s törhetetlen íjakat állíthatnak elő vele. A török uralom elsodorta „Vizafogót", a kis halászfalut. A XVIII. századi térképeken az ezen a helyen jelölt „vizatanya" léte bizonyítja, hogy a halászat ekkor még nem szűnt meg teljesen. A XVIII. század első felében még mindig bővelkedtünk tokfélékben – másfél évszázad múlva viszont már ritkaságszámba

1. A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZAD ELEJÉIG

ment a viza. Magyarországon 1857-ben fogták a legnagyobb, 560 kg-os vizát.

1896-ban megépült a Vaskapu-csatorna, mely megkönnyítette a hajók útját, s megsokszorozta a dunai forgalmat. Emellett ekkorra már túlhalászták a vándorló vizafajtát, s fokozatosan eltűnt.

A Fürdő-szigetet (ahol az ókorban Hadrianus helytartó melegvizes fürdői, majd a középkorban a vizák kedvelt ívóhelyei voltak) az 1930-as években, az Árpád híd építésekor elkotorták. Az Al-Duna duzzasztóinak megépítése elzárta a fölúszó halak útját, ezért az utóbbi másfél évszázadban mindössze 60 vizafogást jegyeztek fel a Duna magyarországi szakaszán. A Dunából 1987-ben fogták ki Paksnál az utolsó vizát: a 3 méter hosszú, 180 kg súlyú állat a Vaskapu-erőmű 1970-ben történt megépítése után „ragadhatott" a folyó felső szakaszán. Akváriumot készítettek a számára, s az Állatkertben helyezték el, ahol néhány nap után elpusztult.

A korábban szinte minden nagy európai folyóban fellelhető halóriás ma már végveszélybe került. Az 1970-es években próbálkoztak a viza és a kecsege keresztezésével, de a viza nehézkes beszerzése miatt a „vicsege-kísérletek" abbamaradtak. A szigorúan védett faj napjainkban újra a figyelem középpontjába került. A „Viza 2020" program célkitűzése, hogy 2020-ra visszahonosítsák Magyarországra a tokféléket. Ehhez akadálymentes áramlás, kisebb hajóforgalom, a talajerózió, s vele a hordalék mennyiségének csökkenése, jó vízminőség és az élőhelyek védelme vagy rekonstrukciója szükséges.

2010 szeptemberében a Szigetközben, Ercsinél és jelképesen Vizafogó kerületrészünkben, a Viza utcánál 100-100 kis vizát telepítettek a Dunába. A telepítés sikerét igazolja, hogy egy évvel később, 1500 km megtétele után Ukrajnában, a Földközi-tengerhez közel fogtak ki, majd dobtak vissza közülük egy félméteresre nőtt példányt. A 2012-ben Poroszlón megnyílt Tisza-tavi Ökocentrum édesvízi akváriumában vizák is láthatók. A távoli jövő titka, hogy úszkálnak-e egyszer újra vizák a „Vizafogónál". Kerületrészünk elnevezése örökre megőrzi sok évszázados, az itt élők számára kedves emléküket.

Rákos mezején

A patak menti Rákosmező nagy kiterjedésű mocsaras, majd egyre elhomokosodó, gyéren lakott síkság, mely elsősorban országgyűlések színhelye, magyarok táborhelye volt. Fontos kereskedelmi útjai gyakran változtak történelem söpörte hadi utakká, ahol hadba induló vagy menekülő seregek vonultak egyszer diadalittas, máskor pedig kétségbeesett királyokkal az élükön.

A Rákos-patak környékén talált XIV–XVI. századi lándzsacsúcsok, vasszekercék, vaspatkók és sarkantyúk, sisaktöredékek, láncok, réztokok és kőből készült ágyúgolyók arra utalnak, hogy a középkorban is fontos stratégiai pont volt a patak környéke. Bár középkori falvaink nevét megőrizte a krónika, Rákosmező nem ezekről a fosztogatóknak, s mindenféle hadaknak kitett településekről híres, hanem a szabad ég alatt zajló országos gyűlésekről.

1277-től a mohácsi vészig számos országgyűlést tartottak itt. Ezeket az uralkodó általában áprilistól a hideg idő beálltáig, novemberig hívta össze, s átlagosan egy-két hétig tartottak. Helyük pontos megállapítása igen nehéz, mert a Rákosnak nevezett mező nagyon nagy kiterjedésű volt a középkorban. A Mikoviny-féle 1737-ben kiadott térkép szerint az ún. Campi Rakos – a Rákos-patak régi torkolatától délre, a Dunától keletre, s a mindenkori városhatártól északra elterülő füves, ingoványos térség – a mai Angyalföld területére esett.

A meghívott nemesek a gyűlések előtt a Ferenc-rendi Szent Péter-templomban tartottak istentiszteletet. A templom a középkori Pest belterületének keleti határán állt, s utána már a Rákosmező következett.

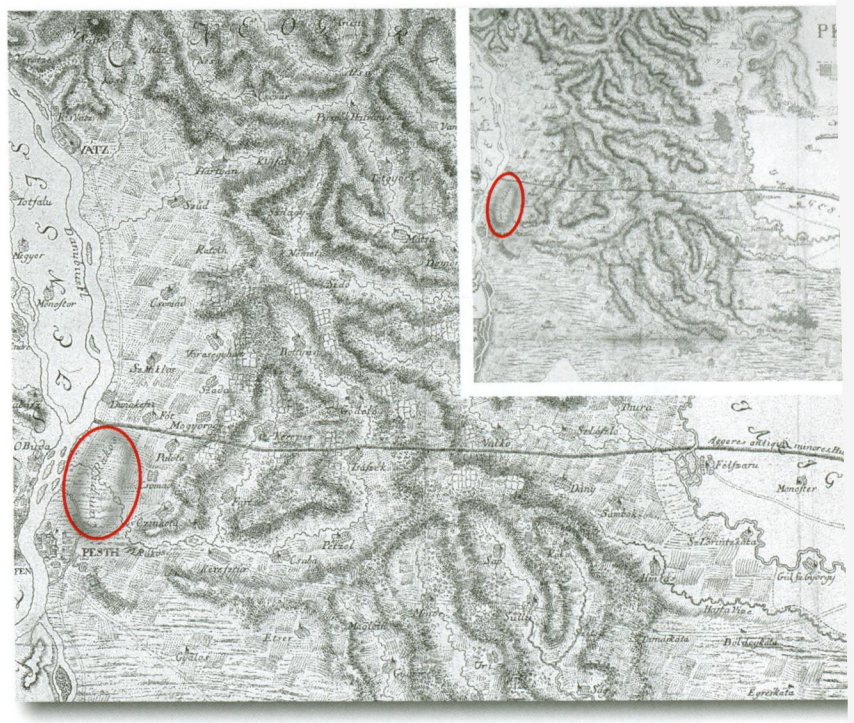

Rákosmező (Campi Rákos) ábrázolása Mikoviny Sámuel 1737-es térképén

The representation of Rákos Field (Campi Rákos) on the map of Mikoviny Sámuel from 1737

Abbildung der Wiese Rákos (Campi Rákos) auf der 1737er Karte von Mikoviny Sámuel

Ahogy a város terjeszkedett, területe egyre kisebb lett, s a gyűléseken részt vevők számától függött (ez néha több tízezerre rúgott), hogy mennyire távolodtak el a mindenkori városhatártól. Nem volt akkora épület, sőt szabad térség sem a városban, amely ekkora tömeget be tudott volna fogadni. A nagyszámú fő- és köznemes, valamint a sok ló táboroztatását a Duna és a Rákos-patak vize tette lehetővé. Sátrakban és a környező falvak házaiban voltak elszállásolva.

Rákos neve idővel annyira beleivódott a köztudatba, hogy német földön a XV. század végétől kezdve a magyar országgyűlést „rákos"-nak nevezték. Ezt a szót még akkor is használták köznévként, amikor a gyűléseket már rég nem a Rákosmezőn tartották.

1. A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZAD ELEJÉIG

A rákosi országgyűlések (1277–1526)

A legelső országgyűlés IV. (Kun) László idejében zajlott, s nagykorúvá nyilvánította az akkor csupán 15 éves uralkodót, aki anyja gyámsága alól szabadulva megpróbált fellépni az országban uralkodó anarchia ellen. E célból hívta össze 1286 nyarán a következő gyűlést, mely már a rendi értelemben vett országgyűlés első példája volt, s ahol döntéshozó szerepben már nemcsak a főpapok és a bárók, hanem személyesen vagy képviselők útján az ország nemesei is jelen lehettek.

III. András is a rendiségre próbált támaszkodni a bárókkal szemben, s két gyűlést is meghirdetett Rákos mezejére.

Károly Róbertet 1307 őszén a rákosi gyűlés ismerte el uralkodónak.

1458. január 24-én a 17 éves Hunyadi Mátyást is itt választották királlyá (más források szerint ez a Duna jegén történt), miután Szilágyi Mihály 15 ezer (más forrásokban 40 ezer) fegyveresse kellő hatással volt a Budán tanácskozó, a döntést minél tovább húzni szándékozó, vonakodó főurakra.

Mátyás uralkodása alatt nem volt rendi gyűlés, hiszen ő a rendeket háttérbe szorítva, a központosított hatalom jegyében uralkodott. Nem csoda, hogy a király halála után, 1490-ben, a királyválasztó országgyűlés nem óhajtotta Mátyás politikájának a folytatását, s így Corvin János helyett II. Ulászlót választották meg.

1505. október 13-án született meg a trónöröklést szabályozó, ún. „rákosi végzés".

1514-ben a rákosi mező nem a tanácskozó uraktól, hanem Dózsa keresztes hadaitól tarkállott. Itt verték szét a táborban maradt keresztesek megsegítésére érkező Dózsa Gergelynek (György öccsének) a seregét, s hamarosan kivégzések színhelyévé vált a máreddig is sokat látott térség.

1526 áprilisában tartották itt az utolsó rendi országgyűlést, melyet a király a török veszedelem hírére hívott össze, s ahol Werbőczyt a köznemesség hazaárulónak nyilvánította.

Mátyás erős falat húzatott Pest köré, s északon a Váci, északkeleten pedig a Hatvani kapun keresztül közlekedtek a Rákosmező irányába tartók és az onnét jövők. A király halála után ezeken az utakon elszaporodtak a rablók, akik előszeretettel fosztották ki a kapuk felé közeledő békés kereskedőket.

Ezután már a magyar történelem cseppet sem dicsőséges időszaka következett szűkebb pátriánk krónikájában is. 1527 nyarán a király, Szapolyai János pánikszerűen és puskalövés nélkül menekült Hatvanon át kelet felé, s a szigeti apácák és barátok is útra keltek a török közeledtének hírére.

A török hódoltság idején a Rákos mezeje hatalmas kaszáló volt, itt zajlott 1541 tavaszán Mohamed és a budavári urak tanácskozása. Határait idegenek nem léphették át, a birtokhatárokat félelmet keltő, ember alakú fejfák őrizték. Rákos mezeje hamarosan török felvonulási területté változott. Ekkor középkori településeink még álltak, ám 1686-ban, I. Lipót közeledtének hírére a törökök ezeket a településeket is felgyújtották és lerombolták.

A török uralom alól felszabadult Pest városa 1703-ban I. Lipóttól kiváltságlevelet kapott, s visszanyerte hajdani szabad királyi státusát. A városfalakon kívül is engedélyezett vásárok jelentős bevételhez juttatták a külső területeket, így Pest északi külvárosait is, melyek hamarosan városrésszé fejlődtek. A kereskedelmi fellendülést gyors iparosodás követte. A kiváltságlevél említi Szentlászlópusztát is. Az egykori település épületeinek és templomának köveit ekkorra már szinte teljesen elhordták.

A fejlődésnek kezdetben gátat szabott a kurucok állandó portyázása.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1705. szeptember 1-jére országgyűlést hívott össze a

Rákosmezőre, mely végül Szécsényben ült össze, de egész nyáron kuruc csapatok táboroztak a mezőn.

Pesten és környékén pestis tört ki, s a kültelkek teljesen elnéptelenedtek. A dús növényzetet már az itt táborozó országgyűlések letarolták, felégette a török, a ritkuló erdősávokat pedig tűzifaként és Pest újjáépítéséhez épületfaként használták fel, így semmi nem állta útját a szélnek és a homoknak. A XVIII. században a pusztuló mocsarak, legelők helyét akáccal és szőlővel ültették be. A korabeli térképek már városi kerteket, majorságokat jelölnek ezen a területen, tehát sikerült útját állni a teljes elsivatagosodásnak. A városfalakon kívüli mezőgazdasági művelésre alkalmas telkeket a városi tanács már az 1710-es években kiosztotta. Így juthatott földterülethez az a dél-tiroli származású Engl (később Engel) család is, amelynek egyes feltételezések szerint Angyalföld a nevét köszönheti.

Angyalföld – Engelék földje vagy Ördögföld?

Angyalföld alatt gyakran értik az egész kerületet, pedig ez csak egyik része annak. Elnevezésének magyarázatai közül a dél-tiroli szőlőbirtokos Engl családdal kapcsolatos a bizonyíthatóbb. Stefan Engl feltehetően Dél-Tirolból települt be a XVIII. században, és szőlőműveléssel foglalkozott. Az 1770-es évek terézvárosi kültelki összeírásaiban Engl neve már régi szőlőbirtokosként szerepelt. A különböző birtokösszeírásokban és a későbbi angyalföldi, újlipótvárosi gyártulajdonosok között is több Engl, illetve Engel nevűt találunk. Engl István birtokának neve Engelsfeld lehetett, s ennek tükörfordítása az Angyalföld. Az 1871–72. évi Légrádi-féle Adressen Kalenderben szerepel az Engelsfeldgassae, azaz Angyalföldi út, amely Terézváros kültelkére vezetett.
A másik magyarázat szerint Angyalföld nevét a Rákos-patak malmáról, az Ördögmalomról elnevezett Ördögföld miatt kapta szójátékból. Volt, aki az elnevezést az angyalcsinálással hozta összefüggésbe, mivel a fővárosi dámák ide jártak nem kívánt terhességüket megszakítani.

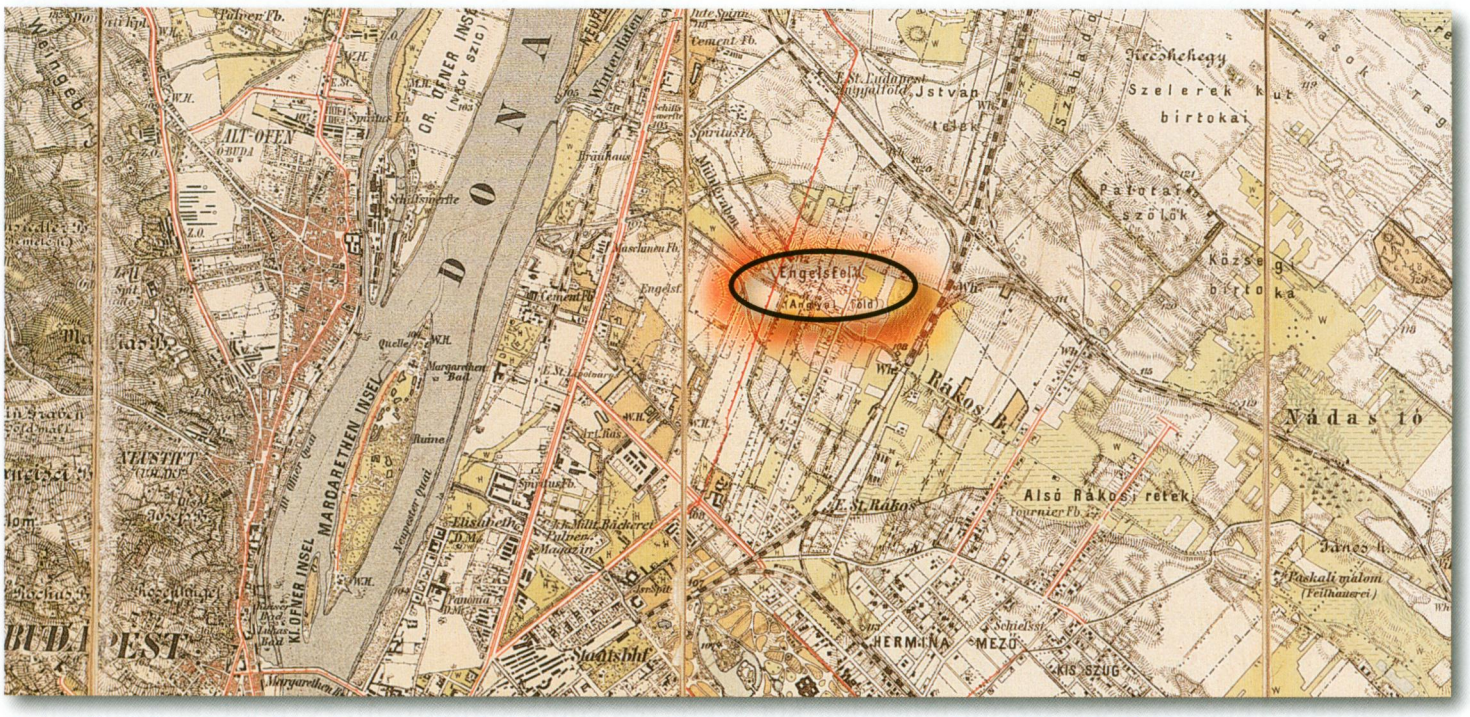

Az első térkép, amelyen Angyalföld először szerepel magyar nyelven (Engelsfelddel közösen)
The first map where Angyalföld (Angel Field) had been first mentioned in Hungarian language (together with Engelsfeld)
Die Karte, auf welcher Angyalföld zuerst in ungarisch vorkommt (Mit Engelsfeld zusammen)

1. A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZAD ELEJÉIG

Mivel a terjeszkedéshez nélkülözhetetlen északi területeket már nem az apácák, hanem Pest birtokolta, a század közepén nagy méreteket öltött a falakon kívüli építkezés. A járványok terjedésének megakadályozása érdekében 1771-ben a külvárosokat nagy árokkal vették körül, és a városba csak a négy nagy országúton át lehetett bejutni. A vámvonal a külső Váci úton, a mai Lehel térnél húzódott. A Váci út és a határvonal találkozásánál álltak a vámházak és a vámsorompó, melyet éjszakánként zárva tartottak.

A vizafogói juhászföldekről a XIX. század első felében a Hajcsár úton (ma Róbert Károly körút) terelték naponta a marhát az állathajtók. Rá merőlegesen, a mai Lehel utca helyén haladt a Városi út. Akkor kezdett ez a vidék a város részévé válni, amikor a Régi Váczi temetőt megnyitották a Váci út–Lehel utca–Aréna (ma Dózsa György) út háromszögében. Az 1790-es évektől 1847-ig működő temető a polgári, katonai és zsidó halottak nyughelyeként Pest legnagyobb temetkezési helye volt.

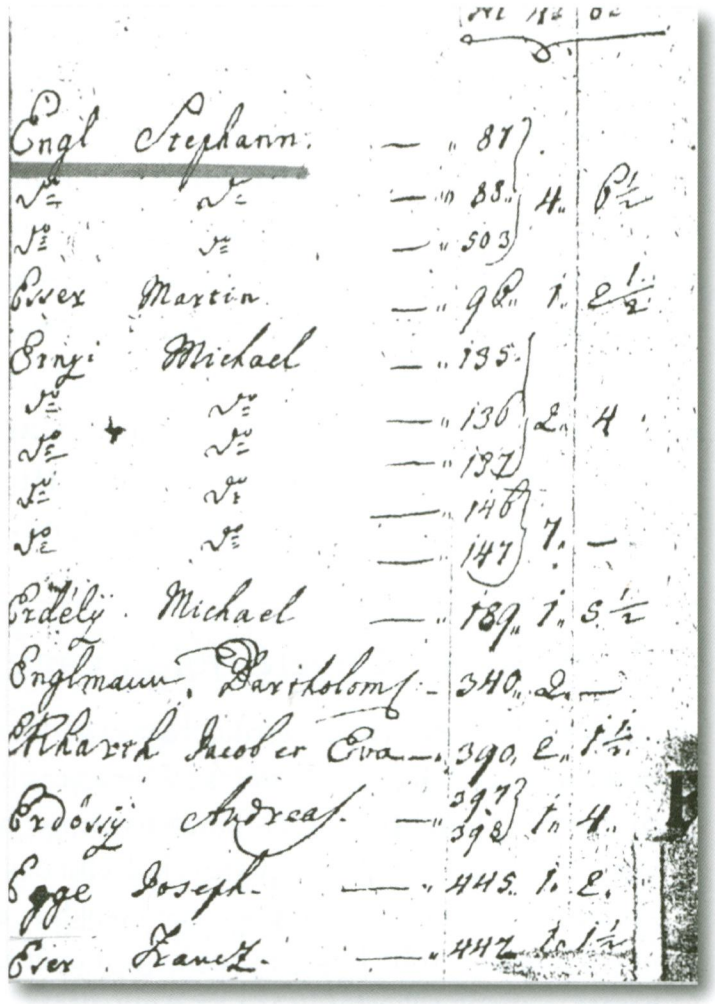

Stefan Engl neve a szőlőbirtokosok között egy 1770 körüli összeírásban

The name of Stefan Engl among the parent proprietors in a census from around 1770

Name von Stefan Engl unter den Weingartenbesitzern in einemRegister um 1770

Cipruslombok alatt

Itt helyezték örök nyugalomra a város minden rendű és felekezetű halottját, köztük Kisfaludy Károlyt és Kitaibel Pált, a kiváló természettudóst. A régi pesti temetőkre vonatkozóan igen becses irat maradt ránk egy „városi kancellista" jóvoltából, aki 1831-ben vetette papírra sorait: „...nemsokára a Váczi Ország-útnak jobbfelén a Vámházon túl egy körülárkolt hely rendeltetett ki. A görögöknek és az oláhoknak különös temető helyek vagyon a Váczi útnak jobb felén. Végtére vagyon a Sidóknak is egy kőfallal bekerített Temető helyek, nem messze a Puskapor épületektől."

Itt nyugodott Petőfi Sándor egykori szerelme, Csapó Etelka is. A Cipruslombok Etelke sírjára című versciklus a költő egykori látogatását örökíti meg. A temetőben 1847 júniusáig temetkeztek, majd a megnyíló Kerepesi temetőbe folyamatosan szállították át a halottak földi maradványait. A főváros lakói még sokáig nosztalgiával emlegették a város e híresen szép sírkertjét, ahol egyes elképzelések szerint pihenőparkot szerettek volna kialakítani. A területet azonban könyörtelenül bekebelezte az urbanizáció.

Az 1700-as évek végétől a pesti vásárok Európa legjelentősebb vásárai közé tartoztak. A kereskedelmi fellendülésnek köszönhetően új városrész épült, melyet először Újvárosnak hívtak, majd 1790-ben II. Lipót császár és királyról Lipótvárosnak neveztek el.

A Margit-sziget neve a török hódoltság korában az itteni háremre utalva *Lányok szigete* lett, eredeti épületei elpusztultak. Buda visszavívása után települtek be újra az apácák, miután ismét megkapták a szigetet. II. József uralkodása idején a Vallás- és Tanulmányi Alap birtokában volt, majd egy Mayer nevű budai polgár használta bérelt kaszálóként. Ezt követően a sziget Sándor főherceg, majd halála után testvére, József nádor tulajdonába került 1796-ban.

A *Népsziget* egy 1695-ben kelt okmányban *Csigás-*, illetve *Saban-szigetként* szerepel, de *Újpesti-szigetnek*, s a köznyelv a sok szúnyog miatt *Szúnyog-szigetnek* is nevezi. A két kilométer hosszú és ötven hektárnyi terület elnevezései ellenére tulajdonképpen félsziget, mivel a sziget felső végét 1858-ban a bal parthoz kötötték.

A XVII–XVIII. század emléke az *Ördögmalom*, amelynek épülete az egykori, ókori

A „Váczi temető" Keleti Gusztáv rajzán

The „Váczi Graveyard" on the drawing of Keleti Gusztáv

Der „Váczer Friedhof" auf der Zeichnung von Keleti Gusztáv

1. A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZAD ELEJÉIG

eredetű *Császármalom* sokszori átépítésével maradhatott fenn egészen az 1960-as évekig. Egy 1890-ben kelt perirat szerint az épület ekkor már nem malomként üzemelt.

A XVIII. századi térképeken az Ördögmalom mellett két másik malom is látható a patak mentén: a *Steuerbeck-malom* és a városi malom.

A Pest északi határa és Újpest közötti terület valódi benépesülése több mint egy évszázados, lendületes és látványos fejlődés eredménye. Ennek keretében először az ipar, majd nyomában a lakosság megtelepedése öltött egyre nagyobb méreteket.

Az Ördögmalom az 1960-as évek elején
The Devil's Mill at the beginning of the 1960s
Die Teufelsmühle am Anfang der 1960-er Jahre

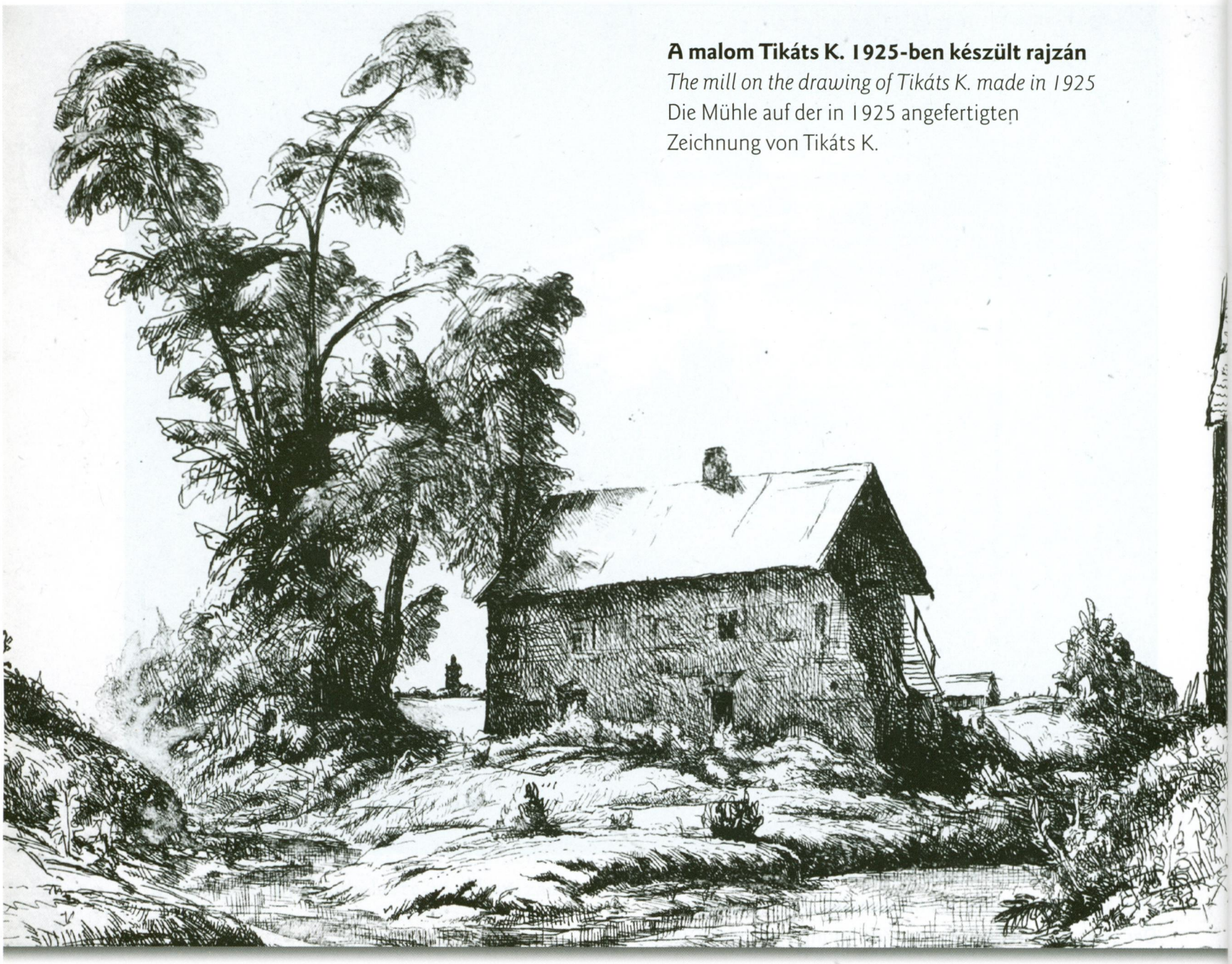

A malom Tikáts K. 1925-ben készült rajzán
The mill on the drawing of Tikáts K. made in 1925
Die Mühle auf der in 1925 angefertigten Zeichnung von Tikáts K.

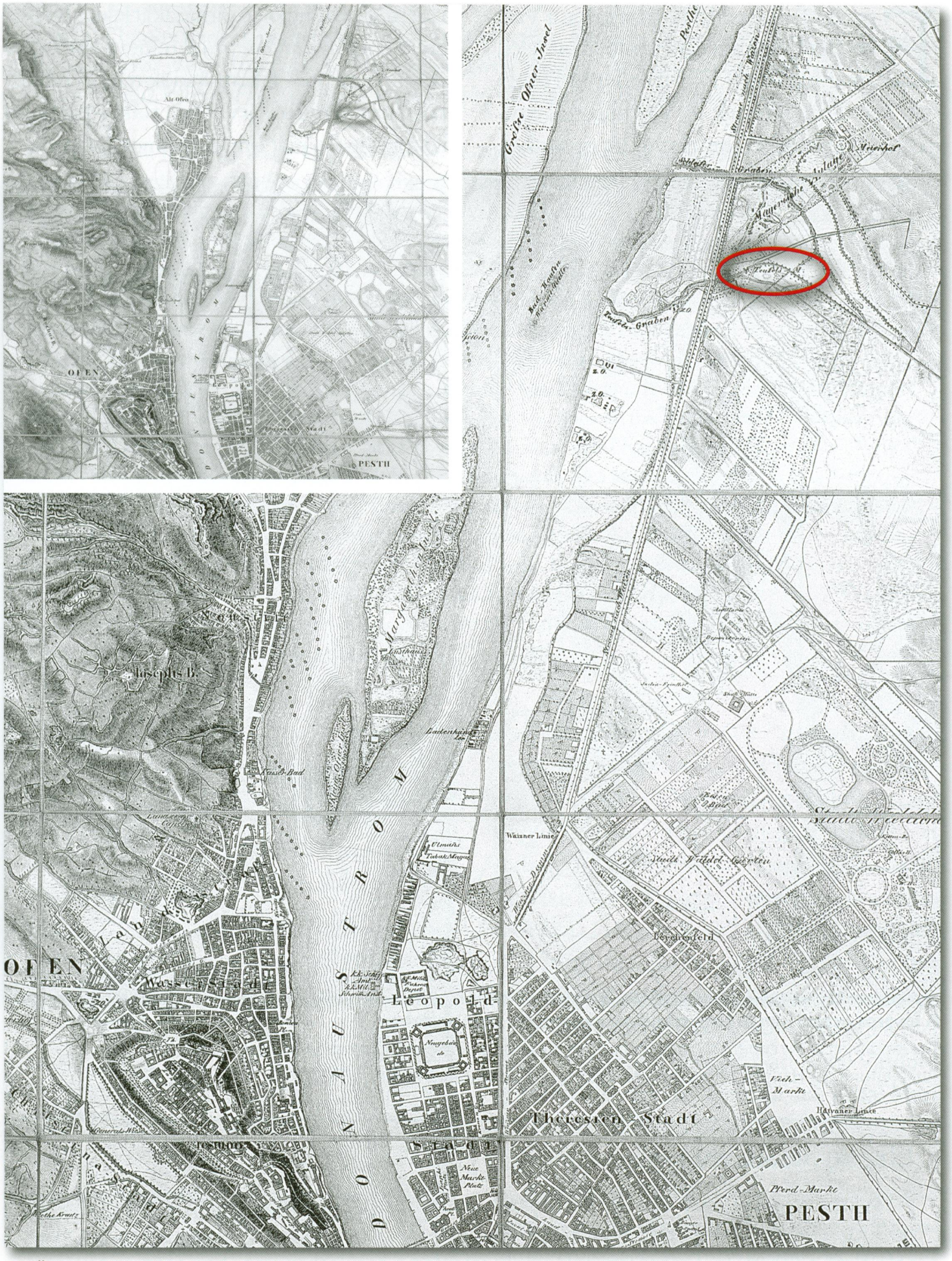

Az Ördögmalom ábrázolása térképen

The representation of the Devil's Mill on a map

Abbildung der Teufelsmühle auf einer Karte

2. AZ 1800-AS ÉVEK ELEJÉTŐL 1945-IG

Egendorfer József 1811-es térképe a Váci országút mentén égbenyúló fákat jelöl, amelyeket még 1755-ben fásítási program keretében ültettek. A Városligettől nyugatra elhelyezkedő területen lőportárakat, tüzérségi szertárakat és őrházakat jelez a térkép, ezért ez a rész a *Lőportár-dűlő* elnevezést kapta. A Duna mentén fakereskedők telepei húzódtak, északabbra a Váci út és a Rákos-patak találkozásánál a már ismert malmok láthatók.

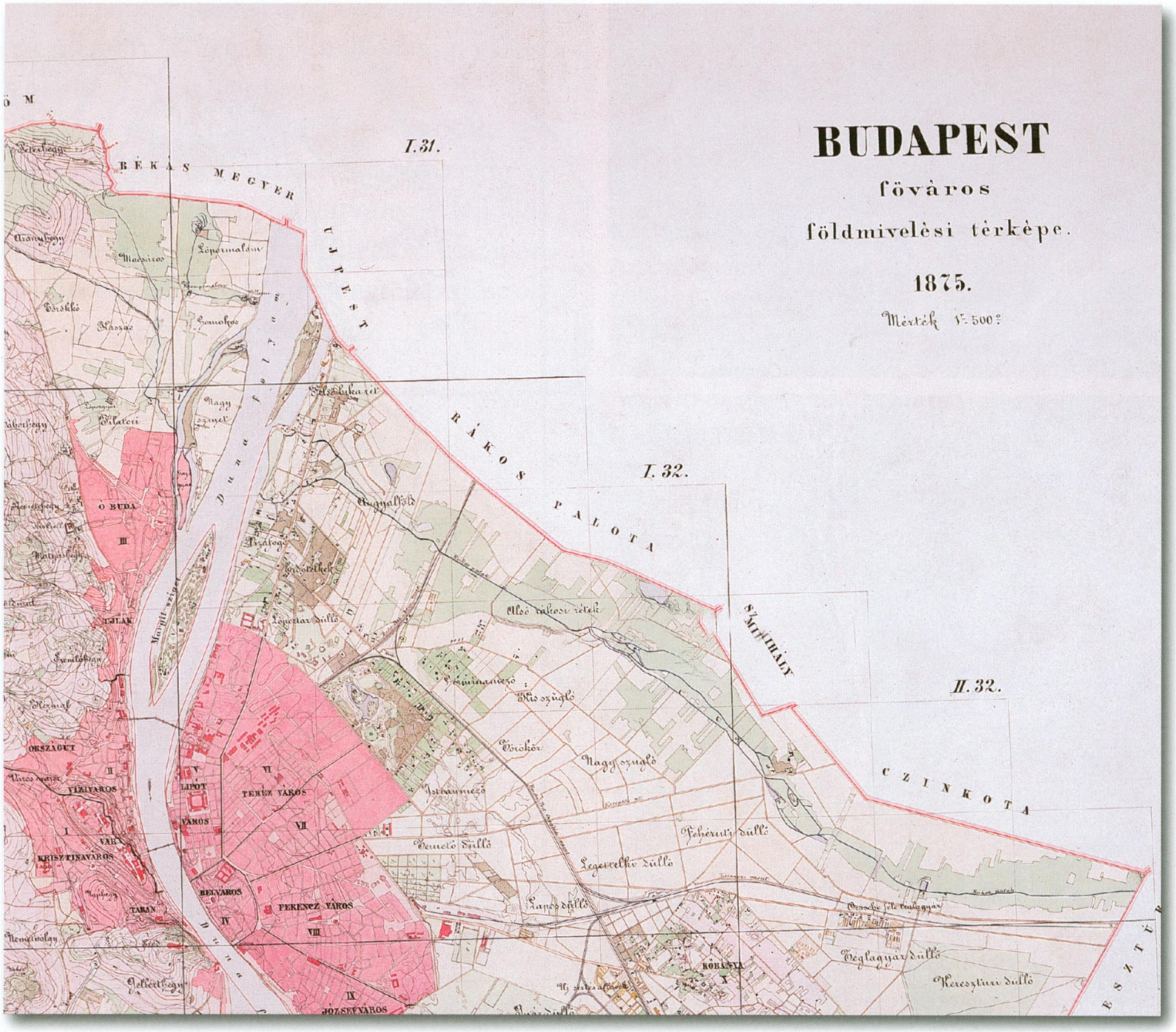

A főváros északi irányú terjeszkedése a kiegyezés utáni években

The expansion of the capital toward the north in the years after the arrangement with Austria

Ausbreitung der Hauptstadt nach Nord-Richtung in den Jahren nach dem Ausgleich

Utcák, utcanévbokrok

A főváros megalakulása és a kerülethatárok kialakítása után szükségessé vált az utcák, terek kitűzése. Az 1879-es első hivatalos Budapesti Utcajegyzékben 28 olyan utcának a neve található a Lipót- és Terézvárosból, amely jelenleg a kerületben van. Egy 1967-es fővárosi rendelet szerint védettnek nyilvánított utcanevek: Angyalföldi út, Lőportár utca, Visegrá-

di utca, Dagály utca, Vígszínház utca, Pannónia utca. Védettnek nem nyilvánított, de nevét nem lehet megváltoztatni további 18 utcának: Agyag, Apály, Csata, Fáklya, Föveny, Futár, Hajdú, Hun, Janicsár, Jász, Kartács, Mór, Országbíró, Röppentyű, Teve, Tutaj, Üteg, Véső utca.

A kerületünk jelentős része katonai terület volt, ahol lőportárak és lőportornyok, tüzérségi eszközök tárolására alkalmas sáncok, majd később laktanyák, és végül helyőrségi kórház létesült. A főváros további terjeszkedését segítette a Lehel utca meghosszabbítása és a Béke utca megnyitása. A kiépülő utcák nevei a korábban katonai célokat szolgáló területek emlékét őrzik: Ágyú (ma Gidófalvy Lajos), Lőportár, Tüzér, Röppentyű, Üteg, Kartács, Pattantyús. Az 1896-os millenniumi ünnepség jegyében kiemelkedő történelmi személyiségekről neveztek el utcákat, ekkor kapta nevét az Aba, Botond, Bulcsú, Frangepán, Huba, Lehel, Szent László, Taksony és Tomori utca. Egy másik utcanévbokor folyókkal, halakkal, vízi építményekkel kapcsolatos. Erre emlékeztetnek a Tutaj, Vág, Garam, Ipoly, Turóc, Tátra, Kárpát, Meder, Zsilip, Csáklya, Viza, Süllő utca, később csatlakozott a Paduc köz és a Dunavirág utca. A XX. század első felében a Béke út és a Tatai út által határolt területen régi viseletdarabokról és kiegészítő kellékekről elnevezett utcanevek sora keletkezett (Kucsma, Dolmány, Rokolya, Paszomány, Keszkenő, Zsinór). Az 1941–42-es szociális lakásépítkezések előrehaladtával új utcák kialakítása és elnevezése vált szükségessé. Az utcanévbokor rokoni kapcsolatokra utal: Vőlegény, Menyasszony, Nővér, Fivér, Pajtás, Kedves, Koma, Sógor, Unoka utca és a Gyermek tér. A Marina part kialakításakor a terület helyén egykor működő hajógyárra utalva kapta a Danubius utca, Foka korzó, Hajókovács utca, Kelén utca, Marina sétány, Sólyatér utca, Úszódaru utca neveket.

A Schlick-féle gyár számlája a XX. század elejéről
The invoice of the Schlick factory from the beginning of the 20th century
Rechnung der Schlick-Fabrik vom Anfang des XX. Jahrhunderts

A reformkorra Lipótváros Pest legelegánsabb negyedévé, a gyárosok, nagykereskedők, ügyvédek otthonává vált, míg északi külső része néhány évtizedre gyárnegyeddé alakult. Itt működött a *Hengermalom*, majd gépgyár, a mai Nyugati tér lipótvárosi szögletében egy cukorgyár és az 1840-es évektől a *Valero Selyemgyár*.

A gazdaság fellendülésével együtt járó rohamos népességnövekedés következtében a beépített terület 1850-től kezdte túllépni a mai Szent István körút vonalát. Carlo Pino Vasquez gróf 1837-es térképe szerint a mai Jászai Mari tér helyén ekkorra például már felépült az Ullmann-féle nagy dohányraktár épülete.

Az 1860-as évekre Pest a tőkés malomipar egyik legjelentősebb európai központja lett, jelentékeny volt a szesz- és cukorgyártás is. A mezőgazdaság gépszükséglete és az erőteljes vasútépítés igényeinek hatására fellendült a vasöntés

2. AZ 1800-AS ÉVEK ELEJÉTŐL 1945-IG

A gyáripar megtelepedésének kezdetei
The starting period of the settlement of factory industry
Anfänge der Ansiedlung der Fabrikindustrie

és a gépgyártás. Ugyanakkor fejlődött az építő- és építőanyag-gyártó ipar is.

Nagymértékben változott a városkép is. Megkezdődtek a Duna-szabályozási munkák, a rakpartok kiépítése. Innen számítjuk a XIII. kerület kialakulásának kezdetét, hiszen a folytonosan terjeszkedő főváros ekkor hódítja meg a korábbi lakatlan, illetve részben mezőgazdasági területeket, ekkor indul meg a gyárak tömeges építése, és ekkor települ ide a kialakulóban lévő városrész egyre növekvő számú lakossága.

Műhelyrészlet az 1800-as évek végéről
Part of a workshop from the end of the 1800's
Werkstattteil vom Ende der 1800er Jahre

Népesség, társadalom

Angyalföld és a vámvonalakon kívül eső többi kültelek betelepülése a XIX. század utolsó évtizedeiben zajlott. Bevándorlók tömege telepedett meg a Váci út két oldalán húzódó gyárak közelében, ahol mintegy 7000 munkást foglalkoztattak.

A legtöbb bevándorló a főváros körüli településekről és a Felvidékről érkezett a XIX. század végén, őket követik a dunántúliak, illetve a Csehországból, Ausztriából érkezők. Ezenkívül tudunk még lengyel és nagyszámú, főként német nyelvű zsidó betelepülőkről is. A kerület túlnyomó részét alkotó nagyüzemi munkásság – amelynek száma 1850 és 1900 között csaknem megháromszorozódott – kezdetben még nagyrészt külföldi szakmunkásokból verbuválódott, majd hazai bevándorlókkal töltődött fel. A lakott területeket övező konyhakertek főleg szlovákok és németek birtokában voltak. Az asszimiláció folyamata az 1870-es évektől fokozatosan egyre gyorsabb üteművé vált, 1910-ben a fővárosi munkásságnak már négyötöde vallotta magát magyarnak, szemben az országos kétharmaddal.

Az etnikai sokszínűség és a német ajkúak nagy száma megnehezítette a részben amúgy is megoldatlan iskolai oktatást. A kerület első iskoláiban a tanítás eleinte magyar és német nyelven folyt. A rendkívül heterogén lakosság körében jött létre a jassznyelv és jasszkultúra, amely Angyalföld egyik jellegzetessége volt a XIX. század fordulója körüli évtizedekben. Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály nyelvkutatók 1940-es évekbeli gyűjtésében az „angyalföldi" szó „vagány" jelentéssel külön címszóként szerepel.

Az itt élő ipari proletariátuson belül viszonylag sok volt a jól kereső és kispolgári körülmények között élő szakmunkás: a gépiparban az 1910-es évek derekán 40% az arányuk, amellett, hogy különösen az építőiparban egyre nőtt a betanított munkások száma is. A munkásság képzetlen, rosszul fizetett rétegében azonban igen nagy volt

h) **A szülő vagy helyettesének foglalkozása szerint:**

	Foglalkozás	fiú	leány
1	**Tanitószemélyzet** (köz- vagy magántanár és tanitó)		
2	**Köztisztviselő** (állami, városi, megyei, államvasuti, póstai s távirdai tisztviselő, akár szolgálatban, akár nyugdijazva; de a közszolgálatban álló tanárok és tanitók, valamint az alsóbb rangú személyzet, levélhordó stb. kivételével, kiket lásd 1. és 10. al.)		
3	**Magántisztviselő** (ipari vállalatok vagy üzletek szolgálatában, biztositási, bank-, magánvasuti egyleti tisztviselők, akár szolgálatban, akár nyugdijazva)	3	
4	**Egyéb értelmiség** (orvos, ügyvéd, lelkész, iró, művész, műépitész, stb., nyugdijazottakkal együtt)		
5	**Önálló iparos és kereskedő** tulajdonképeni iparos és kereskedő	3	
6	járókelő és piaczi kereskedő, házaló, kofa, piaczi árus stb.		
7	kézimunkából élő nők.		
8	**Ipari és kereskedelmi segédszemélyzet** (segéd, munkás és tanoncz; de az alkalmazott tisztviselők, szolgák és napszámosok kivételével, kiket lásd 3., 11. és 13. alatt)	28	

	Foglalkozás	fiú	leány
9	**Katonaság és honvédség** *a*) tisztek		
	b) altisztek, legénység		
10	**Alsó rendőri, csendőri és pénzügyőri személyzet; vasúti és póstai alsóbb személyzet** (kalauz, levélhordó stb.)	2	
11	**Szolga és cseléd** (bármely foglalkozási ágban)	7	
12	**Házmester, hordár**		
13	**Napszámos** (bármely foglalkozási ágban)	11	
14	**Vagyonából élő** (ház- és földbirtokos, tőkepénzes, járadékos, magánzó stb.)	1	
15	**Gyámolitásból élő** (köz- vagy magánintézetekben eltartottak, alamizsnából stb. élők)	1	
16	**Minden egyéb foglalkozási ág**		
	Összesen (létszám a tanév végén)		

Figyelmeztetés. A ☐ jellel bekeritett számoknak mindenütt egyezniök kell.

(Bélyegző helye.)

igazgató-tanitó.

osztály-tanitó.

Az Aréna úti (ma Dózsa György út) elemi iskola tanulói szüleinek foglalkozása az 1914/15-ös tanévben

The job of the pupils' parents of the elementary school in Aréna avenue (today Dózsa György road) in the school year of 1914/15

Beschäftigung der Eltern der Elementarschüler von Aréna Straße (heute Dózsa György Straße) im Schuljahr 1914/15

a fluktuáció, elsősorban az egyre kibírhatatlanabb életkörülmények miatt. A XX. század elején a társadalom peremére szorult tömegek számaránya nőtt, miközben a középréteg egyre növekvő hányada szintén egyre lejjebb került.

Az 1920-as trianoni békediktátum után az elcsatolt országrészből érkező menekültek jelentős részének elszállásolására vagonok szolgáltak lakásként. Csaknem tízezer szegényes, csak a legszükségesebb berendezést tartalmazó vasúti tehervagon állt az ország pályaudvarain, amelyet a magyar menekültek akár több évig használtak. Akkoriban az angyalföldi pályaudvaron is álltak lakóvagonok, a mai XIII. kerületiek rokonai közül sokan éltek ilyen körülmények között.

Sorszám	A tanuló neve	A fölvétel éve, hónapja és napja	Születésének helye (község, megye)	Születésének éve, hónapja és napja	Vallása	Anyanyelve	Minő nyelveket beszél még?	Ismétlő-e?	Himlő ellen beoltatott-e?	Újraoltatott-e?	Szülője vagy helyettesének neve, foglalkozása és lakása
1.	Amma Márton	1914. szept. 15.	Budapest	1908. jun. 17.	rk.	m.	–	nem	igen		A. Márton borbély-mester VI. Szabolcs-u. 16.
2.	Belovay Ferenc	1914. szept. 15.	Budapest	1908. júl. 14.	rk.	m.	–	nem	igen		B. Imre szinházi-munkás B. Imre
3.	Bencsik József	1914. szept. 17.	Budapest	1907. márc. 14.	rk.	m.	–	nem	igen		B. Gyula napszámos Szabolcskör 2. p.
4.	Berkovics Herman	1915. máj. 6.	Oroszvég (Beveg-m)	1908. jan. 31.	izr.	m.	–	nem	igen		B. Samú cipész-segéd Lehel-u. 33. I.
5.	Böhm Zoltán	1914. szept. 15.	Budapest	1908. júl. 27.	izr.	m.	–	nem	igen		B. Ignátz bádogos-mester Csángó-u. 6. p.
6.	Deák József	1914. okt. 30.	Budapest	1908. júl. 29.	rk.	m.	–	nem	igen		D. Ferenc kocsis Fóthy-u. 26. I. 22.
7.	Fodor Gyula	1914. szept. 16.	Budapest	1908. okt. 4.	rk.	m.	–	nem	igen		F. Jenő könyvkötősegéd Szabolcs-u. 7. I. 31.
8.	Freund Imre	1914. szept. 15.	Budapest	1908. febr. 6.	izr.	m.	–	nem	igen		F. Ignátz m. hivatalnok Szabolcs-u. 29. I. 7.
9.	Friedmann Sándor	1914. szept. 15.	Budapest	1909. jan. 2.	izr.	m.	–	nem	igen		F. Mór kereskedő Fóthy-u. 22. p.
10.	Frank István	1914. szept. 15.	Budapest	1908. márc. 19.	rk.	m.	–	nem	igen		F. István karánkovács Lehel-u. 21. a)
11.	Galambos Pál	1914. szept. 15.	Budapest	1908. szept. 24.	izr.	m.	–	nem	igen		G. Jenő művésnök-m. Lehel-u. 17.
12.	Gortva Pál J.	1914. szept. 15.	Sződ (Pest-m)	1908. júl. 20.	rk.	m.	–	nem	nincs		özv. G. Antalné varrónő Huba-u. 5. I. em.
13.	Gyenge Lajos	1914. szept. 15.	Budapest	1908. júl. 13.	rk.	m.	–	nem	igen		Gy. János szabó-m. Lehel-u. 14.
14.	Halbauer Tamás	1914. szept. 15.	Budapest	1908. júl. 20.	rk.	m.	–	nem	igen		H. Tamás napszámos Csángó-u. 8.
15.	Hamburger Ferenc	1914. szept. 16.	Üllő (Pest m)	1908. szept. 28.	izr.	m.	–	nem	igen		H. Mór soffőr Aréna-út 140.
16.	Hirsch Sándor	1914. szept. 16.	Budapest	1908. okt. 13.	izr.	m.	–	nem	igen		H. Jakab kereskedő Szabolcs-u. 1 b) fa. 2.

Családnevek az Aréna úti (ma Dózsa György út) iskola anyakönyvében

Family names in the register of the school in Aréna avenue

Familiennamen im Personenstandsregister der Schule von Aréna Straße

Angyalföldi jassznyelv és jasszviselet

A szűkös lakásviszonyok között összezsúfolódott különböző nemzetiségű lakosság asszimilációjának jellegzetes állomása volt a több nyelvből összeötvöződött sajátos jassznyelv, amelyet elsősorban a gyermekek, továbbfejlesztett változatát a bűnözők használták. Előnye volt, hogy a felnőttek, illetve az alvilági körökben nem forgó emberek vajmi keveset értettek belőle.
Kindlovits Pál az 1883-ban alapított Váci út 89. alatti elemi iskola 30 éves évfordulójára kiadott kötetben, Nemes Lipót 1935-ös szociográfiájában, majd Adametz Gyula 1947-es monográfiájában nyújt némi támpontot arról, hogy milyen is lehetett ez a nyelv:
Már 7-8 éves korban megtanulják a speciális „jássz" nyelvet. (...) Hallom, amint egyik mondja a másiknak: „Lógjunk már a suliba, mert majd murizik a leri"! (=Siessünk az iskolába, mert majd veszekedik velünk a tanító!) A lopásra és a rendőr kijátszására van a legtöbb szavuk.
A lopást a következő szavak jelentik: „csórni, bugázni, szajrézni, fújni, nyúzni, greifolni, cuffolni, makkázni". A lopásnak e sokféle kifejezését mind a gyermekektől tanultam. (Nemes Lipót 1935)
„A tanulóink a csibész szavakat és kifejezéseket az iskolakerülő és a tanköteles koron túl lévő dologtalan suhancoktól tanulják. Ilyen csavargó nagyon sok van a környékünkön. A nagy bérkaszárnyák majdnem mindenikében van 1-2 család, amelynek serdülőkorban levő fiúgyermekei sem napszámba nem járnak, se nem tanoncok, se nem diákok. Ezek aztán egész nap az utcán csatangolnak. Bizony a legtöbbször fáradság nélkül akarnak kenyérhez és szórakozáshoz jutni. S milyen tér kínálkoznék erre más, mint a tolvajlás, zsebmetszés és útonállás. A kártyázások, ródlizások, s több effélék, valamint a haditervek kieszközlése télen leginkább a lépcsőházakban, világító udvarokon, pincében vagy egyéb félreeső helyeken, nyáron pedig üres telkeken (grundokon), a Duna és a Rákos-patak mentén a füzesekben, az iskola környékén levő katonai gyakorlótereken, a Béke téren, a Kiserdőben (a Hungária körút mentén) és az angyalföldi jégvermek mögött, meg a Lepsiben (a Dagály u. és körvasút keresztezésénél) történik." (Kindlovics Pál 1913)

Az 1900-as évek elejének egyik angyalföldi jellegezetessége volt a férfiak hamburgi hajóácsokéra emlékeztető viselete, amelyet Adametz Gyula, kerületünk krónikása szemtanúként így írt le: „Ruhaanyaga bársonyszövet volt, hétköznap barna, ünnepen fekete színű. A kabát rövid és duplasoros gombozatú, erős kihajtással a nyaknál, rávarrott zsebekkel. Az ing rávarrott nyakú, sokszor kézimunkázott, esetleg Petőfi-gallérral. Nyakkendőjük nagy és csokorrakötött volt. Büszkén sétáltak az úton, gomblyukban az elma-radhatalan virággal, fejükön a jellegzetes stesszerrel, magas keménykalappal, idősebbjei nagyszélű, úgynevezett Lasalle-kalappal. Ez a jassztípus az 1910-es években kiveszett."

„Béki srácok" – Béke tér környéki proligyerekek 1935-ben
„Béki guys" – Proletarian children around Béke square in 1935
„Béki Jungen" – Proletarierkinder der Umgebung des Béke Platzes in 1935

2. AZ 1800-AS ÉVEK ELEJÉTŐL 1945-IG

Az 1926-os statisztika alapján Angyalföld mintegy 76 000 fős lakosságával és 1049 hektáros területével a legsűrűbben lakott városrész volt.

Az 1890-es évektől kezdődtek azok a politikai mozgalmak, amelyek többek között a választójog kiterjesztését követelték. A Szociáldemokrata Párt, valamint a vas-, réz-, textilmunkások és szállítók szakszervezete területünk munkásságát is tömegesen mozgósította. 1904 és 1910 között állandósult Budapesten az ipari sztrájkmozgalom. A feszültségek gócpontját a romló életkörülmények, ezen belül is főként a lehetetlen lakásviszonyok, valamint a folyton emelkedő lakhatási költségek jelentették. A mozgalmak, utcai tömegakciók tetőpontját az ún. „Vérvörös csütörtök" (1912. május 23–24.) képezte. A másfél napos zavargásban részt vevő százezer munkás között több ezer angyalföldi is volt.

Csendőrök a Váci úton az 1910-es években
Gendarmes on Váci street in the 1910s
Gendarmen in der Váci Straße in den 1910-er Jahren

Walser harangöntöde 1921-ben
Walser bell foundry in 1921
Glockengießerei Walser in 1921

Az 1938-tól hivatalosan *Magdolnavárosnak* nevezett Angyalföld népessége elsősorban gyári munkásokból és magántisztviselőkből állt.

Életképek az 1930–40-es évekből • *Genre pieces from the 1930–40's years* • Genrebilder aus den Jahren 1930–40
Vidareny Iván képei

Kannás kislány a Vizafogón
Little girl with a can at Vizafogó
Mädchen mit Kanne im Vizafogó-Bezirk

Angyalföldi céllövölde
Shooting range in Angyalföld
Schießplatz in Angyalföld

Verklis a Gogol utcában
Organ-grinder in Gogol street
Musikant in der Gogol-Gasse

Itatás a Népfürdő utcában
Watering in Népfürdő street
Tränken in der Népfürdő-Gasse

Közigazgatás – a XIII. kerület születése

A XVIII. századtól kezdve Pest városa észak felé terjeszkedett, s ennek eredményeképpen két külváros született: *Terézváros és Lipótváros*. A tíz közigazgatási egységből, azaz kerületből álló Budapest főváros 1873-ban jött létre. Ekkor a Váci úttól keletre eső terület a VI., a Dunától a Váci útig húzódó rész az V. kerület része volt. A rohamosan betelepülő kültelkek miatt 1930-ban törvénybe iktatták a főváros 14 kerületre osztását, egyben a XIII. kerület létrejöttét.

Az 1930. évi XVIII. Törvénycikk rendelkezett Budapest székesfőváros közigazgatásáról. A törvény életbeléptetése és végrehajtása ügyében a m. kir. belügyminiszter 2130/1930 B.M. rendelete 1939. május hó 29-én született meg, melyben Budapest székesfőváros új területének közigazgatási kerületi beosztását határozták meg. A hivatalos ügyek intézése (születési anyakönyvek, halotti bizonyítványok, esketés) továbbra is az V. és VI. kerületi elöljáróságokon történt, egészen a XIII. kerületi elöljáróság épületének átadásáig.

Az 1936. február 26-i fővárosi közgyűlés tárgyalta a polgármester előterjesztését a VI., Béke téri kincstári telek egy részének a XIII. kerületi elöljáróság céljára való megszerzése ügyében. Az 1936. június 26-i rendkívüli közgyűlés tárgyalta a polgármester előterjesztését a XIII. kerületi elöljáróság felállítása ügyében. Elhatározta a közgyűlés, hogy az új kerületi elöljáróság a VI. ker., Béke téren, a székesfőváros tulajdonába telekcsere útján kerülő telekrésznek a Béke tér és Szegedi utca által határolt sarkán helyezi el. Tudomásul vette a közgyűlés, hogy a XIII. ker. elöljáróság székházának

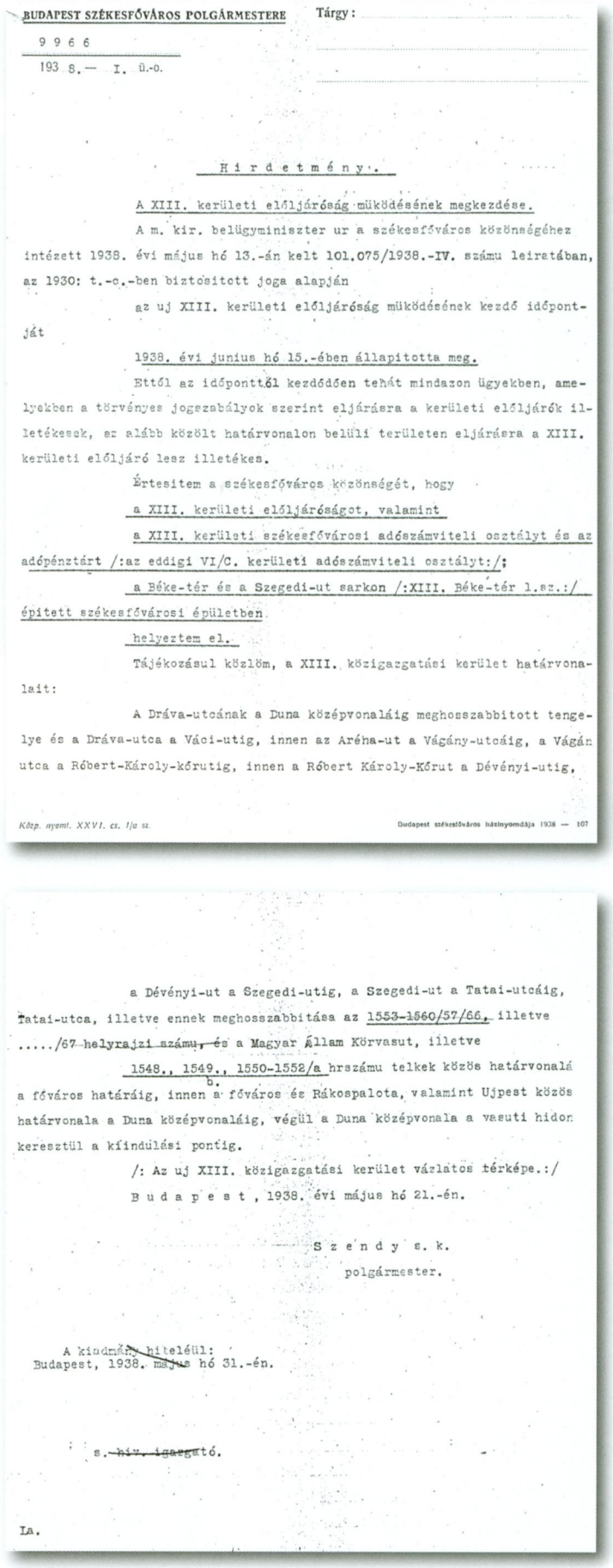

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS POLGÁRMESTERE Tárgy:

9966

193 8.— I. ü.-o.

H i r d e t m é n y.

A XIII. kerületi elöljáróság működésének megkezdése.

A m. kir. belügyminiszter ur a székesfőváros közönségéhez intézett 1938. évi május hó 13.-án kelt 101.075/1938.-IV. számu leiratában, az 1930: t.-c.-ben biztositott joga alapján

az uj XIII. kerületi elöljáróság működésének kezdő időpontját

1938. évi junius hó 15.-ében állapitotta meg.

Ettől az időponttól kezdődően tehát mindazon ügyekben, amelyekben a törvényes jogszabályok szerint eljárásra a kerületi elöljárók illetékesek, az alább közölt határvonalon belüli területen eljárásra a XIII. kerületi elöljáró lesz illetékes.

Értesitem a székesfőváros közönségét, hogy

a XIII. kerületi elöljáróságot, valamint

a XIII. kerületi székesfővárosi adószámviteli osztályt és az adópénztárt /:az eddigi VI/C. kerületi adószámviteli osztályt:/;

a Béke-tér és a Szegedi-ut sarkon /:XIII. Béke-tér 1.sz.:/ épitett székesfővárosi épületben

helyeztem el.

Tájékozásul közlöm, a XIII. közigazgatási kerület határvonalait:

A Dráva-utcának a Duna középvonaláig meghosszabbitott tengelye és a Dráva-utca a Váci-utig, innen az Aréna-ut a Vágány-utcáig, a Vágán utca a Róbert-Károly-körutig, innen a Róbert Károly-Körut a Dévényi-utig,

Közp. nyomt. XXVI. cs. I/a sz. Budapest székesfőváros házinyomdája 1938 — 107

a Dévényi-ut a Szegedi-utig, a Szegedi-ut a Tatai-utcáig, Tatai-utca, illetve ennek meghosszabbitása az 1553-1560/57/66, illetve ...../67 helyrajzi számu, és a Magyar Állam Körvasut, illetve 1548., 1549., 1550-1552/a hrszámu telkek közös határvonalá b. a főváros határáig, innen a főváros és Rákospalota, valamint Ujpest közös határvonala a Duna középvonaláig, végül a Duna középvonala a vasuti hidon keresztül a kiindulási pontig.

/: Az uj XIII. közigazgatási kerület vázlatos térképe.:/

B u d a p e s t , 1938. évi május hó 21.-én.

S z e n d y s. k.
polgármester.

A kiadmány hiteléül:
Budapest, 1938. május hó 31.-én.

s. hiv. igazgató.

Ia.

A hirdetmény
Proclamation
Anschlag

A Béke téri elöljáróság épülete az 1960-as években
The municipal building of Béke square in the 1960's
Gebäude des Vorstands von Béke Platz in 1960er Jahren

felépítésére a polgármester tervpályázatot ír ki. A közgyűlés az új kerületi elöljárósági székház építési és felszerelési költségeire, valamint a szükséges telekcserével járó kiadásokra összesen 532 000 pengő költségösszeget engedélyezett.

Az 1937. április 21-i közgyűlés tárgyalta az új elöljárósági székházépület alapozási munkálataihoz szükséges póthitel engedélyezését. A székesfőváros törvényhatósági bizottsága a székesfőváros polgármesterének az elnöki és a pénzügyi szakbizottságok által is pártolt előterjesztéséből tudomásul vette, hogy az elöljáróság épülete a közgyűlési határozatok által kijelölt helyen az e területen jelentkező agresszív, sulfátos talajvíz miatt szigetelt alapozással és az építési terv módosításával építhető fel.

Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1938. február 16-án, délután 5 órakor az Újvárosháza közgyűlési termében tartott rendes közgyűlést Karafiáth Jenő m. kir. titkos tanácsos, főpolgármester elnökletével. Dr. Farkas Ákos tanácsnok előterjesztésében 1. napirendi pontként tárgyalt a székesfővárosi XIII. közigazgatási kerületnek Magdolnaváros néven való elnevezéséről.

Dr. Pertik Béla főjegyző urat bízták meg az elöljáróság megszervezésével. Feladatul kapta, hogy az új elöljárósághoz tartozó iratokat külön iktassa, kezeltesse és irattároztassa, vegye át az V. és VI. kerületi elöljáró uraktól az új testület illetékességének megfelelő és folyamatban lévő ügyeket, melyek intézésében június 15-től kezdődően a XIII. kerületi elöljáró lesz illetékes.

A XIII. kerületi városbírói tisztségre dr. Juhász István nyugalmazott legfőbb állami számvevőszéki titkárt, ügyvédet rendelték ki. Az elöljárók illetékességét jól mutatja a Budapest közigazgatásáról szóló 1930. évi XVIII. tc., illetve kiegészítéséről és módosításáról alkotott 1937. évi III. tc. 1. §-a, mely szerint *„A kerületi elöljáró, mint az önkormányzati közigazgatási kerületi hatósága: a) elsőfokú hatóság azokban az ügyekben, amelyeket valamely jogszabály hatósági jogkörébe utal; b) végrehajtja – amennyiben jogszabályi értelmében erre köteles – más hatóságoknak rendelkezéseit és utasításait is; c) figyelemmel kíséri a kerület életviszonyait, a polgármesternek előterjesztéseket, illetőleg javaslatokat tesz; d) kiadja azokat a hatósági bizonyítványokat, amelyek kiállítását jogszabály hatáskörébe utalja."*

Budapest-Magdolnaváros (XIII. kerületi) elöljárósága

A magdolnavárosi elöljáróság terveinek beszerzésére a székesfőváros 1936 májusában nyilvános tervpályázatot hirdetett. Hosszas mérlegelés után a bírálóbizottság végül a II. díjat elnyert Paulheim Ferencet és társtervezőként Szabó Lászlót bízta meg. A kivitelező Vágner Gyula volt. A helyes beépítési mód meghatározása magának az építtető bizottságnak is nagy gondot okozott. A pályatervekből kitűnt, hogy a főbejáratot feltétlenül a Béke térre, tehát az épület felső végére kell elhelyezni, ugyanakkor 3 emeletnél magasabb épület a perifériákon nem volt kívánatos.

A terv alapgondolata az épület funkciójából indult ki, a reprezentatív megoldások teljes háttérbe szorításával. A szükségletnek megfelelően az épületet emeletekre tagolva, nagy ablakokkal, lapos tetővel tervezték meg. Éppen ezért a tervnek sok ellenzője akadt. A székesfőváros polgármestere és a XIII. ügyosztály tanácsnoka azonban hosszú vita után a korszerű terv mellett döntöttek.

A helyiségek kialakítása az elöljáróságoknál kialakult munkacsoportoknak megfelelően történt. Az építkezés összköltsége 530 000 pengő volt.

1938. június 1-jén Budapest polgármestere hirdetményt tett közzé, mely szerint *„...a székesfőváros törvényhatósági bizottságának közgyűlése döntött abban, hogy a XIII. közigazgatási kerületet Magdolnaváros néven nevezi el, és önálló elöljáróságot hoz létre, melynek kezdő időpontjául 1938. év június hó 15. napját állapította meg. Ettől az időponttól kezdődően tehát mindazon ügyekben, amelyekben a törvényes jogszabályok szerint eljárásra a kerületi elöljáróságok illetékesek..., a XIII. kerületi elöljáró lesz illetékes."* Értesítették a város közönségét arról is, hogy *„...a XIII. kerületi elöljáróságot, valamint a XIII. kerületi székesfővárosi adószámviteli osztályt és az adópénztárt a Béke tér és a Szegedi út sarkán (XIII. kerület, Béke tér 1.) épített székesfővárosi épületben helyezték el"*. Az elnevezés 1938-tól legalábbis a köziratokban 1945-ig volt hivatalos.

Városépítés, városfejlesztés

Az 1800-as évek első felében a kerület teljes területe a városhatáron kívül esett, így tudatos városépítésről ebben a korai időszakban gyakorlatilag nem beszélhetünk. A Margitsziget gazdája, József nádor viszont már ekkor folyamatosan szépítette a szigetet.

A virágos Margitsziget 1877-ben
Margaret Island in blossom in 1877
Die Margaretheninsel mit Blumen im Jahre 1877

A Palatinus angolkertje

József nádor 51 éven át volt Magyarország nádora, vagyis palatinusa. A főhercegi birtok angolkertje messze földön híressé tette a sajátos flórával és faunával rendelkező dunai gyöngyszemet.
Tost Károly főkertész segítségével nemcsak gyönyörű parkot, hanem szőlőművelő gazdaságokat is létesített az egykor elvadult tájon.
A ferencesek templomának romjaihoz nádori nyaralót építtetett, ahová feleségét, I. Pál cár lányát is elhozta. Az 1838-as jeges árvíz félbeszakította ugyan a munkát, de nagyobb károkat nem okozott, ahogy azt Miss Julia Pardoe 1839–40-ben írott útikönyvének sorai is bizonyítják:
„Minden Pestre érkező utazónak azt ajánlom, hogy látogasson el a szigetre. A fény és árnyék játéka, a pompás növények és virágok, az árnyas sétautak, a fák között megcsillanó folyó, a borostyánnal befutott romok és a történelmi hangulat még a legföldhözragadtabb szemlélőből is poétát farag."
A Palatinus halála után fia, ugyancsak József főherceg (1833–1925) folytatta apja munkáját, újra felvirágoztatva a szabadságharcot követő évek alatt elpusztult szigeti kultúrát. A kertészkedő főurat, aki politikusként és államférfiként nem járt apja nyomdokaiban, Krúdy *„Palatinus Jóska"* néven becézte egyik írásában. Egész életét a szigetnek szentelte, s nem ijedt meg a kétkezi munkától sem. 1866-ban Jámbor Vilmos főkertész irányításával nagyarányú parkosítás kezdődött. József főherceg megrendelésére Ybl Miklós tervei alapján 1868–69-ben épült fel a Zsigmondy Vilmos bányamérnök által feltárt termálvizet hasznosító Margitszigeti Nagyszálló és a Margitfürdő. *„Vidéki ember, ha csak két napot tölt is a fővárosban, nem mulaszthatja el meglátogatni azt a kis paradicsomot ott a Duna közepén, mely a maga nemében bizonyára legszebb pontja ennek az országnak, s büszkesége lenne bármelyiknek is"* – olvashatjuk a Vasárnapi Újság egyik 1880-ban megjelent számában. Törs Kálmán 1872-ben kiadott útikönyvében így méltatja a Margitfürdő és Nagyszálló szépségeit: *„Ez a Margit-sziget legtekintélyesebb épülete. Nemes ízléssel, ragyogó pompával kiállított épület ez, melyre sokat utazott, messze világot látott emberek is beismerték, hogy az első helyek egyikét foglalja el Európa valamennyi fürdőházai közt."*

1908-ban törvénybe iktatták: *„a Margitszigetet közvagyon, ami örök időkre nyilvános kertül tartandó fent"*. Miután a Kincstár és a Fővárosi Pénzalap 11 millió koronáért megvette József főhercegtől a Margitszigetet, részben készpénzben, részben telekkel fizetett.

2. AZ 1800-AS ÉVEK ELEJÉTŐL 1945-IG

Az összeépült Margitsziget a XX. század elején
The integrated Margaret Island at the start of the 20th century
Die zusammengebaute Margareteninsel am Anfang des XX. Jahrhunderts

Margitszigeti Nagyszálló
The Grand Hotel on Margaret Island
Das Grand Hotel auf der Margareteninsel

Az első világháborút követően a szigeten számos új létesítmény épült, köztük a 1930-ban elkészült szabványos méretű Nemzeti Sportuszoda. Hajós Alfréd műépítész munkája, példaadó architektúrája, gépészete és szerkezete miatt szerepelt a New York-i egyetem tantervében. Átépült a kibővített nagyszálló (1933).

Kialakult a hőforrás környezete (1935), végül 1937-ben a Palatinus strandfürdő. A következő évben megnyílt a Margitszigeti Szabadtéri Színpad is. A sziget látványossága lett a Bodor-féle Zenélő kút, amely hű mása a marosvásárhelyinek. A marosvásárhelyi zenélő kutat a híres székely ezermester, Bodor Pál a XIX. század első negyedében építette. A bonyolult szerkezetű kutat sokáig nem tudták utánozni. Az eredeti példány Marosvásárhelyen már tönkrement.

A Margit-fürdő egy korabeli metszeten
Margaret bath on an engraving from the period
Margarete-Bad auf einem zeitgenössischen Stich

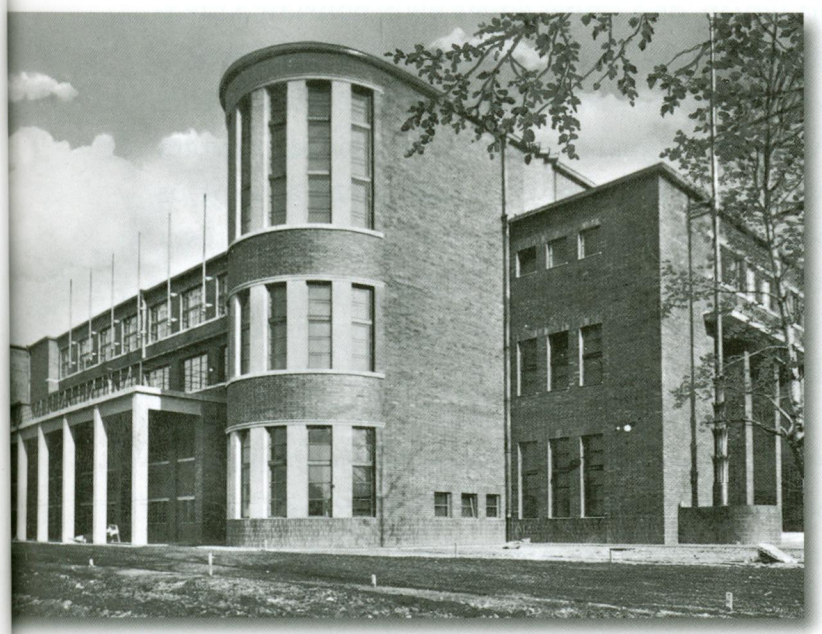

A Nemzeti Sportuszoda • *The National Sports Swimming Pool* • Das Nationale Sportschwimmbad

A víz az úr

A feljegyzések szerint 1012-től 1838-ig 54 jelentősebb árvíz volt ezen a tájon. A város az 1775-ös és az 1779-es jeges árvizeket követően kezdte meg az első védművek – a mai Nyugati pályaudvar és Lehel tér közötti váci nagytöltés, illetve a Falk Miksa utca és a Szent István körút vonalán a Tüköri gát – építését. E töltések megépítése azonban nem bizonyult elegendőnek, ahogyan ez be is bizonyosodott az emlékezetes 1838-as tragikus kimenetelű árvíz során. A folyó akkor egy jégtorlasz hatására vészesen duzzadni kezdett. Pest lakói rohammunkában fogtak a gátépítéshez, de a gát március 13-án este átszakadt, és a víz az egész várost, így kerületünk ekkor még jórészt lakatlan területét is ellepte. Ezt követően újabb védgátak épültek, feltöltötték a Rákos árkot, de a megoldást jelentő munkákat csak 1870-ben kezdték újra Reitter Ferenc tervei alapján. A fővárosból szerteágazó vasútvonalak töltései mindig is az árvízvédelmi rendszer szerves részei voltak. Az északi teherpályaudvar vonala a Victoria-gátat képezte, az Angyalföldet északról határoló és az északi összekötő vasúti hídon át Esztergomba tartó vasútvonal töltése Angyalföldet és Óbudát védte.
Az 1876-ban bekövetkezett újabb jeges árvíz ismét jelentős károkat okozott a külső városrészekben. A Duna vize 1876 február 24-én öntötte el a Vizafogót, és másnap átszakította a Victoria gőzmalomtól az Aréna (ma Dózsa György) út irányában húzódó védgátat. A mai Lehel tér környékén lévő Váci temetőtől északra eső terület az ott lévő gyárakkal, nyári lakokkal és tanyákkal együtt teljesen víz alá került, ezért a Váci úti lóvasúti közlekedés is szünetelt. A Victoria-gát átszakadása újabb intő jel volt a főváros vezetőinek a védművek megerősítésére. 1877–78-ban felépíttették a Victoria gőzmalomtól a Rákos-patak és Váci út találkozásáig húzódó vizafogói gátat. Ez a gát már biztosabban védte Pestet, de 1897–98-ban még meg kellett erősíteni, hogy a főváros teljes biztonsággal várhassa a Duna áradásait. 1900 és 1909 között kiépült a Margit hídtól északra fekvő rakpartszakasz is, amely egészen Újpestig húzódott – ezért lett a neve Újpesti rakpart. 1940-ben a várost ismét jeges árvíz fenyegette, amely 824 centiméterrel tetőzött. Ekkor kísérleteztek először a beállt jégtorlasz felrobbantásával.
1965-ben minden addig ismert jégmentes árvíznél magasabb szinten (835 cm) tetőzött, és rendkívül hosszú ideig (113 napig) tartott az árvíz. Ez tartósan próbára tette a védműveket, és jelentős károkat is okozott. A töltéseket több helyen meg kellett erősíteni. Észak-Pesten a Szilas patak jobbparti töltését megrongálta a víz a Váci út és az Óceán-árok között. A felszíni vízmű védelmére 920 cm-es magasságú végleges körtöltést létesítettek.
A Margitsziget védműve kellő biztonságot nyújtott ugyan, de a sziget egyes mély pontjait a fakadó víz elöntötte. A védekezés a töltés homokzsákos megtámasztásával, a gát és a szálló közötti területen ellennyomó medence létesítésével történt, és megfelelő szivattyúzással sikerült a feltörő vizeket a Nagyszálló padlószintje alatt tartani. A 2002-es augusztusi árhullám rövid, de igen intenzív volt. Az augusztus 19-i tetőzés 838 cm-es vízmagassága 3 cm-rel haladta meg az 1965-ös szintet. A hullámtéri területek kivételével sehol nem történt elöntés, mely a védekezésben részt vevők hozzáértésének és fáradságot nem ismerő munkájának köszönhető. Az árvízi tapasztalatok birtokában számos helyen megerősítették a védműveket, így az Észak-pesti Szennyvíztisztító Telep körgátját is. A Duna-parti ingatlanfejlesztések során új árvízvédelmi vonalat alakítottak ki a Rákos-pataktól északra fekvő partszakaszon egy közterületi sétány érdekében, mely jól vizsgázott a 862 cm-en tetőzött 2006-os árhullám idején. A Népszigetről azonban mindenkit ki kellett telepíteni, a Margitszigetet lezárták, védműveit homokzsákokkal erősítették meg. A lakossággal összefogva a védelmi szervek sikeresen birkóztak meg a minden eddiginél magasabb dunai vízállás okozta árvízzel.

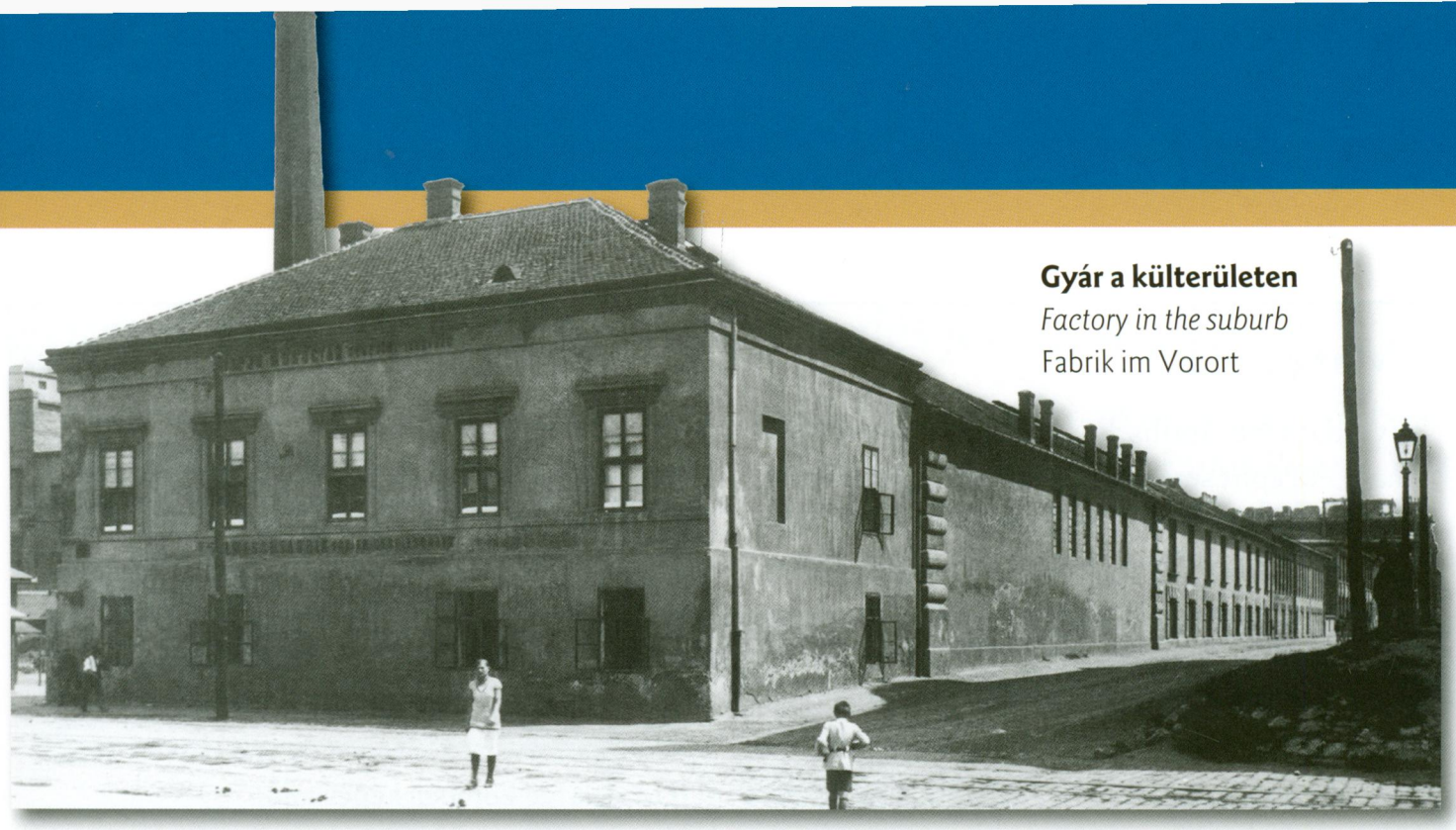

Gyár a külterületen
Factory in the suburb
Fabrik im Vorort

Az új árvízi védgátak megépítésén kívül a fejlődést szolgálta a területünkön átfutó Budapest–Vác vasútvonal megnyitása 1846-ban, a váci úti lóvasút üzembe helyezése 1866-ban és a váci úti temető végleges bezárása 1868-ban. Az 1870-ben megalakult Közmunkatanács megrajzoltatta Pest átnézeti térképét, amely alapján a későbbiekben pontosan megtervezhették a jövőbeli utcák nyomvonalát a még szántóföldekkel, szőlőkkel borított területeken is. Az angyalföldi Hajtsár útból a külső körút egy részét képező Hungária út lett 1879-ben, amelyet 1894-től Hungária körútnak, 1930-tól Felső Hungária körútnak, végül 1938-tól Róbert Károly körútnak neveztek el. 1873-ban rendezték az Aréna (ma Dózsa György) utat.

Kerületünk kialakulása szempontjából fontos döntés volt a Fegyvergyár utca Nagykörútba kapcsolása Lipót körút (ma Szent István körút) elnevezéssel, mert ez újabb lakóövezetek kialakítását és a gyáripar észak felé szorulását vonta maga után. A főváros szigorú építési normákban határozta meg a beépítettség mértékét, a párkánymagasságot, az utca-, padló- és küszöbszintek magasságát, megtiltotta a pincelakások létesítését, továbbá kimondta, hogy az utcai szoba alapterülete nem lehet kevesebb 10 m^2-nél, a szobakonyhás lakásoké pedig 15 m^2 -nél.

Az 1876-ban elárasztott külső lipótvárosi és vizafogói partszakasz a gőzmalmokkal egy korabeli metszeten
Riverside section in outer Lipótváros and at sturgeon hurdle with the steam mills flooded in 1876 in a contemporary engraving
Der Uferabschnitt der in 1876 überschwemmten äußeren Leopoldstadt und des Vizafogó mit Dampfmühlen auf einem zeitgenössischen Stich

Szintén a Közmunkatanács feladata volt az újabb Duna-hidak, kikötők építése, a fővárosi Duna-szakasz szabályozása és a rakpartok kiépítése árvízvédelmi célból. 1870-re mindkét oldalon 4 km-es szakasz készült el, és 1876-ban átadták a Margit hidat is. Ugyanabban az évben a dunai árvíz a védgátat átszakítva elöntötte a Vizafogót. Ekkor kezdték meg egy biztosabb védelmi rendszer megépítését, amelyet 1878-ra be is fejeztek.

Margit híd

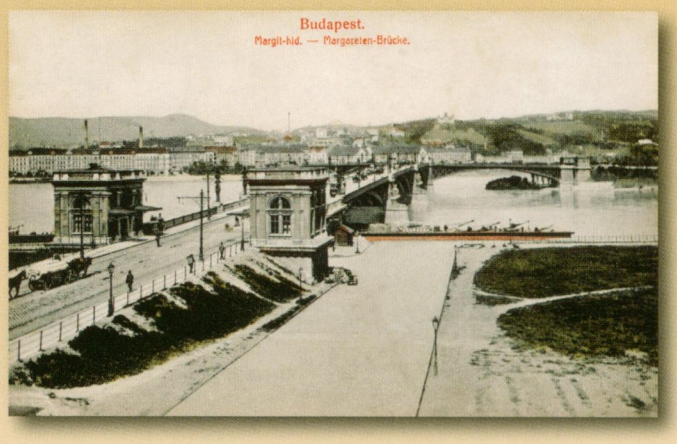

A Margit híd korabeli képeslapon
Margaret bridge on a postcard from the period
Margarete-Brücke auf einer zeitgenössischen Ansichtskarte

A hidat 1876. április 30-án adták át a forgalomnak. Az építésére kiírt nemzetközi pályázatot 43 pályamű közül Ernest Gouin francia mérnök nyerte meg. A Duna szabályozása miatt lehetővé vált az eredetileg ötnyílásos hídterv esztétikailag kedvezőbb hatnyílásosra való áttervezése. Az építés 1872-ben kezdődött, a vasszerkezetet Franciaországból, a gránitot Bajorországból hozták, a szobrászati műveket Párizsban készítették.
Eredetileg fakocka burkolatú úttestet 1920–21-ben kőburkolattal cserélték fel, amelynek súlytöbblete miatt a hídon elrendelték a járműsúly korlátozását. A forgalom növekedése miatt a híd kiszélesítéséről határoztak. Ehhez át kellett alakítani a pilléreket, a villamosvágányokat középre helyezték. 1944. november 4-én a szombat déli csúcsforgalomban a pesti oldalhoz legközelebbi nyílásban elhelyezett aknák – máig tisztázatlan körülmények között – felrobbantak, melynek következtében a másik két nyílás is a Dunába zuhant, több mint 100 ember halálát okozva. A visszavonuló német csapatok 1945 januárjában a már használhatatlan híd megmaradt három budai nyílását is felrobbantották. Az ostrom után az újjáépítésre több terv is készült. Az új híd a réginél könnyebb szerkezetű, de hat helyett nyolc főtartóval épült. Teljes szélességében 1948. augusztus 1-jén adták át. 1978-ban nagyobb szabású javításokkal együtt a vasszerkezetet vasbeton szerkezettel helyettesítették.
2011 végén a korábban életveszélyesen leromlott állapotú híd a felújításnak köszönhetően számos újdonsággal büszkélkedhet. Három méterrel kiszélesítették, az északi oldal kétirányú kerékpársávval bővült. A középpillérnél megszűnt a szigetre vezető aluljáró. A vasbeton pályalemezek helyére újra acélszerkezet készült. Díszítésében visszaadja az átadáskori, illetve a múlt század eleji hangulatot.
A rekonstruált szobrok, díszek, kandeláberek korabeli fényképek és rajzok alapján készültek, mivel a híd eredeti tervrajzai elvesztek. Mivel az építkezéssel járó kotrást csak a hídfelújítás befejezése előtt végezték, a több tonna egykori hídalkatrész már érdemi információt nem adott a rekonstrukciót végzőknek.

A városegyesítés évéig, azaz 1873-ig óriási változáson ment keresztül a Lipót körúttól északra húzódó külterület. Egymás után létesültek a különböző ipari üzemek, és főként a Váci út mentén lassacskán a lakóházak építése is megkezdődött.

A Váci út 4. 1909-ben
Váci avenue 4. in 1909
Váci Straße 4 in 1909

A lóvasúttól a villamosig – A közlekedés fejlődése 1945-ig

Kerületünk egykor is jelentős közlekedési útvonal volt. Az első magyar gőzüzemű vasutat 1846. július 15-én délután 4 órakor nyitották meg Pest és Vác között, az európai kontinensen ötödikként. Az első vonat 49 perc alatt tette meg az utat Pesttől Vácig. A vasút azóta is a kerület keleti határán halad.

Pest–váci vasút megnyitása
Opening of the Pest-Vác Railway Line
Eröffnung der Pest-Vác Eisenbahnlinie

Az első lóvasút

A Széna (ma Kálvin) tér és az *„Újpesti indóház"* között megépült első lóvasút Európában a nyolcadik volt. Első kocsijai 1866. augusztus elsején haladtak végig a Kiskörúton és a Váci úton. *„Aznap délután 4 órakor az egykori Váci út elején, a Deák téri evangélikus templom előtt Pest városának vezetői, a kormányhatóságok képviselői és az újságírók meg családtagjaik beszálltak az első pesti lóvasút ez alkalomra ünnepélyesen feldíszített öt kocsijába, s elindultak az első közúti vasútvonal végpontja, Újpest felé. A jól betanított lovak egyenletes sebességgel szállították az ünneplő közönséget – a jó hangulatról az egyik kocsiban elhelyezett cigányzenekar is gondoskodott –, és a mai viszonyokhoz képest is meglepő gyorsasággal, 37 perc alatt értek ki az Első Magyar Pesti Fiumei Hajógyár Társaság gyárához, ahol fellobogózott épületek és ünneplő közönség várakozott. Az előkelőségek részben az üdvözlő leányok virágcsokrait fogadták, részben a lóvasút pályaudvari vendégfogadóját keresték fel"* – írja Szekeres József A százéves pesti lóvasút című munkájában.

A margitszigeti lóvasút 1871-ben kezdte működését a budai part közelében, az alsó kikötő és a fürdőház között. A vonalat egyvágányúra építették, három kitérőhellyel. Csúcsforgalomban öt kocsi közlekedett, 5 percenként követve egymást. Kalauz nem lévén, a jegyeket a kocsis adta ki. A forgalom a Margit hídi leágazó megépítése után nagymértékben emelkedett, csúcspontját 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején érte el,

amikor a szigeti belépődíjak szedését megszüntették. A belépőjegyek visszaállítása után a forgalom ismét csökkent, de a háború előttiekhez képest magas szinten maradt. A lófejűnek becézett vasút népszerűségét jellemzi, hogy míg Budapesten 1898-ban leállították a lóvasutat, a szigeten csak 1928. április 10-én állt be végleg a kocsiszínbe. A zöld kocsit a Zsuzsi és Bandi nevű lovak húzták utoljára.

A szigeti lóvasút

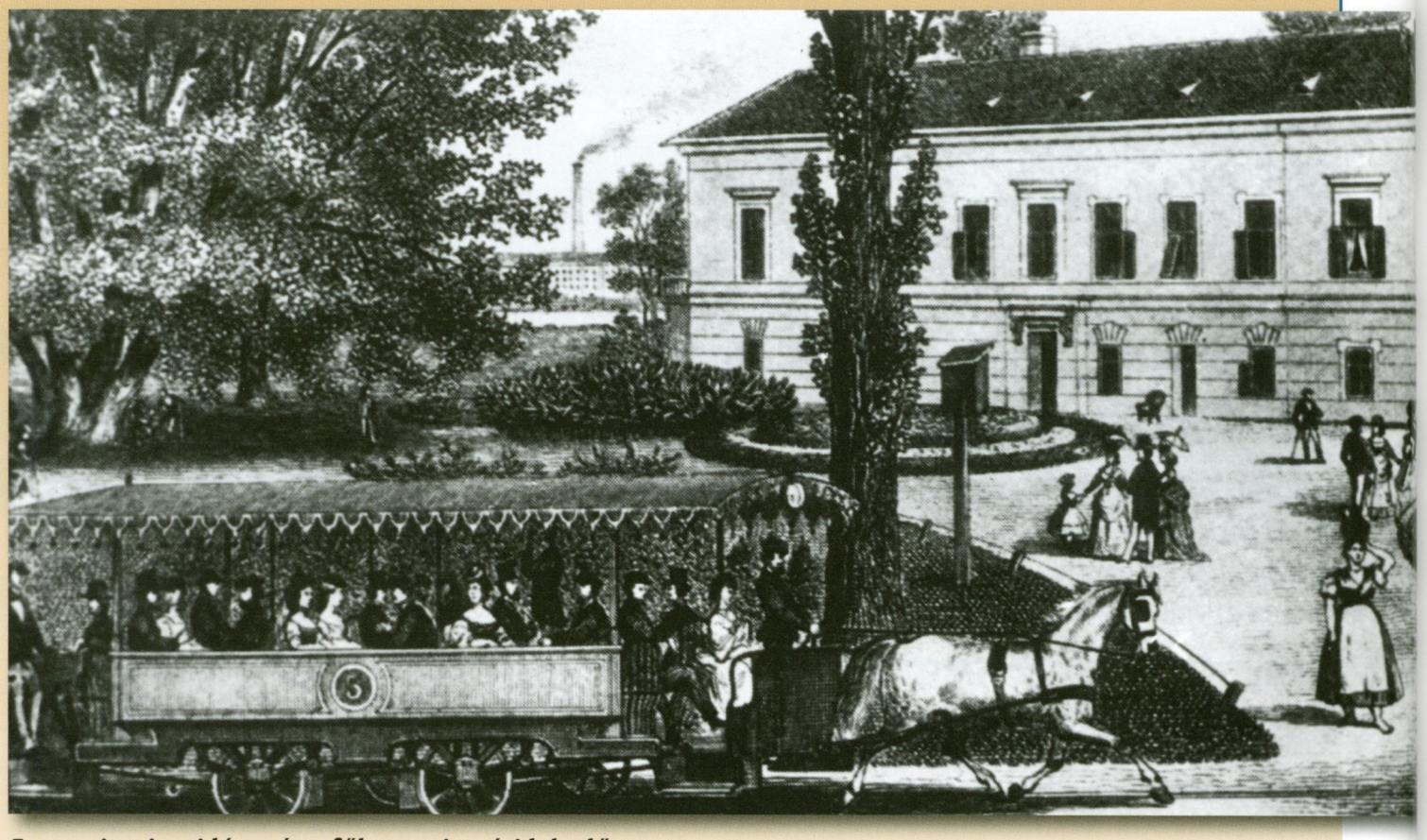

A margitszigeti lóvasút a főhercegi nyári lak előtt
Horse tram of Margaret Island in front of the summer residence of the archduke
Pferdebahn von Margareteninsel vor der erzherzoglichen Villa

Molnár Ferenc, a Margitsziget „szerelmese" a következőképpen emlékezett meg 1928-ban közreadott tollrajzában a szigeti lóvasútról:
„A kis lóvonat, mindnyájunk kedvence, egylovas lóvonat volt, amely a sziget déli és északi csúcsa közt közlekedett, évszázados fák kettős sora közt, s így forró nyáron is tábornokok lovai húzták. Öreg, kiszolgált katonák, rendszerint az öreg József főherceg barátai, legkedvesebb lovaikat, amelyekre már nemigen ültek fel, részint a lovas öregsége miatt, ide adták kosztba és kvártélyba… Ma sem tudom, mért kellett ló ehhez a lóvonathoz, mert a könnyű, nyitott kocsi magától gurult… elég lett volna meglökni a kocsit… a hízott lovacska pedig félrehajtott fejjel kocogott előtte, inkább csak mutatta az utat a kocsinak. Az öreg tábornokok vasárnap kijöttek meglátogatni a lovaikat, és kockacukrot hoztak nekik. Ez volt a lóvonat…"
„A régi Budapestnek jól ismert jellegzetes alakja, a pesti gyermekek általános bámulatának tárgya volt a lóvasút huszárosan délceg istállómestere, aki ezüstzsinóros zubbonyban, sarkantyús csizmában, kezében lovaglóostorral járt-kelt a városban ellenőrizvén a lóvasúti kocsikat."

Az első lóvasút jelentőségét mutatja, hogy kiépített hálózatán később villamosok járhattak. Az akkorra elavult közlekedési eszközöket felváltó első ilyen átalakított vonal szintén Újpestre vezetett: 1896. május 30-án már az Indóházig lehetett eljutni az elektromos meghajtású szerelvényekkel. A villamosüzem 80 motor- és 40 pótkocsival indult meg, de az utóbbiakat rövidesen motorkocsikká építették át, amelyek az egyszerű, csonkavágányos végállomásokon megfordulhattak. A BKVT (Budapesti Közúti Vaspálya Társaság) hálózatához 1896 és 1898 között 263 villamosvasúti motorkocsit szerzett be. A kocsik túlnyomó részét a kerületi Schlick gyár szállította.

„Újpesti" Remiz 1912
Carbarn at Újpest 1912
Die Remise in Neupest im Jahre 1912

Az „Újpesti" Indóház 1909-ben
The "Indohouse" in Újpest in 1909
Das "Indohaus" in Újpest in 1909

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 14

2. AZ 1800-AS ÉVEK ELEJÉTŐL 1945-IG

A budapestiek a millennium évétől már nemcsak a BKVT és a BVVV (Budapesti Villamos Városi Vasút) kocsijai között választhattak, hanem egy újabb konkurens villamosvasúti társaság, a BURV (Budapest–Újpest–Rákospalotai Villamos Közúti Vasút) kocsijain is utazhattak. A kiadott engedélyokirat a Lehel utcától Angyalföldön át Újpestig, onnan Rákos-palotáig tervezett villamos közúti vasút kiépítésére vonatkozott. A 7,56 km hosszú fővonal a Ferdinánd tér–Lehel utca–Béke utca–MÁV–aluljáró–Újpest–Megyeri kápolna irányába vezetett, és a kerület második főforgalmi útjává vált. Hálózata felsővezetékes megoldással épült, vonalain a kocsikat 15 percenként indították. Az utasok száma az első csonka üzemévben 2,36 milliót tett ki, a rákövetkező években 3 millió körül mozgott.

Ahogy a villamosközlekedést a lóvasút, úgy az autóbusz-közlekedést az omnibusz előzte meg. Az elsőként Párizsban, majd több európai nagyvárosban feltűnő omnibusz 1832-ben jelent meg Pesten. 1844 decemberében szerezte meg Blum Ignác újpesti bérkocsis és társaskocsis az engedélyt a pesti tanácstól hat kocsi járatására Pest és Újpest között. A viteldíj igen olcsó, 6 krajcár volt: a városkapitány a Váci úton levő Trombitás fogadót jelölte ki pesti állomáshelyéül. 1896-ban a Szent László utca is

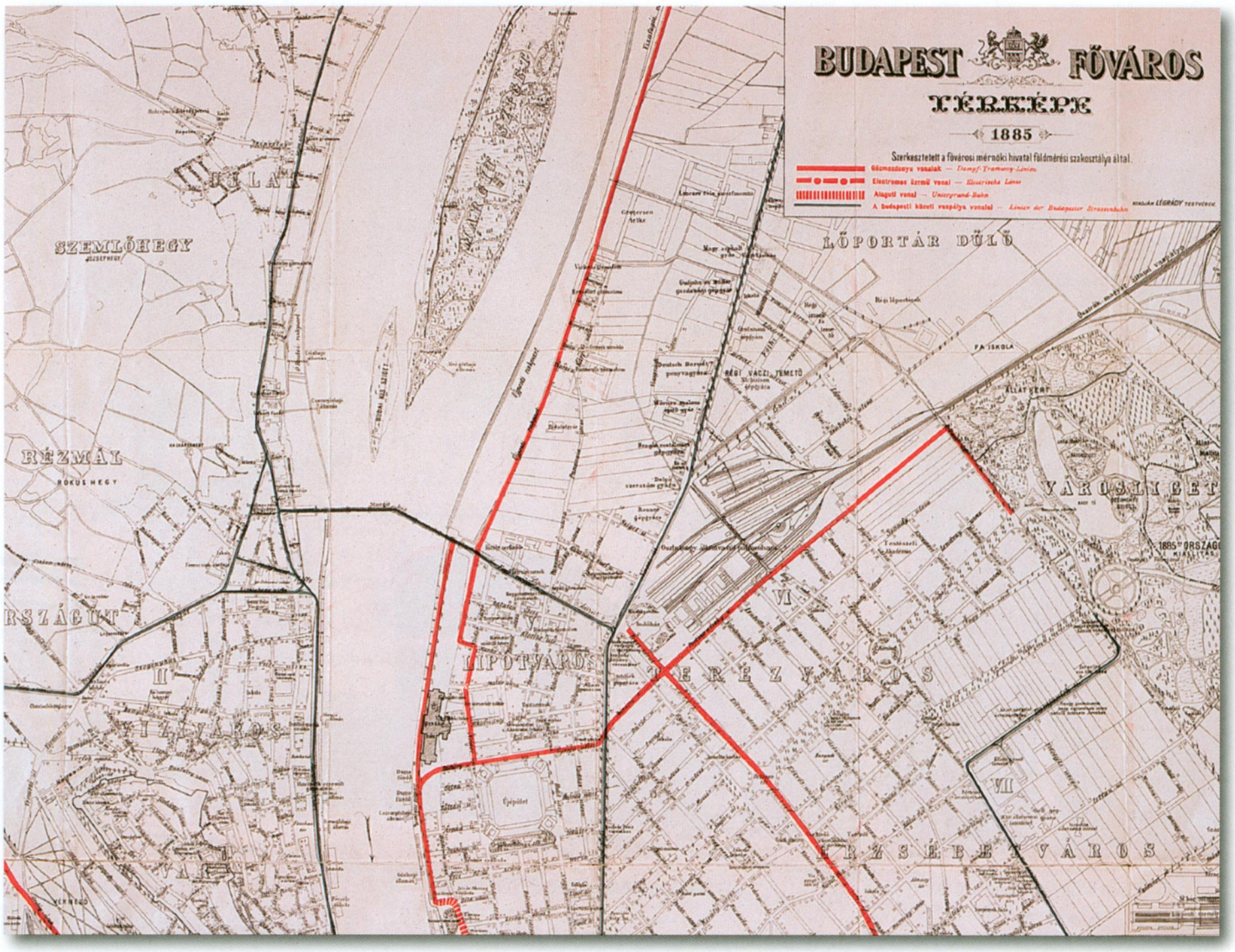

A közlekedési hálózat 1885-ben

The transport network in 1885

Das Verkehrsnetz in 1885

BSZK Rt. megálló a Tutaj utcában
BSZK Rt. station in Tutaj street
Haltestelle der BSZK Rt. In der Tutaj Gasse

bekapcsolódott az omnibuszvonalak hálózatába. Itt haladt végig a Nyugati pályaudvartól Rákospalotáig járó omnibusz, amely az autóbuszok elterjedéséig működött.

Bár a közművek fejlesztése már az 1870-es években megkezdődött, az egyre sűrűbben lakott Angyalföld és Újlipótváros csupán az 1910-es évektől kezdve kapcsolódott be a vízvezeték-, csatorna-, gáz- és villamosenergia- hálózatba. Az 1880-as években területünk népét még főként a Duna-víz-árusok látták el vízzel. A víz hiánya és a lakáskörülmények szűkössége a higiéniai viszonyokban is megmutatkozott. Az 1870-es, 1880-as években készültek ugyan ideiglenes vízművek, a végleges megoldást azonban csak a káposztásmegyeri vízmű 1893 és 1896 közötti megépítése jelentette. E nagy munka keretében fektették le a főnyomócsövet a vízmű és a Nyugati pályaudvar közötti területen.

Budapesten 1893-ban alakultak meg az első áramfejlesztő nagyüzemek, de a gyors fejlődés elsősorban a Nagykörúton belüli területeket érintette, kerületünkben az otthonok többségében még sokáig petróleumlámpa világított.

A Budapesti Elektromos Művek Váci úti székháza
The Váci avenue headquarters of the Budapest Electric Works
Stammhaus in Váci Straße der Budapester Elektrizitätswerke

Lakáshelyzet – szociálpolitika

A Nagykörúttól kifelé a XX. század elején még többnyire földszintes bérházak álltak. Ekkor honosodott meg és terjedt el a többemeletes, blokkszerűen kialakított proletár-bérkaszárnya típusa, ilyenek nagy számban épültek Angyalföldön Józsefvároshoz és Ferencvároshoz hasonlóan. Az új típus a korábbi munkásházakhoz képest infrastrukturálisan összehasonlíthatatlanul fejlettebb volt. Angyalföldön azonban, ahol sok hagyományos munkásház állt még ekkor is, az ilyen lakások aránya csupán 50%-ot tett ki.

Erdélyi Mór felvétele
(BTM Kiscelli Múzeum)

Angyalföldi udvar részlete az 1910-es években
Part of a yard of Angyalföld in the 1910's
Abschnitt eines Hofes in Angyalföld in den 1910er Jahren

A szoba-konyhás bérleményeket a századfordulón rendszerint öten lakták. A túlzsúfoltság különösen azokat a családokat sújtotta, akik a főbérleti díj megfizetése érdekében ágybérlőket is kénytelenek voltak befogadni lakásaikba. 1910-ben a fővárosban közel 130 ezer al- és ágybérlőt tartottak nyilván, akik a népesség 14,5%-át tették ki.

A legalsó társadalmi csoportok lakásviszonyai a laksűrűség időközben bekövetkezett általános javulása ellenére sem változtak érdemben. A gondokat tetézte, hogy 1906 után gyorsan nőttek a lakbérek (ez a „lakbéruzsora" kora), ami sok szegény sorsú bérlő családot hozott kétségbeejtő helyzetbe. Az általános gazdasági okok mellett a házfőbérleti rendszer, amely szerint a házfőbérlő és a háztulajdonos hasznát is a bérlők termelték ki, tovább nehezítette a bérlők életét. Mind többen lettek hátralékosak, akiket végül kilakoltattak. A kilakoltatással szembeni ellenállás jegyében kezdődött 1907-ben a házbojkott mozgalom. A bojkott meghirdetésével nem volt többé mód a megüresedett bérlemények kiadására. A mozgalom időlegesen meghátrálásra kényszerítette a háztulajdonosokat, akik a lakók képviselőivel kollektív szerződések megkötésére kényszerültek.

1909 elején újabb, az eddigieknél súlyosabb konfliktus robbant ki akkor, amikor a háztulajdonosok az együttes béremelés mellett döntöttek. A bojkott ekkor átcsapott általános lakbérsztrájkba. A mozgalom központja Angyalföld lett (Hétház), és tetőpontján, 1910–11-ben 223 ház és több mint 11 ezer lakó vett benne részt.

Végül a háztulajdonosok mégis fölébe kerekedtek renitens bérlőiknek. Sikerükhöz hozzájárult, hogy a lakásínség enyhítése végett külön az állam és külön a főváros is megkezdte saját beruházásban az olcsó szociális munkásbérházak építését. Akadt példa vállalati munkáskolónia építésére is.

Erdélyi Mór felvétele
(BTM Kiscelli Múzeum)

A Váci út 86. számú ház udvara az 1910-es években
The yard of the house at Váci avenue 86 in the 1910's
Hof des Hauses Váci Str. 86 in den 1910er Jahren

Malomházak

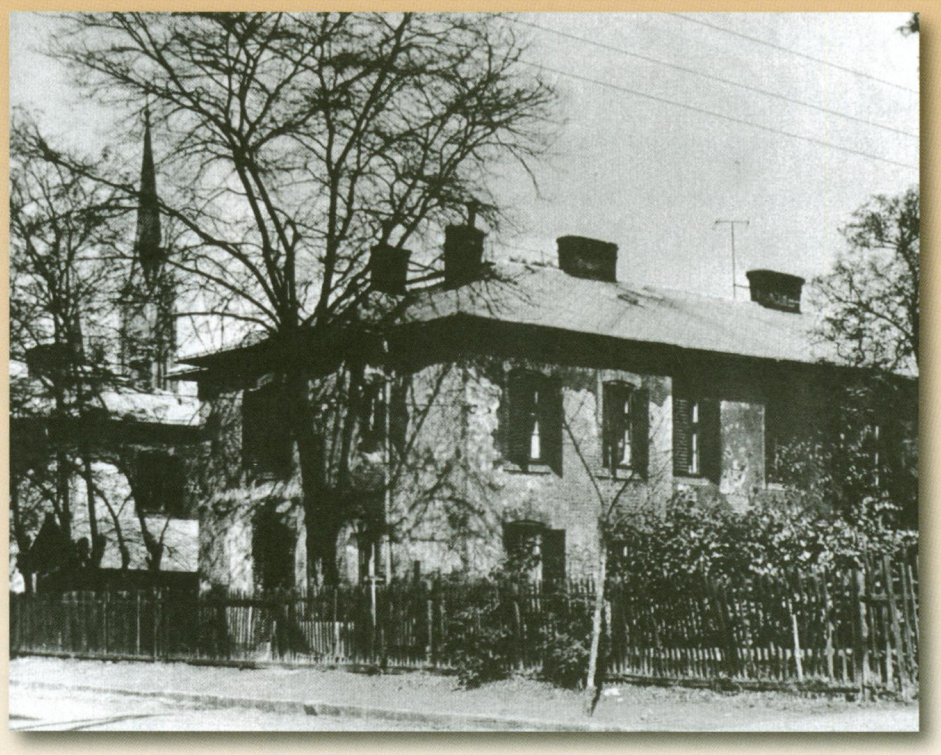

A Fóti (ma Kassák Lajos) úti, ún. Kilencház, vagy más néven malomházak még ma is állnak. Építésüket teljes egészében az Első Budapesti Gőzmalom Rt. finanszírozta, hogy főként a külföldről – Lengyelhonból, Németországból – idetelepítendő munkásainak lakást biztosítson. A telep helyén lévő kiserdő kivágott fáit is felhasználta építőanyagként az építkezést irányító svájci Brandt Ferenc ács- és építőmester. A házak 1885-ben már készen álltak, beköltözésre azonban csak 1887-ben került sor, mert úgy vélték, jó, ha a frissen felhúzott falak megfelelő módon kiszáradnak, mire a lakók ideérkeznek.

A zárt rendszert alkotó telep kilenc egyemeletes ikerházból és mosóház-fürdőépületből állt, amelyhez több kutat is fúrtak. A házak szintenként két egyhelyiséges és két szoba-konyhás lakásból álltak, a folyosón két-két vízöblítéses WC is volt. Minden lakáshoz egy udvari sufni tartozott, ahol elsősorban a tüzelőt tárolták.

Az angyalföldi példa nyomán több malom is építtetett hasonló kolóniát.

A Vág utcai Népotthon a megnyitást követően
The People Institution in Vág street following the inauguration
Das Volksheim von Vág Straße nach der Eröffnung

A Bárczy által kezdeményezett adókedvezményben részesített impozáns községi kislakásépítési akció 1909-ben indult meg, melynek eredményeképpen még a háború előtt összesen 5000 lakást magában foglaló 25 többemeletes bérház és 17 kislakásos telep készült el. Felépült továbbá a Népszálló és a Népház. Így épülhettek meg a Visegrádi és Dráva utca sarkán, a Váci út több pontján, illetve a mai Dózsa György úton az iskola és a Népszálló közötti monumentális lakótömbök (ún. városi házak), valamint a Lehel utcai Műhelybérház is.

A hatósági szociális lakásépítési program eredményeképpen 1914-ben már 55 ezer ember lakott állami vagy városi bérleményben.

Az első magyar népszálló

Az első fővárosi népszálló az angol Rowton lordról elnevezett, Európa-szerte elterjedt és bevált szállótípus mintájára épült. A Rowton-rendszer az új technikai megoldások által egészséges, kényelmes lakást és kulturális szolgáltatásokat is nyújtó, olcsó, tömeges szálláslehetőséget teremtett. A rendszer további előnye volt, hogy nem jótékonysági intézményként, hanem rentábilis gazdasági vállalkozásként működhetett, mivel a lakbérek és az igénybe vehető szolgáltatások díjai fedezték a ráfordítások költségeit.

Az Aréna (*ma Dózsa György*) és Angyalföldi út sarkán Schoditsch Lajos és Eberling Béla tervei szerint 1911-re megépült népszálló a Váci úti és környékbeli gyártelepek közelében, *„teljesen rendezett és egészséges vidéken nyert elhelyezést. A népszálló csak néhány lépésnyire van a villamos vasutak Váci úti és Lehel utcai megállóhelyétől, úgyhogy a székesfőváros távolabbi részében napközben elfoglalt munkásság is minden oldalról könnyen elérheti"* – olvashatjuk az épületről megjelent korabeli ismertetőben. A Népszálló építészeti és művészi megoldásai a kor legmagasabb színvonalát képviselték. Az épület az elmúlt 100 évben mindvégig megőrizte eredeti funkcióját, munkásszállóként, később hajléktalanszállóként üzemelt. A napi, kétnapi, heti lakbérfizetéssel kivehető hálófülkék száma 396, a külön hálószobák száma 44 volt. A szállóvendégek kényelmét szolgálták emellett a mosdó- és fürdőhelyiségek, mosókonyha-berendezés és fertőtlenítő, a ruha- és cipőtisztító helyiség (*kefélkező*), az öltözködőszoba, a szekrénytárak, csomagraktár és ruhatár, az írószoba, az értekezőszoba, a könyvtár, a dohányzó- és nemdohányzó-társalgók, illetve az épületben működő *„dohánytőzsde"* (*vegyesbolt*), borbély, szabó, cipész és mosómester.

A népszálló éttermében a bentlakók mellett a környék lakói is kedvezményes, maximált árakon ebédelhettek. A tágas éttermet, az előcsarnokot és a nagyobb közösségi helyiségeket Undi Mariska freskói díszítették.

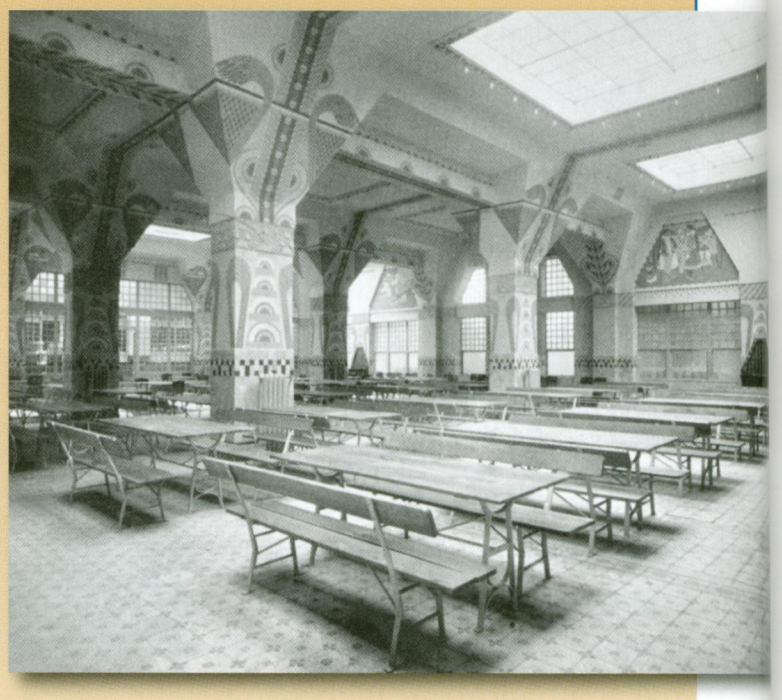

A Népszálló Undi Mariska népies falfestményeivel díszített étterme
The restaurant of the People Hotel decorated with the rustic wall paintings of Undi Mariska
Das mit volkstümlichen Gemälden von Undi Mariska gezierte Restaurant des Volkshotels

A Népszálló korabeli képeslapon
The People Hotel on a postcard from the period
Das Volkshotel auf einer zeitgenössischen Ansichtskarte

1924 után mind kevesebb bérház épült, de fellendült a társasház-építkezés. A kisemberek lakásépítkezését az OTI, MABI biztosítóintézetek, vállalati nyugdíjpénztárak, valamint az Országos Lakásépítési Hitelszövetkezet által nyújtott hitelek támogatták, aminek eredményeképpen 6 ezer új családi, illetve társasház épült. A szoba-konyhás lakások azonban 1930-ban is a bérlemények felét tették ki, s zsúfoltságuk sem változott a továbbra is széles körben elterjedt al- és ágybérleti rendszer következtében. A gazdasági válság éveiben újra tömeges kilakoltatásokra került sor.

A Rákos-pataktól északra elterülő homokos pusztaság a mai Fiastyúk és Kámfor (*egykor Balzsam*) utca között sokáig terméketlen és lakatlan vidék volt. A mai Göncöl utca és Váci út közötti terület már beépült a két világháború közötti időszakra: a város által épített bérházak és földszintes barakkváros, valamint a hírhedtté vált *Tripolisz* nevű szükséglakástelep volt itt. A városrész szabályozási tervét a Fővárosi Közmunkák Tanácsának mérnöki osztálya készítette 1938-ban.

Az OTI magdolnavárosi telepének felépítése (*a munkálatok 1940-ben indultak meg, és végül 750 családi házat eredményeztek*), illetve a Tomori úti, Gyermek téri kislakásos bérházak felépítése lényegesen hozzájárult Angyalföld lakáshelyzetének és városképének javításához.

Jellegzetes tripoliszi ház
A characteristic Tripoli house
Charakteristisches Haus in Tripolis

OTI-telep

Az ország legnagyobb egészségügyi és nyugdíjbiztosító társasága, az OTI (*Országos Társadalombiztosító Igazgatóság*) egy építőipari mozgalmi szervezettel összefogva elhatározta, hogy szociális céllal, de szigorúan üzleti alapon nagyszabású lakásépítési akciót indít. A 750 lakásos *„Horthy Miklós kertes családiház-telep"* egyes épülettípusainak tervét az 1939. évi tervpályázaton díjazott 41 magánépítész készítette. Az építkezés 1940-től 1944-ig folyt. Az angyalföldi telep egyben az építési vállalkozók referenciaterülete is lett. Ha valaki a saját tulajdonú telkére egy családi házat akart építtetni, az ajánlott tervrajztípusok valamelyikéből választhatott, és a telepen megépítve is megtekinthette. A házak között találunk önálló családi házakat, ikerházakat és sorházakat. Ezek stílusukban az akkori korszerű építési elveket igyekeztek megvalósítani, de felhasználták a népi építészet stíluselemeit is.

A lakások egy vagy két szobából, konyhából, előszobából, kamrából, fürdőszobából, WC-ből álltak, padlással, pincével. Minden lakáshoz kis konyhakert is tartozott, így a legszükségesebb zöldségfélét otthon is meg tudták termelni.

Az első magyar népszálló

Az első fővárosi népszálló az angol Rowton lordról elnevezett, Európa-szerte elterjedt és bevált szállótípus mintájára épült. A Rowton-rendszer az új technikai megoldások által egészséges, kényelmes lakást és kulturális szolgáltatásokat is nyújtó, olcsó, tömeges szálláslehetőséget teremtett. A rendszer további előnye volt, hogy nem jótékonysági intézményként, hanem rentábilis gazdasági vállalkozásként működhetett, mivel a lakbérek és az igénybe vehető szolgáltatások díjai fedezték a ráfordítások költségeit.

Az Aréna (*ma Dózsa György*) és Angyalföldi út sarkán Schoditsch Lajos és Eberling Béla tervei szerint 1911-re megépült népszálló a Váci úti és környékbeli gyártelepek közelében, *„teljesen rendezett és egészséges vidéken nyert elhelyezést. A népszálló csak néhány lépésnyire van a villamos vasutak Váci úti és Lehel utcai megállóhelyétől, úgyhogy a székesfőváros távolabbi részében napközben elfoglalt munkásság is minden oldalról könnyen elérheti"* – olvashatjuk az épületről megjelent korabeli ismertetőben. A Népszálló építészeti és művészi megoldásai a kor legmagasabb színvonalát képviselték. Az épület az elmúlt 100 évben mindvégig megőrizte eredeti funkcióját, munkásszállóként, később hajléktalanszállóként üzemelt. A napi, kétnapi, heti lakbérfizetéssel kivehető hálófülkék száma 396, a külön hálószobák száma 44 volt. A szállóvendégek kényelmét szolgálták emellett a mosdó- és fürdőhelyiségek, mosókonyha-berendezés és fertőtlenítő, a ruha- és cipőtisztító helyiség (*kefélkező*), az öltözködőszoba, a szekrénytárak, csomagraktár és ruhatár, az írószoba, az értekezőszoba, a könyvtár, a dohányzó- és nemdohányzó-társalgók, illetve az épületben működő *„dohánytőzsde"* (*vegyesbolt*), borbély, szabó, cipész és mosómester.

A népszálló éttermében a bentlakók mellett a környék lakói is kedvezményes, maximált árakon ebédelhettek. A tágas éttermet, az előcsarnokot és a nagyobb közösségi helyiségeket Undi Mariska freskói díszítették.

A Népszálló Undi Mariska népies falfestményeivel díszített étterme
The restaurant of the People Hotel decorated with the rustic wall paintings of Undi Mariska
Das mit volkstümlichen Gemälden von Undi Mariska gezierte Restaurant des Volkshotels

A Népszálló korabeli képeslapon
The People Hotel on a postcard from the period
Das Volkshotel auf einer zeitgenössischen Ansichtskarte

1924 után mind kevesebb bérház épült, de fellendült a társasház-építkezés. A kisemberek lakásépítkezését az OTI, MABI biztosítóintézetek, vállalati nyugdíjpénztárak, valamint az Országos Lakásépítési Hitelszövetkezet által nyújtott hitelek támogatták, aminek eredményeképpen 6 ezer új családi, illetve társasház épült. A szoba-konyhás lakások azonban 1930-ban is a bérlemények felét tették ki, s zsúfoltságuk sem változott a továbbra is széles körben elterjedt al- és ágybérleti rendszer következtében. A gazdasági válság éveiben újra tömeges kilakoltatásokra került sor.

A Rákos-pataktól északra elterülő homokos pusztaság a mai Fiastyúk és Kámfor (*egykor Balzsam*) utca között sokáig terméketlen és lakatlan vidék volt. A mai Göncöl utca és Váci út közötti terület már beépült a két világháború közötti időszakra: a város által épített bérházak és földszintes barakkváros, valamint a hírhedtté vált *Tripolisz* nevű szükséglakástelep volt itt. A városrész szabályozási tervét a Fővárosi Közmunkák Tanácsának mérnöki osztálya készítette 1938-ban.

Az OTI magdolnavárosi telepének felépítése (*a munkálatok 1940-ben indultak meg, és végül 750 családi házat eredményeztek*), illetve a Tomori úti, Gyermek téri kislakásos bérházak felépítése lényegesen hozzájárult Angyalföld lakáshelyzetének és városképének javításához.

Jellegzetes tripoliszi ház
A characteristic Tripoli house
Charakteristisches Haus in Tripolis

OTI-telep

Az ország legnagyobb egészségügyi és nyugdíjbiztosító társasága, az OTI (*Országos Társadalombiztosító Igazgatóság*) egy építőipari mozgalmi szervezettel összefogva elhatározta, hogy szociális céllal, de szigorúan üzleti alapon nagyszabású lakásépítési akciót indít. A 750 lakásos *„Horthy Miklós kertes családiház-telep"* egyes épülettípusainak tervét az 1939. évi tervpályázaton díjazott 41 magánépítész készítette. Az építkezés 1940-től 1944-ig folyt. Az angyalföldi telep egyben az építési vállalkozók referenciaterülete is lett. Ha valaki a saját tulajdonú telkére egy családi házat akart építtetni, az ajánlott tervrajztípusok valamelyikéből választhatott, és a telepen megépítve is megtekinthette. A házak között találunk önálló családi házakat, ikerházakat és sorházakat. Ezek stílusukban az akkori korszerű építési elveket igyekeztek megvalósítani, de felhasználták a népi építészet stíluselemeit is.

A lakások egy vagy két szobából, konyhából, előszobából, kamrából, fürdőszobából, WC-ből álltak, padlással, pincével. Minden lakáshoz kis konyhakert is tartozott, így a legszükségesebb zöldségfélét otthon is meg tudták termelni.

2. AZ 1800-AS ÉVEK ELEJÉTŐL 1945-IG

Az OTI szigorú feltételekhez kötötte a kiutalást. Három- vagy többgyermekes fizetőképes családok pályázhattak a lakásokra. Az OTI pontos lakbérfizetést követelt meg, melyet a telepen élő ellenőreik hajtottak be. Ennek fejében írásban vállalta, hogy húsz év folyamatos helybenlakást követően a lakások a bérlők tulajdonába mennek át. A telep eredetileg csupán számmal jelölt utcái sajátos neveket kaptak.
A telepre közösségi-kulturális épülettömböt is terveztek az ideköltöző egyszerű munkások számára. A Horváth Szabolcs tervei alapján 1939-ben megkezdett építkezés zerint könyvtár, olvasóterem, előadótermek, napközi otthon, hatszáz személyes mozi, étterem és lakások is helyet kaptak volna. A svéd minta alapján a lakónegyed közepére álmodott kultúrház építése azonban a háború miatt félbeszakadt.

A Babér telep az 1960-as években
Laurel grounds in the 1960's
Babér-Siedlung in den 1960er Jahren

A város térbeli terjeszkedése a korábban külvárosnak számító Nagykörúton túli munkás- és ipari negyedek be-, illetve újraépítésével folytatódott. Ennek keretében került sor mindenekelőtt Újlipótváros középpolgári bérpalotákkal való beépítésére. A Horthy-korban a századfordulóhoz viszonyítva kevesebb középület készült Budapesten, ezért a modern építészet legfőbb próbakövévé többnyire a lakóház-építkezés vált. A Bauhaus eszményének megfelelően az újonnan épített bérházak építészei már gyakorta szakítottak a historizáló eklektikával, hogy kipróbálják a tiszta geometrikus formákat.

A gazdasági válság által kiváltott tömeges munkanélküliség enyhítésére rendszeresített szükségmunkák kifejezetten az út- és csatornaépítésre irányultak. 1939-ben a dunai rakpartot forgalmi úttá fejlesztették. Az építkezéseket a mintegy 25 000 főt foglalkoztató községi vállalatok és szintén fővárosi tulajdonba került közüzemi és közlekedési vállalatok bevételei tették lehetővé.

Újlipótváros

Újlipótváros Budapest főváros közigazgatási kerületeinek leírása szerint az V. kerület része volt. Az V. kerület neve eredetileg Lipótváros, amely 1873-ban a következő részekből állt: Lipótváros belterülete és külterülete, valamint a Margitsziget. Lipótváros régi belterülete ma is e néven szerepel. Az akkori külterületet csak a XIX. század végén parcellázták és nevezték el Újlipótvárosnak, melynek építéstörténete ekkor kezdődött. A csaknem lakatlan városrészben a kiegyezés után lehetővé vált gazdasági fejlődés részeként az élelmiszeripar, a textilipar és a fafeldolgozó ipar nagyüzemei jöttek létre és fejlődtek dinamikusan. Az ipari létesítmények azonban néhány évtized után lassan kezdtek kifelé szorulni a mai Szent István körúttal északról határos területen. Az 1920-as évek végéig ezen a környéken még a gyárak, faáru- és építőanyagtelepek, valamint földszintes házak, sőt nyomortelepek voltak többségben. Újlipótvárosban a XX. század elején kezdődött a nagyvárosi bérházépítkezés a Palatinus házakkal, illetve a Szent István körút és Váci út elejének néhány épületével.

A Palatinus házak

A Palatinus házat, a 70–90 m²-es, tipikus nagypolgári lakásokkal rendelkező épülettömböt Vidor Emil tervei alapján 1912-ben adták át. A fürdőszobákba a heti egyszeri meleg vizet a Margitszigetet hőforrásai biztosították. Megépítésekor az alagsorban került elhelyezésre a központi porszívó, melyre emeletenként csatlakozhattak a lakások. Tantusz bedobása után lehetett használni. Az Újpesti rakpart 8-as épület mélygarázsában működő benzinkút a környék lakóinak biztosította az üzemanyag-ellátást. Ma már természetesen nem működik, garázzsá alakították.

Palatinus házak
Palatinus houses
Palatinus Häuser

Különösen hírhedt nyomortelep volt a Vígszínház mögött, a Pannónia utcában található Suhajda-telep, amelynek 260 lakásában mintegy ezer ember lakott. A 8–15 m² alapterületű lakások egyetlen szűk, földes, fűthetetlen barakkszobából álltak, amelyeket a telepen álló hatalmas kocsiszínek, istállók téglafalakkal történő felosztásával alakítottak

tottak ki. A bérleti szerződés értelmében villanyvilágítást bevezetni, kályhát elhelyezni csak saját költségen, a tulajdonos beleegyezésével lehetett, de ezek díjtalanul Suhajda tulajdonába kerültek. A telepen uralkodó körülményekről és a bérleti feltételekről a Népszava 1924. szeptember 26-i számában közölt felháborodott hangú tudósítást.

Tíz évvel később Hunyadi Sándor így emlékezik: *„Budapest már gazdag volt, de még álmos, lusta, kispolgárian koránfekvő. Népe szerette a kuglit és a sört. A Lipótváros pedig egészen külvárosnak számított. Csupa üres telek, ócskavaskereskedés. Rozzant palánkok, amelyek körül kinőtt a fű. Bérház alig volt a Lipót-körúton, ellenben ott emelkedett a Haggenmacher-malom óriás épületkomplexuma füstokádó kéményeivel."*

utáni neobarokk építészeti divatokon, és modern stílusú épületeket tervezzenek kényelmes, komfortos lakásokkal.

1930 és 1934 között alakították ki a Szent István parkot az egykori Neuschloss-féle Padolat (parketta) gyár helyén, a Margitszigettel szemben. 1937-ig jórészt elkészültek a parkot övező házak is, köztük a Dunapark kávéházat magába foglaló tömb, amely a környék legelegánsabb épülete. A Közmunkatanács rendezési terve alapján a Csanády utca fölött egy kapuként átívelő hatalmas épület zárta volna le a tér keleti oldalát, ez azonban nem valósult meg, viszont 1943-ban Hamburger (Hámos) István rajzai nyomán még befejezték a Pozsonyi út 53–55. alatti épületet. Jelentős egyházi épület készült el a Pozsonyi út vé-

Gyerekek a Szent István parkban 1935-ben (BTM Kiscelli Múzeum)
Children in Saint Stephen park in 1935 • Kinder im Sankt Stephan Park, in 1935

Azok a házsorok, amelyek e városrész valódi, új arculatának kialakulását jelentették, inkább az 1930-as évek szülöttei. A tudatos várostervezés részeként a főváros különleges adókedvezményekkel, illetve követelményrendszerrel ösztönözte a tervezőket, hogy túllépjenek a századvégi historizáló és a háború

gén: az 1940-ben felszentelt református templom.

A városrész új házaiban főként a polgárság középrétegei és a szabad foglalkozású értelmiségiek, orvosok, mérnökök, újságírók és művészek találtak otthonra. Közülük sokan zsidó származásúak voltak.

A Közmunkatanács újlipótvárosi tervei

Gróf Csáky István 1931 decemberében a Városi Futár című lipótvárosi lapban a következő tájékoztatást adta közre a Közmunkatanács külső lipótvárosi fejlesztési terveiről: „Az V. kerületnek a Lipót körúttól északra eső része az utolsó 10 évben rohamos fejlődésnek indult. (…) Ez a rohamos fejlődés azonban szükségessé teszi, hogy ennek a városrésznek kialakulását előrelátással magasabb szempontokból irányítsuk. (…) A közlekedési követelmények megkívánták a Hungária körútat Óbudával és a Szt. Margitszigettel összekötő új híd felépítését, az utak megnyitását, kiszélesítését és szintbehozatalát, a lipótvárosi ipari vasúti vágányok kitelepítését, terek és parkok létesítését. Itt lesz alkalmunk arra, hogy az uccáknak a modern közlekedési eszközök fokozott forgalma által megkívánt osztályozását és a házak sarkainak a kereszteződéseken való kötelező letompítását végrehajtsuk. (…) A közegészségügyi és esztétikai követelmények maguk után vonták a Duna-part rendezését és fásítását, a füstös és bűzös üzemek kitelepítését, hogy ezáltal nemcsak az ottlakást tegyük kellemesebbé, hanem fordítva, a Szt. Margitszigetnek is hozzá méltó kilátást és környezetet biztosítsunk a pesti partokra. (…) A Fővárosi Közmunkák Tanácsa végrehajtotta a lipótvárosi új park munkálatait (…) a növények el vannak ültetve és a jövő nyáron síma sétányokon és zöldellő fák és sövénysorok egyelőre még zsenge árnyékában közönség fog sétálni, a játszótereken gyerekek fognak játszadozni és a megnyitott Újpesti rakparton autók fognak gördülni, élvezve a sziget és a hegyvidék páratlan panorámáját. A park körvonalán pedig az értékesebbé vált új telkeken remélhetően rövidesen büszke bérházak, hotel és üzletházak fognak emelkedni. Az új park tengelyében a Csanády ucca torkolata felett pedig azt áthidalva fog emelkedni Pest második felhőkarcolója. A park maga egyedülálló lesz a maga nemében, mert ú.n. francia kert lesz, amilyen még nincs fővárosunkban. Nyírott zöld falak közt széles gyeppázsitos perspektívák, hosszú, árnyékos aléek és lombsátoros olvasóhelyek lesznek ott, élőfalak közé rejtett, süllyesztett homokos játszóterek és egy hatalmas víztükör, amelyben az egész látvány megkétszereződik."

Fatelep és modern bérházak az Újlipótvárosban 1910 körül
Timber depot and modern tenement houses in Újlipótváros around 1910
Holzlager und moderne Mietshäuser in Újlipótváros um 1910

A Pannónia utca 12-es számú ház lépcsőháza az 1930-as években (BTM Kiscelli Múzeum)
The staircaseof the house at Pannónia street 12 in the 1930's
Treppenhaus des Hauses Pannónia Str. 12 in den 1930er Jahren

Az 1930-as évek végére kiépült utcai villanyvilágítás a szépülő fővárost még csodálatosabbá tette. A Szent István Város című lap 1938 áprilisában így tudósít erről a hatalmas eredményről: „*A Dunaparton végesvégig, mint valami brilliáns nyaklánc, úgy tündököl a temérdek kis és nagy villanylámpa. (...) Nagyszerű élmény villanyfényben látni Szent István városát. (...) Mindössze néhány esztendős az Új-Lipótváros, a Pozsonyi út két oldalán támadt modern házsorok, melyek új életet és színt adtak az egész városrésznek (...). A Váci úti gyárak sora és a parkok hallgatagon és sötéten meredtek a pesti éjszakába. Csak azóta elevenek és kedvesek Szent István városának estéi, mióta a villanyvilágítás szinte máról-holnapra lelket öntött az alvó városrészbe.*" Valóra vált tehát a Csáky gróf által 1931-ben felvázolt kép: Újlipótváros hangulatos és szép városrésszé alakult.

Újlipótváros településszerkezetének sajátossága a mértanilag szerkesztett úthálózat, az ún. „*Újlipótváros kocka*". Az újlipótvárosi lakóépületek építészeti jellegzetességeihez tartozik a két szoba-hallos lakásnagyság, a keretes – kisebb zöldfelületet körülölelő – beépítési mód, az utcai nyitott vagy zárt erkélyek, a földszinti előcsarnok nemesebb kővel burkolása.

Gazdaság, ipar

Míg az 1800-as évek első felében a kereskedelem, később egyre inkább a feldolgozóipar vált a fejlődés fő hajtóerejévé. A budapesti terménykereskedelem központjában főként a búza exportja állt. E tevékenységi ág gazdasági életképességét megerősítette a malomipar felfutása: ez lett a század végén Budapest iparfejlődésének húzóágazata. A XIX. század második felétől a Duna mentén lehorgonyzott hajómalmok is megjelentek, amelyek gabonát őröltek, vagy kallómalomként a gyapjúból készült posztószövet tömörítését, ványolását, kallózását végezték. A budapesti malomipar egyike volt a világon a legnagyobbaknak, szinte az egész Monarchia liszt iránti szükségletét ki tudta elégíteni. A malomipar azzal is „példát mutatott", hogy itt növekedtek meg először a vállalatméretek, és ezen a területen játszódott le először számottevő tőkekoncentráció (13 budapesti malomból 12 volt részvénytársaság). 1895-ben a főváros 3200 munkást foglalkoztató 13 búzaőrlésre szakosodott malmának mintegy fele a külső Lipótvárosban helyezkedett el: a Pannónia Gőzmalom Rt. a Pannónia és Ipoly utcák kereszteződésénél, az Unió és Árpád gőzmalmok a Lipót krt., Visegrádi és Hegedűs Gyula utcák által határolt területen, az Erzsébet gőzmalom az Újpesti rakparton, a Kerekmalom az azóta megszűnt Bodor utcában állt. A Reisz testvérek által 1879-ben alapított malom közkeletű neve Pirosmalom volt.

Az Erzsébet gőzmalom az 1870-es évek első felében

Erzsébet steam mill in the first part of the 1870's years

Die Elisabeth-Dampfmühle in der ersten Hälfte der Jahre 1870

2. AZ 1800-AS ÉVEK ELEJÉTŐL 1945-IG

A malomipar mellett a húsfeldolgozás, valamint a szesz- és sörgyártás is fejlődött. Ez utóbbi számára a sajátosan nagyvárosi fogyasztói szokások (sörivás) teremtették meg a széles felvevőpiacot. Az 1850-es években Ullmann dohányraktára mellett épült fel a Tüköry sörfőzde, ezért a Fegyvergyár utcát (a Szent István körút egykori neve) egy ideig Tüköry Dammnak nevezték. A temető sarkánál a Váci út és a Neuerbauter Schutz Damm, illetve a Lehel utca találkozásánál szintén sörfőzdét, a Szt. István körút 2–12. számú házak helyén Spigel József sörházát, a Külső Váci út 61. alatt Engl Bernát és társa pálinka- és ecetgyárát jelöli Joseph Hauffler 1854-es térképe. A Licht-féle csontőrlő üzem a Váci út és Róbert Károly krt. sarkán 1850-től üzemelt.

A városépítési tevékenység élénkülése maga után vonta a téglagyártás, a vas- és fémipar, valamint a közlekedési eszközök gyártásának fejlődését.

Jó példa erre az 1860 előtt alapított Kincstári Téglavető a Vizafogó területén, Neuschloss J. és fiai telepe az Obere Donauzon (Pozsonyi út), Neuschloss Károly és fiai gőzfűrészüzeme a felső rakparton, a Ráth testvérek gyára a Váci út 34. alatt, a Padolat Gyár a Kárpát utca vonalában, a Szent István park helyén.

Az 1860-as évektől a malomipar mellett a vas- és fémipar térhódítása jellemző. Ekkor létesültek például az Első Magyar Gépgyár üzemei a Váci úton, a Röntgen és Victor Hugo utcák között. 1860-ban alapította Höcker Antal Gőzkazán- és Gépgyárát, amelyet később az Acélöntő és Csőgyár néven jegyeztek. 1866-ban jött létre a Ganz Hajógyár, a későbbi Ganz Danubius Hajó- és Gépgyár. Láng László 1868-ban nyitotta meg gépjavító műhelyét, a későbbi Láng Gépgyár elődjét.

A gyár látképével díszített számla 1893-ból

Invoice decorated with the view of the factory from 1893

Eine mit der Ansicht der Fabrik gezierte Rechnung aus dem Jahre 1893

Hajógyár

1858-ban jött létre a Népsziget öblében a fővárosi Duna-szakasz legnagyobb téli kikötője és hajójavító műhelye. A későbbi angyalföldi hajógyártás bölcsője egy 1864-ben alapított kovácsműhely volt. Tulajdonosa Hartmann József gépész-kovács évekig a leghíresebb külföldi hajógyárakban tanulmányozta a hajógyártás mesterfogásait. Az egykori kovácsműhelyből sok költözködés és átalakítás után jött létre az *Angyalföldi Hajógyár*, amely a későbbiekben is többször átalakult. 1871-ben Schönichen Hermann, Hartmann volt hajózási felügyelője is saját hajógyárat alapított. 1889-ben bekövetkezett halálukat követően a két telepet a banktőke vette kezébe, s 1891-ben megalapították a *Danubius Hajó és Gépgyár Rt.*-t. 1896-tól Danubius–Schönichen–Hartmann Egyesült Hajó és Gépgyár Rt. néven működött, majd 1911-ben *Ganz és Tsa Danubius Gép- Vagon- és Hajógyár Rt.* néven egyesült a Ganz konszernnel. Az első világháború után olasz kézre jutott gyár megszenvedte a világválság éveit. Változás csak 1934-től következett be a Shell társaság megrendelései és a Duna-tengerhajózás megindulásával. A második világháború kezdete újabb megrendeléseket eredményezett.

A Ganz Danubius munkásai 1902-ben
The workers of Ganz Danubius in 1902
Arbeiter von Ganz Danubius in 1902

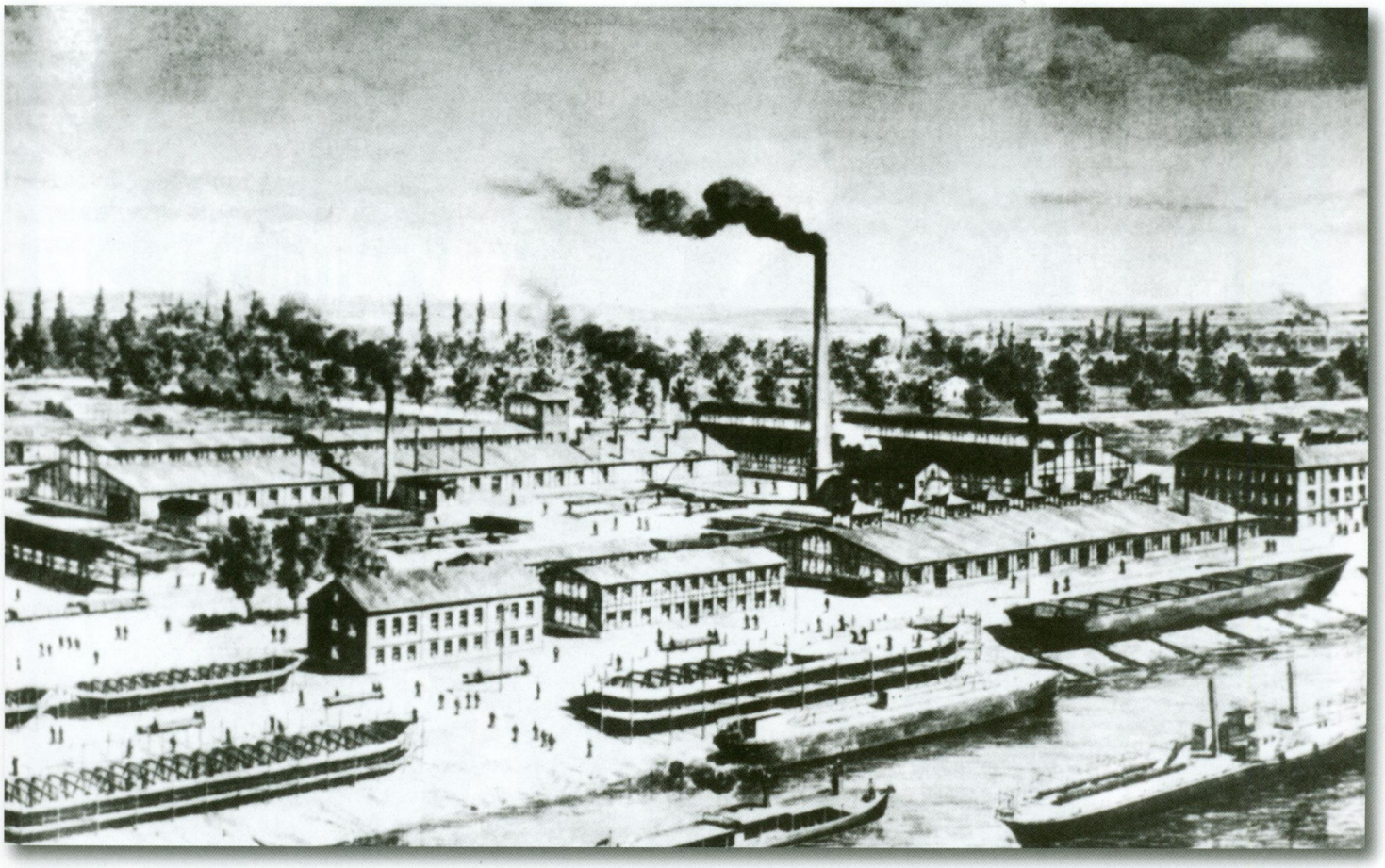

Hajógyári sólyatér
Slip-way of the ship building factory
Stapel der Schifffabrik

Láng Gépgyár

1868-ban a pozsonyi születésű Láng László malomipari berendezésekkel foglalkozó műhelyt nyitott a külső Váci úton. 1873-ban a szépen fejlődő vállalkozás részére megvásárolta a Rózsa-féle keményítőgyár épületeit, és megnyitotta a gőzgépeket előállító Láng Gépgyárat. 1882-ben már saját vasöntödét létesített. Az 1890-es évekre a gyár fedezte Magyarország egész gőzgépszükségletét.
1903-ban vezették be a turbinák gyártását, s a gyárat immár az örökös, Láng Gusztáv vezetésével tovább modernizálták. A Láng Gépgyár magába olvasztotta a szomszédos Sangerhauseni Gép-gyárat és az Eisele Gyárat. 1911-ben az üzemet megvásárolta a Hitelbank, és részvénytársasággá alakította át.
A háború utáni válságos éveket követően 1934-től új fellendülés kezdődött. Egyre több országba szállítottak turbinákat és dízelmotorokat. 1938-ban a Láng bekebelezte kartelltársát, a Röck-gyárat. Ennek eredményeképpen a kazángyártásban is a legerősebbek közé kerültek. A második világháború ideje alatt jelentős volt a haditermelés.

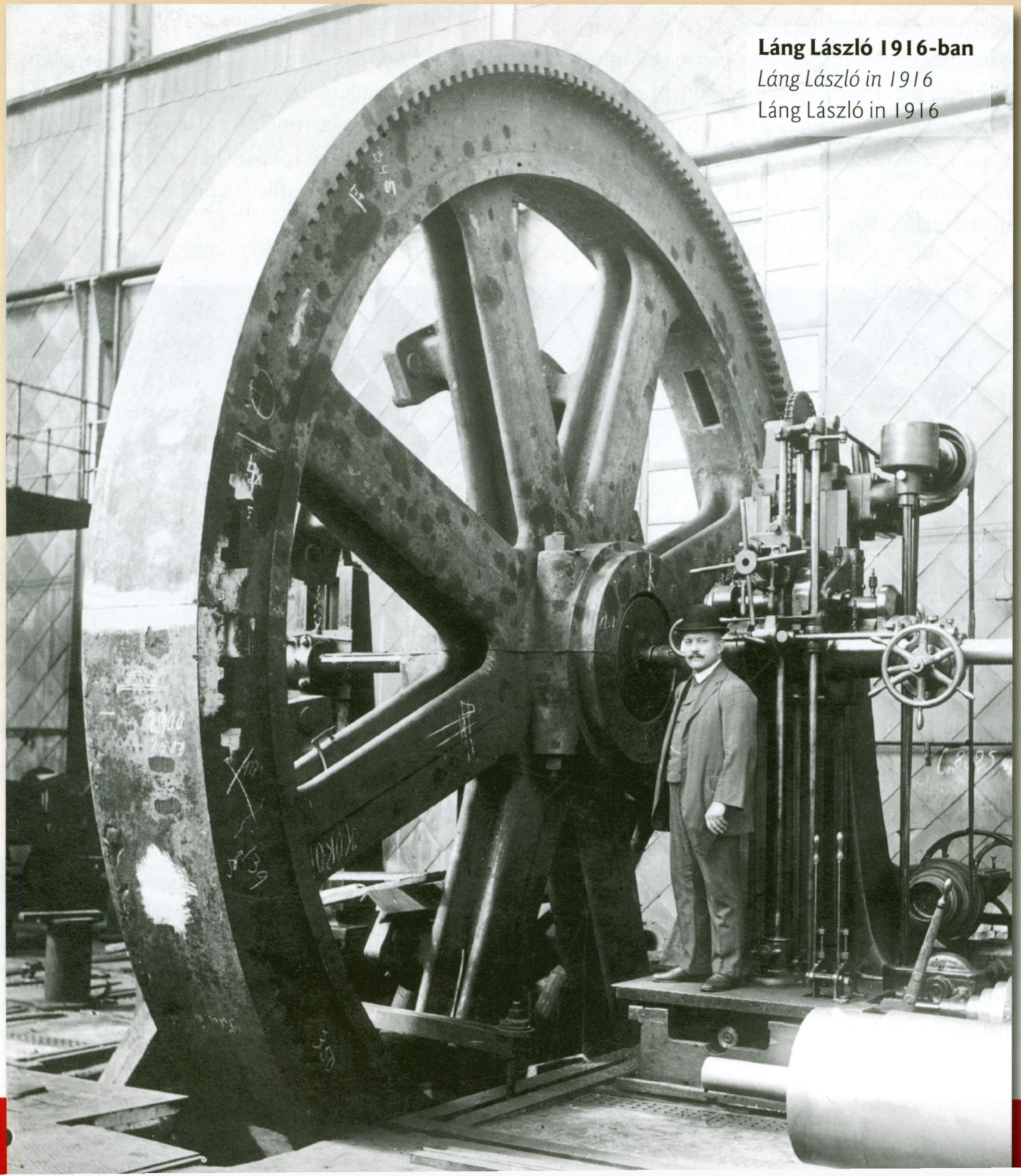

Láng László 1916-ban
Láng László in 1916
Láng László in 1916

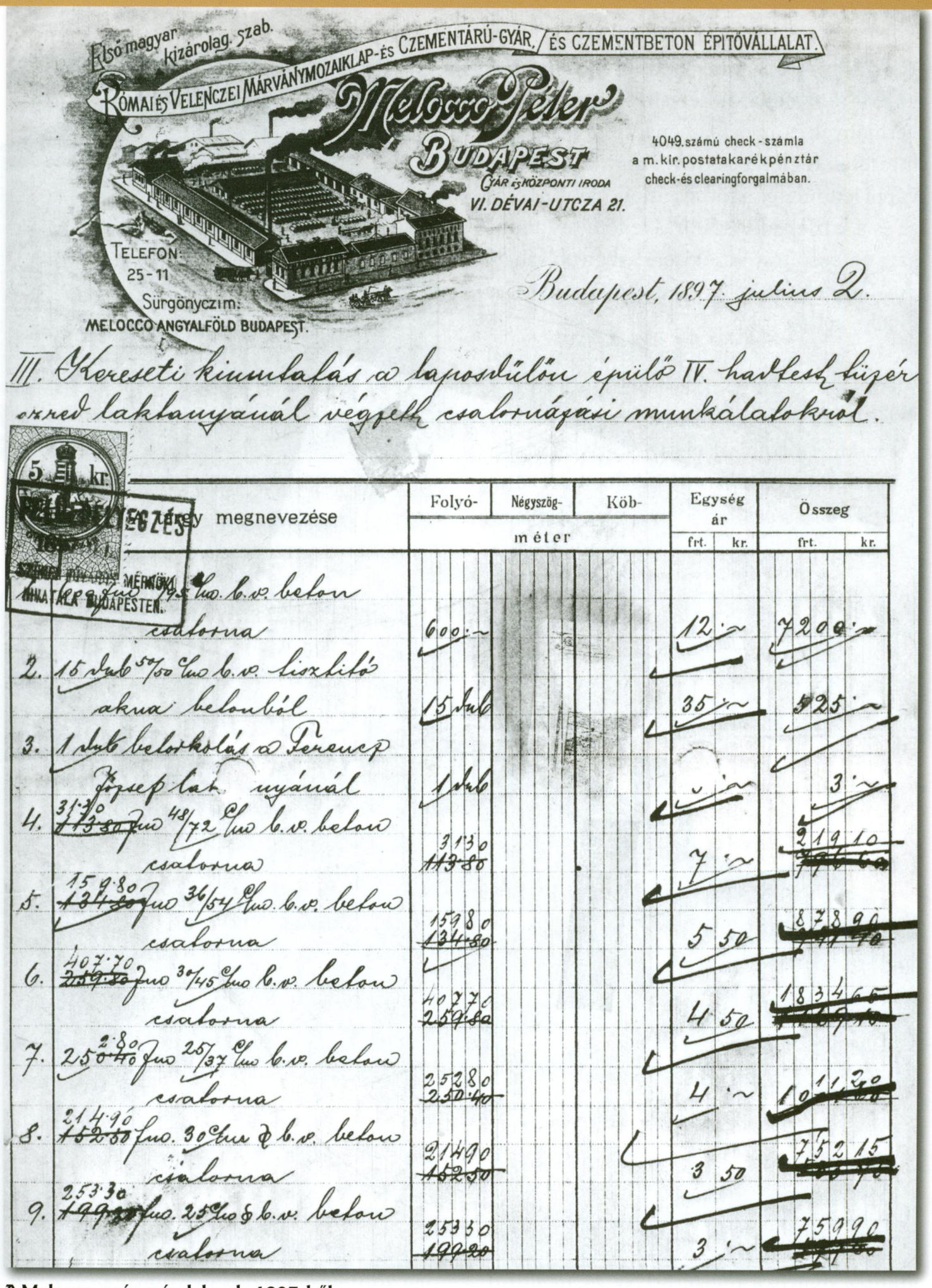

Első magyar kizárolag. szab.
RÓMAI ÉS VELENCZEI MÁRVÁNYMOZAIKLAP- ÉS CZEMENTÁRÚ-GYÁR, ÉS CZEMENTBETON ÉPÍTŐVÁLLALAT.

Melocco Péter
BUDAPEST
GYÁR ÉS KÖZPONTI IRODA
VI. DÉVAI-UTCZA 21.

4049. számú check-számla
a m. kir. postatakarékpénztár
check- és clearingforgalmában.

TELEFON: 25-11
Sürgönyczím: MELOCCO ANGYALFÖLD BUDAPEST.

Budapest, 1897. julius 2.

III. Kereseti kimutatás a laposdűlőn épülő IV. hadtest tüzér ezred laktanyánál végzett csatornázási munkálatokról.

5 kr.

	A tárgy megnevezése	Folyó-	Négyszög-	Köb-	Egység ár		Összeg	
		méter			frt.	kr.	frt.	kr.
1.	600 fm 195 cm b.v. beton csatorna	600.–			12.–		7200.–	
2.	15 db 50/50 cm b.v. tisztitó akna betonból	15 db			35.–		525.–	
3.	1 db betorkolás a Ferencz József laktanyánál	1 db			[illegible]		3.–	
4.	31.30 ~~113.80~~ fm 48/72 cm b.v. beton csatorna	31.30 ~~113.80~~			7.–		219.10 ~~[illegible]~~	
5.	159.80 ~~134.80~~ fm 36/54 cm b.v. beton csatorna	159.80 ~~134.80~~			5.50		878.90 ~~[illegible]~~	
6.	407.70 ~~259.80~~ fm 30/45 cm b.v. beton csatorna	407.70 ~~259.80~~			4.50		1834.65 ~~[illegible]~~	
7.	252.80 ~~250.40~~ fm 25/37 cm b.v. beton csatorna	252.80 ~~250.40~~			4.–		1011.20 ~~[illegible]~~	
8.	214.90 ~~152.50~~ fm 30 cm ∅ b.v. beton csatorna	214.90 ~~152.50~~			3.50		752.15 ~~[illegible]~~	
9.	253.30 ~~199.20~~ fm 25 cm ∅ b.v. beton csatorna	253.30 ~~199.20~~			3.–		759.90 ~~[illegible]~~	

A Melocco-gyár számlalevele 1897-ből

The invoice letter of the Melocco factory from 1897

Rechnungsbrief der Melocco Fabrik aus 1897

2. AZ 1800-AS ÉVEK ELEJÉTŐL 1945-IG

Az 1867-es kiegyezést követően az ipar fejlődését, a vállalatok létesítését az adókedvezmények és az időközben létrehívott pénzintézetek is elősegítették. Angyalföldön további lendületet adott az úthálózat rendezése és a közlekedés-szállítás fejlődése (amint azt a városépítésről szóló fejezetben olvashatjuk). Ennek megfelelően a vámvonalakat is kijjebb kellett tolni.

A Váci Vám a Ferdinánd hídtól az Aréna (ma Dózsa György) út és a Váci út sarkára, 1900-ban a körvasút vonalára került. Az utolsó vámház a Váci út végén, közvetlenül az Északi Vasúti Összekötő híd előtt – a Váci út 206. szám alatt – nyert elhelyezést a 30-as évek végén egy pavilonszerű épületben.

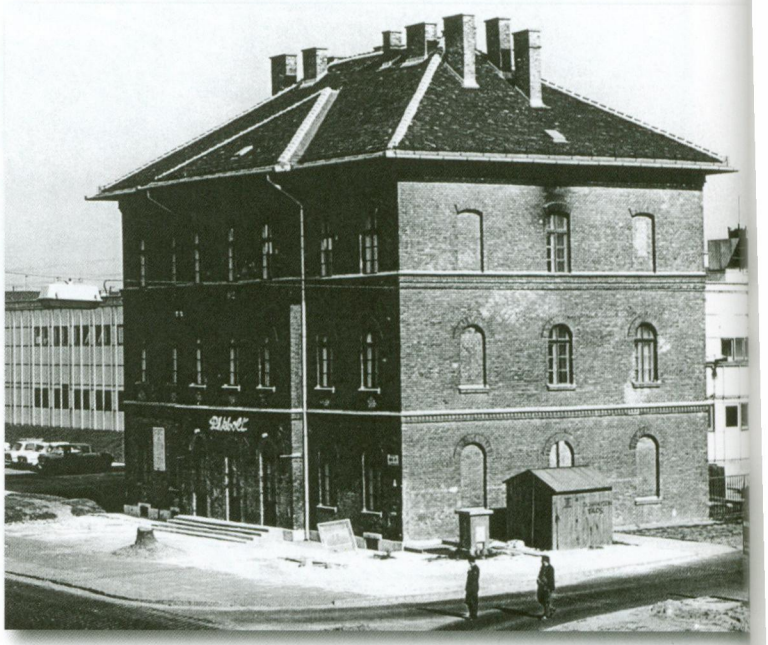

Az utolsó vámház épülete a körvasútsor vonalán
The building of the last custom-house on the line of the circle railway
Gebäude des letzten Zollhauses auf der Linie der Kreisbahn

A Vulkán Gépgyár Rt. egykori épülete a Váci úton
The former building of Vulkán Gépgyár Rt. at Váci street 66
Das ehemalige Gebäude der Vulkán-Maschinenfabrik AG.Gépgyár Rt. in der Váci-Str. 66.

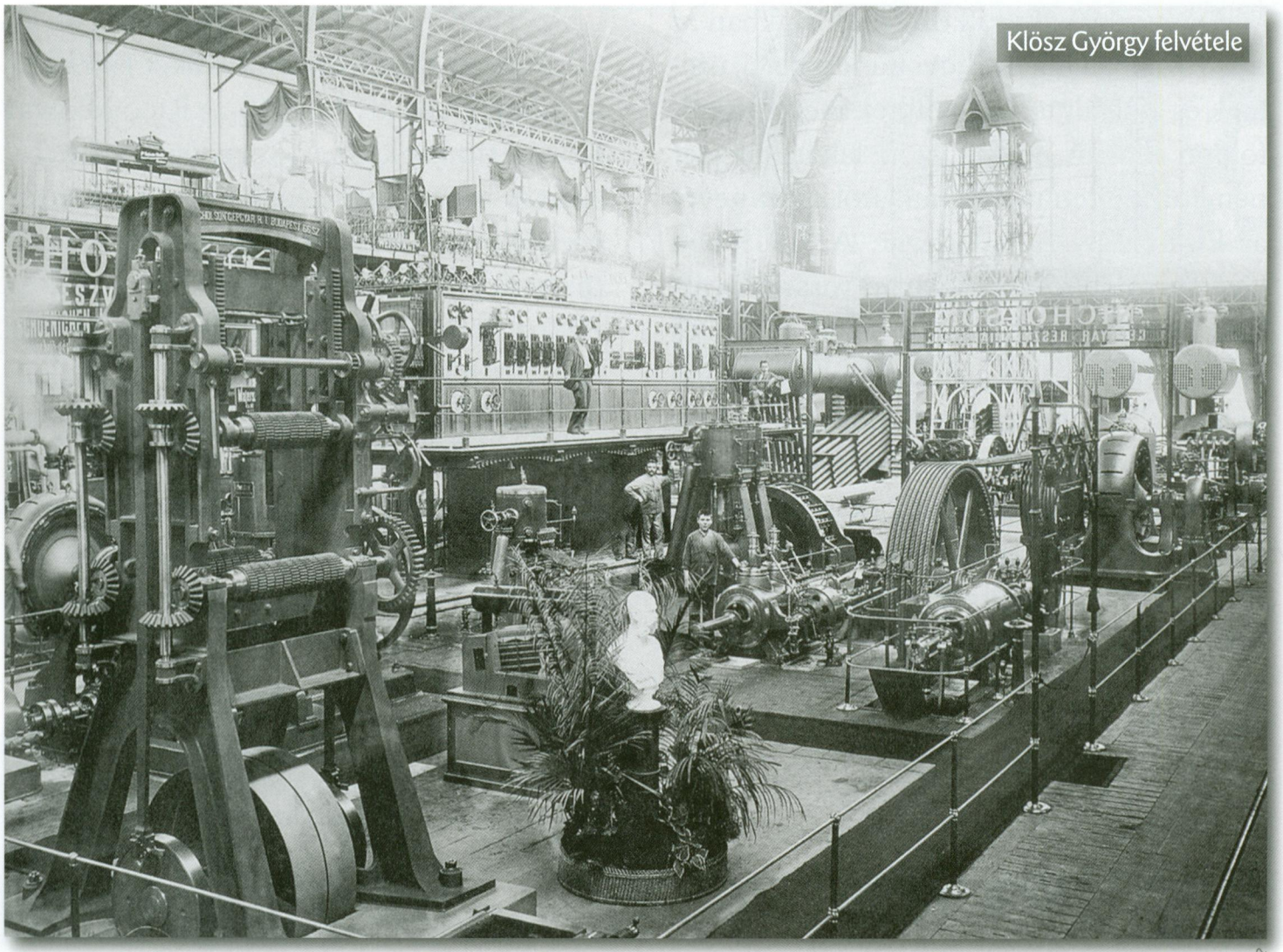

A Nicholson Gépgyár berendezései a millenniumi kiállításon
The equipment of Nicholson machine factory at the millennium exhibition
Die Anlagen der Nicholson Maschinenfabrik auf der Milleniumsausstellung

Az 1870–80-as években számos gyár kezdte meg működését, például a híres Schlick és Nicholson gyár, amelyek a XX. század elején egyesültek, a Wörner gyár, a Gutjár és Müller (a későbbi Vulkán gyár), a Linzer-féle Szeszfinomító, a Walzer és Grünbaum gyárak, az Újlaki Mész- és Cementgyár, a Zarzetzky Gyufagyár, a Hötzker Vasöntöde és Gépgyár, az Eisele Kazán- és Gépgyár, a Tarnóczy gyár, a Cikória Kávégyár, illetve az 1888-ban alapított Első Magyar Mezőgazdasági Gépgyár a Váci út 19.-ben. 1889-ben alakult meg az Első Magyar Csavargyár Rt., amely hosszú évtizedeken át kerületünk legnagyobb üzemei közé számított. 1893-ban kezdték építeni a Magyar Villamossági Társulat – a mai Elektromos Művek – épületét a Dráva utcánál.

1890 és 1910 között az ipari üzemek száma megháromszorozódott, és hasonló arányban nőtt a 20 munkásnál többet foglalkoztató közép- és nagyüzemek száma. Az utóbbiak 1910-ben már négyszer annyi munkást foglalkoztattak, mint két évtizeddel azelőtt.

A századfordulón kezdte meg működését az Első Magyar Szeszfinomító és az Erzsébet Kenyérgyár, a Magyar Acélgyár, az Orion Hőpalackgyár elődje, a Kremeneczky Lámpagyár, a Tudor Akkumulátorgyár, a Jutagyár és az 1905-ben Kármán Mihály paszományosmester által alapított Paszománygyár.

2. AZ 1800-AS ÉVEK ELEJÉTŐL 1945-IG

A két világháború közötti időszakban az ipar további fejlődése következett be, új üzemek és szolgáltatók települtek meg Angyalföldön. László Zoltán győri lakatosmester németül kiejtett monogramjáról kapta nevét az Elzett Zár- és Lakatgyár. Az 1919-ben Győrben alapított cég kisipari vasáruk gyártásával kezdte működését, majd bútor- és épületzárak, lakatok gyártására állt rá. Magas nemzetközi színvonalon dolgozott a Robert Bosh GmbH német cég 1918-ban létesített budapesti fióküzeme, amely elsősorban az anyavállalat Magyarországon forgalomba hozott autóvillamossági cikkeinek javítását végezte. A második világháború alatt a 400 munkást foglalkoztató vállalat már gyártói tevékenységet is végzett. (1952 után Autóvillamossági Felszerelések Gyára néven állami vállalatként működött tovább.)

Az 1908-ban a Richter és Társa cég által alapított Rico Kötszerműveket 1919-ben az állam vette át, és 1948-ig Rico Magyar Kötszerművek Rt. néven üzemeltette. A nagy autógyártó cégek közül több is szervizállomást létesített Angyalföldön. Építészetileg is kiemelkedett ezek közül az Aréna (ma Dózsa György) úti Fiat Szerviz épülete, mely Quittner Ervin tervei alapján 1936-ban és 1938-ban két szakaszban épült.

Mivel a lakosok száma rendkívüli mértékben megnőtt, a külvárosi lakosság szerény fogyasztói igényeit kielégítő szolgáltató, illetve bedolgozó jellegű kisipar és a kiskereskedelem is virágzott.

A lakosság élelmiszer-szükségletét biztosították a piacok is, amelyek közül a legrégebbi a Ferdinánd híd lábánál alakult ki.

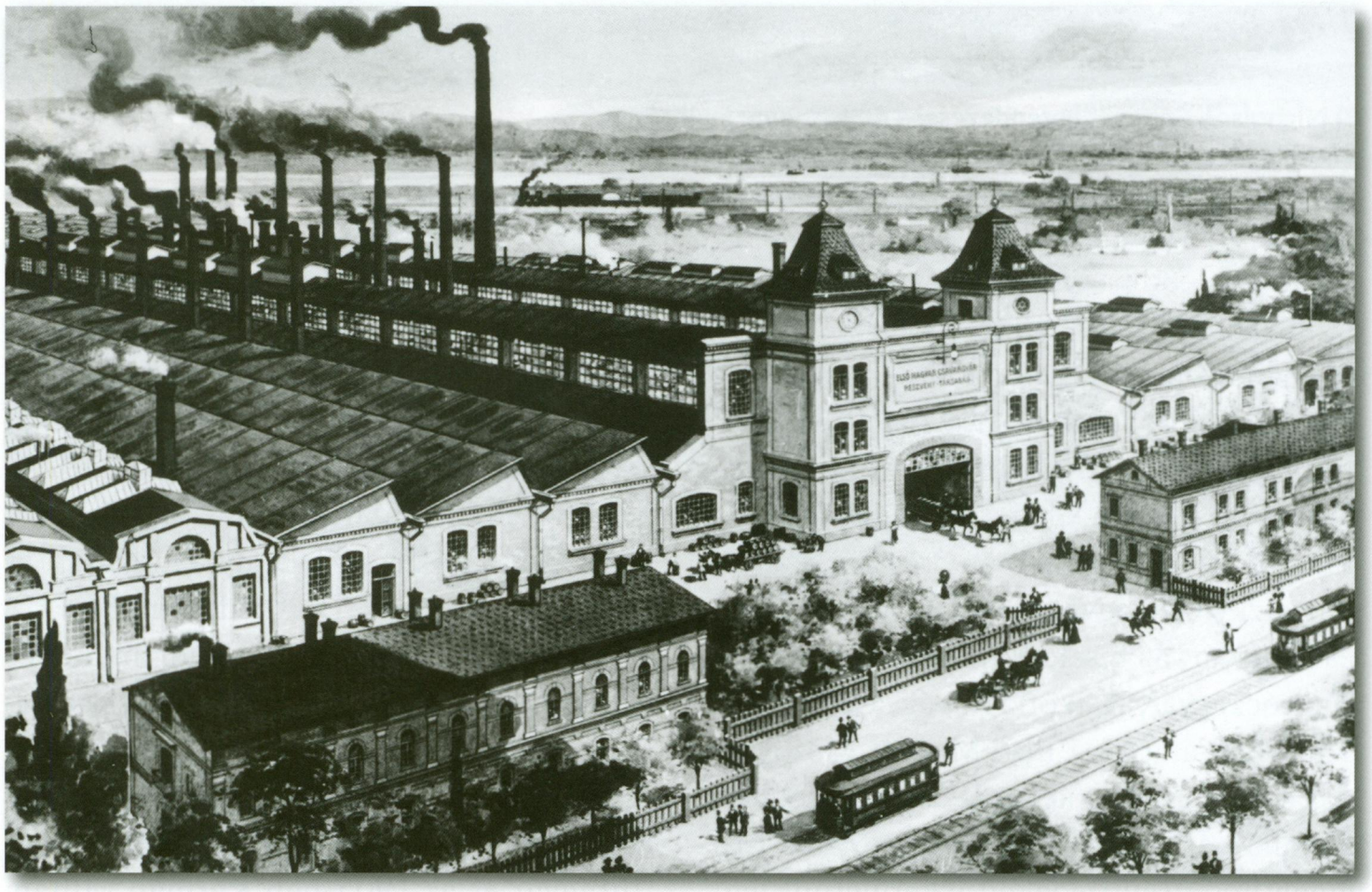

Az Első Magyar Csavargyár 1895-ben
The First Hungarian Screw Factory in 1895
Erste Ungarische Schraubenfabrik in 1895

A Lehel piac az 1920-as években
Lehel market in the 1920's
Lehel Markt in den 1920er Jahren

A Lehel piac

Az 1800-as évek végén a Váci temető felszámolásával felszabaduló téren szabályozatlan körülmények között egy piac jött létre. A Lehel piac elődje a Ferdinánd híd és a Váci út közötti háromszög alakú területen, a mai templom helyén kialakított nyílt árusítású piac volt. A Ferdinánd téri piacon uralkodó egészségtelen körülményekről és az árusítás jogi szabálytalanságairól az 1910-es évektől kezdve számos tudósítás jelent meg.

A főváros 1897-ben öt korszerű vásárcsarnokot épített. 1903-ban már szóba került a Ferdinánd téri piac csarnokká alakítása is, amely azonban nem valósult meg. 1931-ben a kofák és kereskedők heves tiltakozása ellenére megkezdődött az Árpád-házi Szent Margit-plébániatemplom építése.

Ekkor több terv is született az új angyalföldi vásárcsarnok megépítésére, amely hosszú távra megoldotta volna e külvárosi térség korszerű és higiénikus élelmiszer-ellátását. A főváros vezetése azonban a rövid távú, csupán pillanatnyilag olcsóbb megoldást választotta. E tervről így ír a korabeli sajtó: *„a rendezetlenül odahányt deszkabódékat lebontják, és 100 000 pengő óriási költséggel egyforma külsejű ideiglenes bódépiacot építenek, mely addig marad fenn, amíg a vásárcsarnok felépítve nem lesz".* A csarnoképítés azonban megint csak terv maradt, így a piac hamarosan újra a főváros egyik szégyenfoltja, fertőző góca lett.

A Lehel piac az 1950-es évek második felében
The Lehel market in the second half of the 1950's years
Der Lehel-Markt in der zweiten Hälfte der Jahre 1950

Kultúra, szórakozás, közművelődés

A Dunapark kávéház az 1960-as években
Danube park café in the 1960's
Dunapark Kaffeehaus in den 1960er Jahren

Az Újvilág (Neue Welt) mulató

A mai Vígszínház helyén, a Tüköry sörgyár területén állt a hírhedt mulató, melyet zsebmetszők, tolvajok rablók tanyájául szolgáló, a lopott holmi elrejtésére kiválóan alkalmas hatalmas fatelepek vettek körül. (A fakereskedők azért tűrték meg a csavargókat, mert így senki nem merte a fát ellopni.) A Lipót körút helyén akkoriban a Tüköry-gát húzódott, s az ezen vezető poros, kövezetlen úton biztonsági okokból közönségjáratként „iránykonflisok" vitték a mulatni vágyó és hazatérő vendégeket a Jókai utcai vasúti indóház (a Nyugati pályaudvar elődje) és a mulató között. A kivilágítatlan raktárak, üres telkek, ipari létesítmények és fatelepek között meghúzódó, fakerítéssel elzárt épület környékén gyakoriak voltak a rablótámadások, így a kocsisok dupla tarifát kértek a fuvarért. A nagy, üveges verandájú, római oszlopcsarnokos sörház 500 fős nagyterme és különszobái éjjelente zsúfolásig megteltek. Tüköry sörgyáros sikere felkeltette egy bécsi vállalkozó érdeklődését, aki 1860 körül bérbe vette, s tíz éven át mulatót üzemeltetett benne. Külföldi „dévaj" énekes- és táncosnőket, Pest tánctermeinek 120 legszebb táncosnőjét, és Pesten addig ismeretlen, különleges varietészámokat szerződtetett. Angol, japán, arab akrobaták léptek föl, a táncosnők erősen hiányos öltözékben (csak álarcot, esetleg még cipőt és kesztyűt viseltek) járták a kánkánt. Thaisz Elek rendőrfőkapitány személyesen, lelkesen és rendszeresen végezte a mulató erkölcsi felügyeletét, melyet az is bizonyít, hogy 1872-ben feleségül vette Reich Fánit, a mulató kasszírnőjét. A közlekedési nehézségek ellenére a mulatóba éveken keresztül özönlött a publikum, de a sok látványosság túl sok pénzébe került a tulajdonosnak, s 1870 körül lehúzták a rolót. A kétes hírű épületet a Vígszínház építésekor, a 90-es évek elején bontották le.

A Club kávéház

A Vígszínház mellett (Lipót körút, ma Szent István körút 16.) 1898-ban nyitotta meg kapuit az előkelő nagykávéház, ahová előbb „fás" vállalkozók, ügyvédek, majd a művészvilág képviselői is jártak. A vendégek szívesen időztek a fehérre lakkozott falakat díszítő diszkrét aranyozás, a piros futószőnyegek, a bronzcsillárok és a szép bútorok nyújtotta elegáns környezetben. Egy Vígszínház mögötti nyomdában nyomták az *Osvát Ernő* szerkesztette *Magyar Géniuszt*, ezért 1903-tól a kávéház törzsvendége volt a lap szerkesztősége. Idejárt a színház igazgatója *Heltai Jenő*, a színházi szerzők közül *Molnár Ferenc*, *Bródy Sándor*, *Ambrus Zoltán* és *Nagy Endre*, a híresebb színészek közül *Hegedűs Gyula*, *Góth Sándor* és *Ditrói Mór*. 1920-tól a fehér különítményesek terrorakcióinak állandó célpontjává vált, a robbantásoknak az eredeti berendezés is áldozatául esett. A csendes, szalonjellegű hely az átépítést követően a két világháború között kávéház-étteremként működő, dizőzt alkalmazó zenés-táncos, zajos és mozgalmas vendéglátóhely lett, ahol kártyaszoba, pingpongterem, majd rádióterem is nyílt. A tulajdonos újítása volt az asztalokra helyezett fogyasztásellenőrző számla. 1945-től az étteremben *Török kávézó* hívogatta a vendégeket a 60-as évek közepéig. 1966-ban újra átépítették, *Vígszínház kávéház és étterem* lett a neve. A ráfizetéses vállalkozás 1968-ban *Víg Matróz étteremként* próbált fennmaradni, kevés sikerrel.

Az 1896-ban megnyílt Vígszínház, majd a Lipót körút kiépülése az 1910-es években felpezsdítette a korábban kihalt környék életét. A Lipót körúton előbb két fényes kávéház csalogatta a vendégeket: a *Vígszínház* (1896, 1936-tól *Victoria*) és a *Club* (1898), majd 1912-ben követette őket *Mikes János kávéháza* (1914-től *Rodostó*).

A Palatinus-házak megépülése az Újpesti rakpart elején, az előttük húzódó sárga keramitkockás széles, árnyas korzó nem kerülte el az éles szemű üzletemberek figyelmét. Az első Palatinus-házban 1912-ben megnyílt a Jászai Mari tér elődjéről, a Rudolf trónörökös térről *Rudolfparknak* nevezett előkelő, francia konyhát vezető, óriási teraszán márványasztalos, fonott kerti székes, zenekart is foglalkoztató, az összes bel- és külföldi lapot járató kávéház. Mivel a Margit hídról nem vezetett le lépcső a rakpartra, nehézkes megközelíthetősége miatt elkerülték a vendégek, s rövidesen be kellett zárniuk.

Az 1920-as, 30-as években kiépülő Újlipótváros első kávéháza a Szent István parkra néző *Dunapark* (1937, Pozsonyi út), ahol a legmodernebb technikai vívmányok közül itt alkalmazták először a légkondicionáló berendezést, a fatapétát és a pormentes gumipadlót. A városrészben 1940-ben további két kávéház nyílt: a *Lugano* a Szent István parkban és a *Colibri* a Sziget utcában, melynek Cziffra György volt a bárzongoristája. (A Dunapark kávéház 1945 után többféle funkciót ellátott: volt bankfiók, amely egy fegyveres bankrablást követően végleg bezárt, étterem, rendezvényterem, ékszerszalon. 1968-ban megpróbálták kávéházként újjáéleszteni, de a vállalkozás nem sikerült. 2005-től újra vendéglátóhelyként, mint kávéház-cukrászda-étterem üzemel.)

A fővárosi színházi élet a millennium évében bővült tovább a Vígszínházzal. Ez volt Budapesten az első igazi polgári színházi magánvállalkozás, mely ráadásul művészileg is megújította a hazai színjátszást. A Nemzeti Színház megszokott teátrális játékstílusával szakítva, a Vígszínház meghonosította a könnyed és természetes előadásmódot.

A Vígszínház

A kerületrész, egyben a főváros ékessége, a Vígszínház Hermann Gottlieb Helmer és Ferdinand Fellner osztrák építészek tervei alapján épült az első jelentős fővárosi magánszínházként, az akkori belvárostól messze, gyakorlatilag a *„sötét külvárosban"*. Az első előadás Jókai Mór Baranghok című darabja volt, a plakátok szereposztási rubrikáit a fellépő művészek eredeti aláírása ékesítette. Fél nyolckor elsötétült a ragyogó, piros drapériás nézőtér, és Lenkey Hedvig Kozma Andor prológjával köszöntötte a kalandos expedíció résztvevőit. *„Hozta isten szép közönség, bájos hölgyek, jó urak…"*

A színház igazi népszerűségét a három nap múlva bemutatott Az államtitkár úr című A. Bisson-darab hozta meg, amelyet 55 alkalommal játszottak. Felsorolni lehetetlen azokat a fantasztikus művészeket, akik a színház vezető művészei voltak. Példaként: Varsányi Irén, Makay Margit, Gombaszögi Ella és Frida, Csortos Gyula, Jávor Pál, Somlay Artur, Bulla Elma, Sulyok Mária, Tolnai Klári, Ruttkai Éva, Latinovits Zoltán, Márkus László, Darvas Iván, Halász Judit, Hegedűs D. Géza. Művészeti igazgató a volt kolozsvári direktor, Ditrói Móric lett, olyan ember, aki a legalkalmasabb volt arra, hogy korszerű és maradandó színházat teremtsen.

Eredeti befogadóképessége 1860 fő volt, amely a kényelem és tűzbiztonság érdekében először 1560-ra, majd 1152-re csökkent.

Az épület a második világháborúban súlyosan megsérült, az újjáépítés utáni első bemutató 1951. december 21-én volt. Az 1995-ös, majd a 2006-os renoválást követően a színház eredeti pompájában ragyog. Fennállása alatt a teátrum nemcsak színészóriásokat nevelt, de a legjobb színműírók nemzedékeinek remekműveit állította színpadra Molnár Ferenctől, Szomori Dezsőn, Heltai Jenőn, Bródy Sándoron át Örkény Istvánig.

V. Vág-utca 12 — Az V. ker. NÉPHÁZ színháza — V. Vág-utca 12.

Megnyitó előadás!

1923. október hó 27-én, szombaton este 6 órakor
Takács Mariska és Szabó Ferenc a pozsonyi színház tagjainak
és az uj társulat felléptével

RANG ÉS MÓD

Előadás előtt bevezetőt tart Tiszay Andor

Előkészületben:
jövő szombaton s a következő szombat és vasárnapokon
KISÉRTETEK
NIOBE
GYERMEKTRAGÉDIA
Királynőm, meghalok érted…!
Helyárak:

Népházi előadás plakátja 1923-ból
The poster of a People House performance from 1923
Plakat einer Aufführung des Volkstheaters aus dem Jahre 1923

A Vígszínház
The Comedy Theatre
Das Lustspieltheater

Régi mozik nyomában

Az 1896-ban feltalált mozgókép korán eljutott a magyar fővárosba. A Róbert Károly körút és Lehel utca sarkán a mai Domus áruház helyén lévő nagy szabad térségen, a piac mellett az 1900-as évek legelején már vándormozi működött. Ezen a helyen nyílt meg 1910-ben a Winkler mozgó, amely 1000 főt befogadó nézőterével kiemelkedett a korabeli hasonló intézmények közül. 1940-től Délibáb, 1945-től Dózsa filmszínház lett a neve.

A Vígszínház tőszomszédságában Rózsa Izsó 1911-ben nyitotta meg az Elit mozgót. Az épület még ma is áll.

Angyalföldön és Újlipótvárosban a fenti két mozin kívül még számos kisebb mozi nyitotta meg kapuit e korai időszakban: A Lehelkürt nevű a Lehel utca 17.-ben, a Petneházy a Petneházy utcában, az Eifel a Teve utcában, az Uranus (később Hazám) és a Nép a Váci úton.

A hangosfilm korszakában a mozi még nagyobb népszerűségre tett szert. 1929-ben kezdte működését a Terézvárosi filmszínház (később Béke mozi) a Szent László utcában, 1937-ben nyitotta meg kapuit a Lloyd (később Duna, majd Odeon Lloyd) a Hollán Ernő utcában, 1939-ben nyitott az Ipoly mozi a Csáky (ma Hegedűs Gyula) utcában.

Ma a hajdani filmszínházaknak – néhány kivételével – csak az emléke él. A kis mozik helyébe a világszínvonalú szórakozást és kényelmet biztosító multiplexek léptek.

Az Ipoly mozi a Hegedűs Gyula utcában
Ipoly cinema in Hegedűs Gyula street
Ipoly Kino in der Hegedűs Gyula Str.

Mészáros Lajos felvétele

A magyar filmeket játszó Tanács mozi a Szent István körúton
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény
(A kép közlési joga a könyvtáré)
The Tanács Cinema which played Hungarian movies only, at Szent István boulevard
(Capital Szabó Ervin Library Budapest Collection, all rights of publication reserved)
Das Kino Tanács, das ungarische Filme spielt, auf dem Heiligen Stefan Boulevard, 1984 Die Sammlung der Ervin Szabó Bibliothek in Budapest (Das Bild darf mit der Erlaubnis der Bibliothek veröffentlicht werden.)

2. AZ 1800-AS ÉVEK ELEJÉTŐL 1945-IG

Kerületünk adottságaiból következően a közművelődés története is sajátságosan alakult. Az itt élő rendkívül szegény néprétegek szociális problémáira viszonylag hamar felfigyeltek a mindenkori állami vezetés és a különböző jótékonysági szervezetek képviselői. Angyalföld így vált a jótékonysági, szociális és kulturális akciók egyfajta referenciaterületévé.

A XX. század elején a lakásnyomor enyhítésére létesített, emellett kulturális feladatot is ellátó népházakból kettő is működött kerületünk területén. Az Aréna úti (ma Dózsa György út) népszállóban a szállás és étkezés mellett könyvtárat, színtársulatot is működtettek. Az 1911-ben átadott Vág utcai közjótékonysági intézményben foglalkoztató műhelyek, előadótermek, könyvtár és 300 főt befogadó nagyterem is volt.

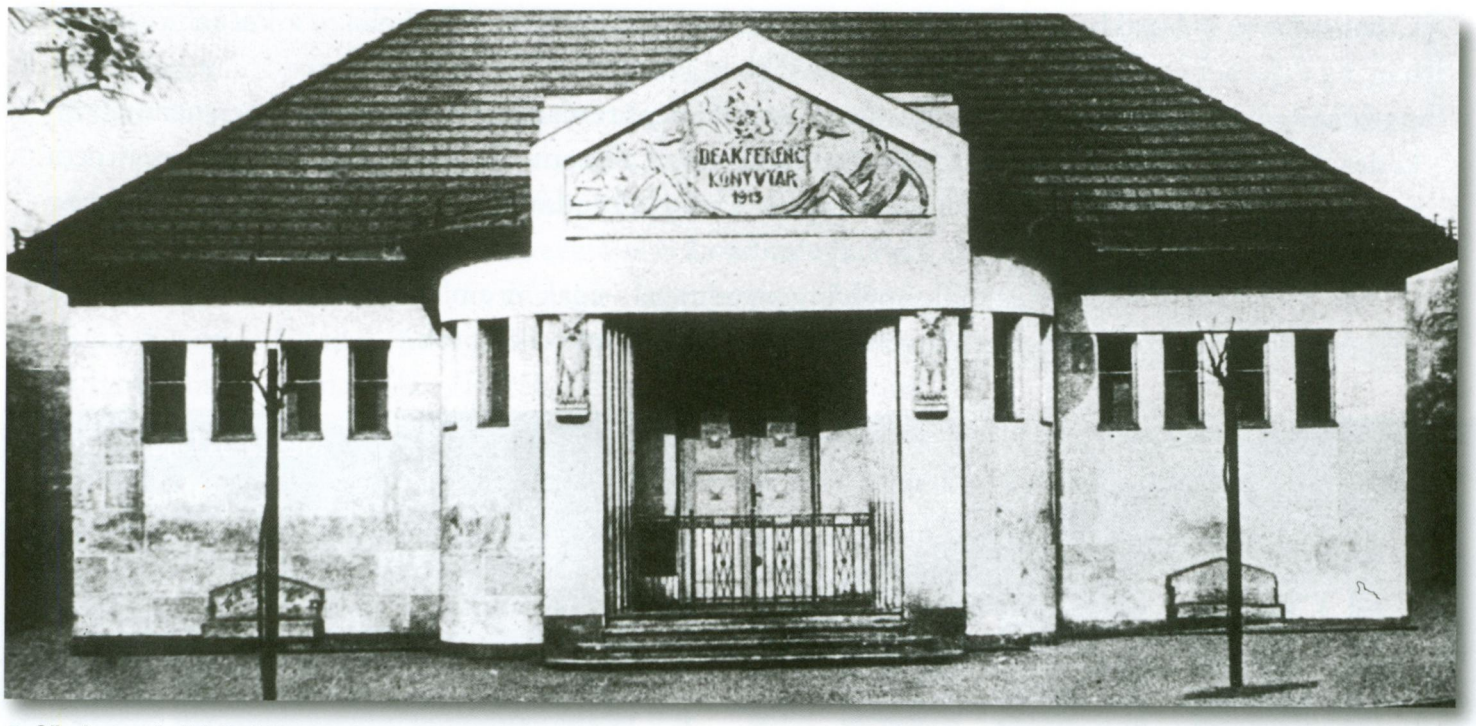

A főváros első közkönyvtára a Vág utcában
The first public library of the capital in Vág street
Erste öffentliche Bibliothek der Hauptstadt in Vág Str.

A könyvtár olvasóterme
The reading room of the library
Lesesaal der Bibliothek

A kültelki munkásdalárda 1909-ben
The suburban worker spearmen in 1909
Vorstädtische Arbeitergarde in 1909

Az 1920-as évek közepétől az itt működő baloldali beállítottságú társulat Tiszay Andor vezetésével igazi alkotócsoporttá nőtte ki magát, hiszen repertoárjukon avantgárd darabok is szerepeltek. Ugyanebben az időszakban tartotta Platz Rudolf a Népházban Műhely néven futó avantgárd irodalmi előadássorozatát.

Az Újlipótváros legdélibb részétől eltekintve a két világháború között kerületünkben a kis kertes házakban élő falusias lakosság keveredett a gyári munkássággal. A többnyire sokgyermekes családok gyakran elképesztő nyomorban éltek. Nem véletlen, hogy a világi és egyházi szeretetszolgálatok – *Vöröskereszt, Üdvhadsereg, Gyermekbarát Mozgalom* stb. – szociális segélyakciói erre irányultak. Ugyancsak aktív befogadója volt ez a tájék a szocialista és szakszervezeti mozgalomnak. Ezeknek nemcsak politikai, de kulturális tevékenysége is jelentős volt. Ennek megfelelően elsősorban a munkásmozgalmi szervezetek (*szakszervezetek és pártok*), a nagyobb üzemek kollektívái, az egyházi gyülekezetek, a jótékonysági szervezetek és az iskolák képezték a kulturális kezdeményezések bázisát.

Az angyalföldi gyermekbarátok közös játékokat, kulturális programokat, hűvösvölgyi kirándulásokat, üdüléseket szerveztek a legszegényebb gyerekek számára. A Kerekes utcában működő *Szállítómunkások Szakszervezetének* klubházában a híres *Kültelki Remény Dalkör* tartotta próbáit. Ezt a kórust a Huba utca 20. alatt alapították, később költözött át a Kerekes utcába. Jelentőségét a különböző fesztiválokon szerzett sok elismerés, díj, valamint a zeneakadémiai bemutatkozás ténye is mutatja. A felnőtt dalosok mellett ugyanitt megszervezték a gyermekbarátok gyerekkórusát is, amely városszerte ismertté vált. A Remény Dalkör 1960-ig működött.

2. AZ 1800-AS ÉVEK ELEJÉTŐL 1945-IG

Már a két világháború közötti időszakban igen jelentős kulturális és sportélet folyt az olyan nagyüzemekben, mint a Láng Gépgyár vagy a Budapesti Elektromos Művek. A Láng gyár tulajdonosa, Láng Gusztáv különösen nagy hangsúlyt fektetett a dolgozók szociális és kulturális ellátásának támogatására, sőt mecénása volt a környék iskoláinak is. A gyárban a több szakosztályban – biliárd, bridzs, fotó, turista és műkedvelő – működő tisztviselői sportkör már az 1930-as években tornateremmel, sportpályával is rendelkezett, próbahelyet biztosítottak a műkedvelő színjátszó csoport és az 1929-ben alakult Tisztviselői Dalkör számára is. Így jött létre a Láng Kultúrház, amelynek első háznagya Rózsa Béla lett. Az 1940-es évek elején alakult szimfonikus zenekar hangszereit a gyár saját költségén vásárolta meg, ugyanígy gyári költségen gyarapodott a tekintélyes műszaki könyvtár állománya is. A háború után a ház vezetése a szakszervezeti bizottság hatáskörébe került.

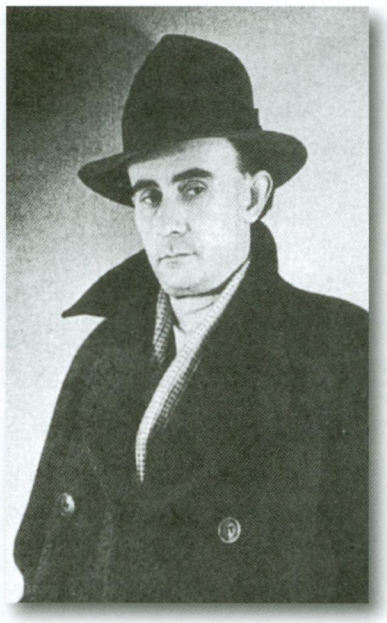

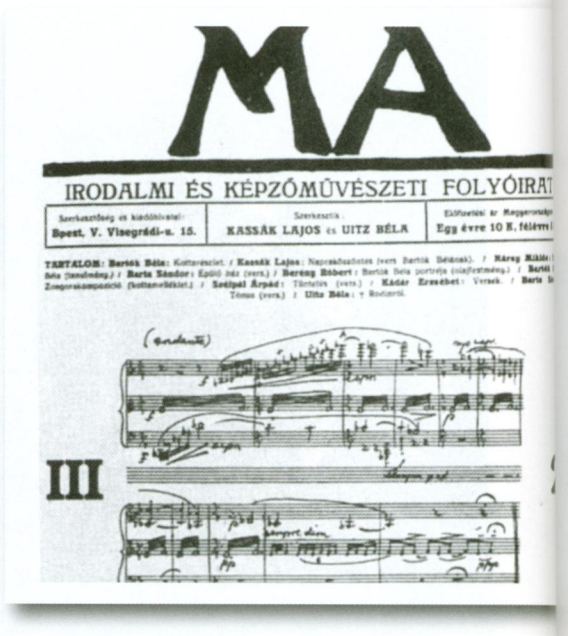

Kassák Lajos és egyik folyóiratának címlapja
Kassák Lajos and the title page of one of his periodicals
Kassák Lajos und das Titelblatt einer seiner Zeitschriften

Az iskolákkal karöltve a kerületi egyházi közösségek – cserkészek, legény- és leányegyletek, műkedvelő csoportok, kultúrkörök – a nagyobb ünnepeken, illetve vasárnapokon rendszeresen szerveztek műsoros összejöveteleket, ismeretterjesztő programokat, kirándulásokat. E közösségek erejét, hitét bizonyítja, hogy létrejöttüktől fogva már az ideiglenes helyszíneken is kulturális tevékenységet folytattak.

A Kültelki Remény Dalkör vegyeskara a Szúnyog-szigeten
The mixed choir of the Suburban Hope Singing Circle on Szúnyog Island
Gemischter Chor von Kültelki Remény Dalkör auf der Szúnyog-Insel

Oktatás

Az 1873/74-es tanév 67 fővárosi elemi iskolájával szemben 1896/97-ben már 151 intézmény fogadta a közben 70%-kal megnövekedett tanulónépességet. Ezek közül mai kerületünk területére négy iskola és két óvoda jutott.

Az elemi és polgári iskolai hálózat jelentős mérvű fejlődése 1901-ben kezdődött, amikor Bárczy István lett a közoktatási ügyosztály vezetője. Polgármesterré választásáig 12 elemi és 10 polgári iskola készült el Budapesten, közülük egy elemi iskola a Szent László utcában. Az 1909-et követően épült 55 új iskola és 24 óvoda közül öt iskola és két további óvoda létesült területünkön.

A kerület legrégibb iskolái

A Lipót-, illetve Terézváros külterkén 1871-ben létesült az első, ún. Dominik-féle iskola. A két tantermes kis iskola a Váci út V. kerületi részén, a Wörner gyár szomszédságában, az ún. Ditrich–Wohlfart-féle házban volt elhelyezve. A tanulók a Wörner, Nicholson, Linzer, Grünbaum, Zarzetzky és Láng gyárak többnyire német és tót ajkú dolgozóinak gyermekei voltak. 1885-re készült el a Külső Váci úti iskola új épülete a Láng gyárral szemben. 1895-ben adták át a Sziget (ma Radnóti Miklós) utcai elemi iskolát. A Szent László úti iskola 1897-ben kezdte meg működését egy bérházban. Az iskola végleges épülete 1902-ben készült el.

Sziget utcai iskola 1922–23-as tanév
School on Sziget Street Year 1922-23
Die Schule in der Sziget Straße, Schuljahr 1922-1923

Bárczy István iskolaépítési programjában épült az Aréna Úti Leány- és a Lehel Utcai Fiú Népiskola (ma Ének-zenei és Testnevelési Általános Iskola), a Pannónia Utcai Elemi Népiskola és Községi Polgári Fiúiskola, a Csata Utcai Általános Iskola, a Gömb Utcai Fiú- És Leány Elemi Iskola, valamint ugyanebben a tömbben az Üteg és Kartács Utcai Polgári Iskola 1910 és 1912 között. Tripolisz városrész gyermekei az 1923-ban létesült Barakkiskolába jártak. Ugyancsak ebben az évben alapították a Váci út 61. szám alatti iskolaépületben a Váci Úti Községi Polgári Fiúiskolát. Az 1945 előtt épült iskolaépületek többségében ma is iskolák működnek, de a lakosság nagy száma szükségessé tette további iskolák létesítését.

Angyalföld első iskolája a Váci út 89.-ben
The first school of Angyalföld at Váci avenue 89
Erste Schule von Angyalföld in Váci Str. 89

A legrégibb önálló óvodánk

Az óvoda régi bejárata az Angyalföldi út és Lőportár utca sarkán
The former entrance of the kindergarten at the corner of Angyalföldi avenue and Lőportár street
Der ehemalige Eingang des Kindergartens an der Ecke der Angyalföldi-Strasse und Lőportár-Gasse

Az eklektikus stílusú épület 1898/99-ben Forrai Sándor építészmérnök tervei alapján épült a Lőportár utca és az Angyalföldi út sarkán „Lőportár Utcai Óvoda" néven. Eredetileg két különálló, egymástól független óvodának készült két-két gyermekcsoport részére játszóteremmel, munkateremmel, pihenőszobával, ruhatárral, mosdóhelyiségekkel. A két utca találkozásánál nyíló bejárat két óvónői lakáshoz vezetett, az udvarról két dajkalakás nyílt. Szintén Forrai Sándor tervezése az udvaron található faszerkezetű épület, melynek zárt részét tornateremként, nyitott részét fedett játszószínként használják. A játszószínt az 1930-as években összekötő folyosóval a főépülethez kapcsolták. Az Angyalföldi Úti Óvodát a főváros, a Lőportár utcait pedig apácák üzemeltették. Utóbbit 1944-ben bezárták, az 50-es évek elején tanácsi óvodaként nyílt meg újra. Az óvodaudvarok szépítésére kiírt verseny eredményeként ekkor került az óvoda udvarára egy kislányt ábrázoló szobor. 1952-ben összevonták a két óvodát, s ettől kezdve négycsoportos óvodaként működött. 1967-ben átépítés és födémcsere után korszerű, tornateremmel is rendelkező hétcsoportos óvoda lett. 1997-ben felújították az épület tetőszerkezetét és az udvar gumitégla-burkolatot kapott. 2006-ban megújult a tornaterem és a fedett szín. Jelenleg Angyalkert Napközi Otthonos Óvoda néven működik az Angyalföldi út 1–3. alatt.

Gömb utcai óvoda
Nursery in the Gömb street
Kindergarten in der Gömb Straße

Gyógyítás a régi Angyalföldön

A régi belgyógyászat épülete a Nyírő Gyula Kórház elődjében
The building of the former internal medicine in the predecessor of Nyírő Gyula Hospital
Das Gebäude der inneren Heilkunde im Vorgänger des Gyula Nyírő Krankenhauses

Legrégebbi kórházunk, a *Nyírő Gyula Kórház* elődjét, az *Angyalföldi Országos Elmebeteg Ápoldát* 1884-ben alapították. A nagyszebeni és a lipótmezei intézmény megnyitását követően ez volt a harmadik *„gyógyíthatatlan közveszélyes elmebetegek"* számára épített állami fenntartású *„tébolyda"*. A szemléletváltásnak köszönhetően elnevezése később *Budapest-Angyalföldi Állami Elme- és Ideggyógyintézetre* változott. Az eredetileg 254 ágyas „ápolda" hamarosan túlzsúfolttá vált. Mivel nedves, építkezésre nem a legalkalmasabb területen épült, néhány évtized múlva egyes épületeit le kellett bontani, illetve át kellett építeni. Az 1920-as években már mintegy 600 ágyon helyezték el a beutaltakat. Egyre nagyobb sikerrel alkalmazták a munkaterápiát: a bentlakók néhány holdon kertműveléssel foglalkoztak.

Neves, kiváló orvosok gyógyítottak falai között, akik közül többen egyetemi tanárként folytatták pályafutásukat. Első igazgatója az elmegyógyászat kiválósága, az építész Lechner Ödön testvére, *Lechner Károly* volt. 1939 és 1950 között *Nyírő Gyula* irányította a munkát, aki a Pozsonyi úton lakott. A kórház névadója az *Elmekórtan* című tankönyv és közel hetven tudományos dolgozat szerzőjeként a gyógyítás mellett jelentős tudományos munkásságot is folytatott.

Az 1841-ben alapított, jó hírű *Pesti Izraelita Hitközség Alapítványi Közkórháza* kezdett szűknek bizonyulni, ezért 1889-ben a Gyár (ma: Jókai) utcából áthelyezték az akkori Aréna út (ma: Dózsa György út) és Szabolcs utca sarkán épült korszerű, 479 férőhelyes *Zsidókórházba*. A félmillió forintos építési költség több mint fele közadakozásból gyűlt össze, a gyűjtést Wahrmann Mór, a hitközség akkori elnöke, az első zsidó országgyűlési képviselő szervezte.

A Pesti Izraelita Hitközség Szabolcs utcai kórháza az 1880-as évek végén
The hospital of Szabolcs utca of the Pest Israelite Congregation at the end of the 1880's years
Das Krankenhaus der Jüdischen Gemeinde von Pest in der Szabolcs-Gasse am Ende der Jahre 1880

Magyarországon az elsők között alkalmaztak röntgengépet, így a kórház úttörő szerepet játszott a röntgendiagnosztikában. Az itt folyó gyógyító tevékenység elismeréseként a millenniumi ünnepségek alkalmából aranyéremmel tüntették ki az intézményt.

Később több alapítványi intézettel bővült a közkórház: a Vágány utcai oldalon 1897-ben fölépült a Bródy Adél Gyermekkórház, 1910-ben

Madarász Kórház
Hospital Madarász
Das Krankenhaus Madarász

megnyitott a Weiss Alice Gyermekágyas Otthon, melyet Weiss Manfréd iparmágnás adományából építettek. 1906 és 1965 között a kórház közepén elhelyezkedő tér Bókay János, a híres gyermekorvos nevét viselte.

A kórház már a II. világháború előtt a pesti polgárság, a művészeti és gazdasági elit gyógyításának egyik központjává vált. Betegellátását nyitottság jellemezte: a gyógykezeltek legalább fele nem zsidó származású volt, s a származásuk miatt ide „száműzött" országos és nemzetközi hírű orvosok vallásra való tekintet nélkül, ingyen kezelték a szociálisan rászorulókat. 1944 májusától az épület német katonai kórházként működött.

Magyarország gyermekegészségügye az 1910-es években rendkívül elmaradott volt: a csecsemők 27%-a halt meg egyéves kora előtt. A *Madarász utcai Gyermekkórház* a Rókus Kórház 220 ágyas fiókintézményeként 1929 őszén kezdte meg működését kerületünkben, amely a gyermekhalandóság leküzdésének fontos tényezője lett. Ez az első olyan fővárosi gyermekkórház, amely eredetileg is erre a célra épült, s megfelelt a legmagasabb követelményeknek is. A kórház első igazgatója, *dr. Flesch Ármin* 1944-ig állt az intézmény élén. A kor egyik legkiválóbb gyermekgyógyásza volt, aki gyermekgyógyászati tankönyvszerzőként is hírnevet szerzett. Emlékét az épületben elhelyezett emléktábla és a róla elnevezett köz őrzi. A kórház 1944–1946 között hadikórházként működött.

Az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének XIX. század végi fejlesztése keretében modern, pavilonrendszerű helyőrségi kórház nyitotta meg kapuit 1899-ben a Hungária körút, Levente (ma Pap Károly), Gömb és Hajdú utca által határolt, közel 14 holdas területen. A parancsnoki épület mellett hét gyógyítópavilon készült el a két évig tartó építkezésen. A betegosztályok mellett voltak raktárak, fürdő és fertőtlenítő, kazánház, konyha és jégverem. A kórház zárt osztályán kezelt beteg foglyok szökésének megakadályozására őrséget alkalmaztak. A fogászati ambulancián polgári betegeket is fogadtak. Az I. világháború alatt barakkokat állítottak fel, hogy még több férőhellyel rendelkezzenek, valamint bakteriológiai és röntgenlaboratóriummal bővült az intézmény. 1932-ben alkalmaztak először az osztályokon – a kórház területén lakó apácák mellett – egészségügyi katonákat beteghordó, műtőssegéd és más munkakörökben.

A II. világháború alatt újra barakkokkal próbálták enyhíteni a zsúfoltságot, a lábadozók részére pedig felszerelték a Gömb utcai Vöröskeresztes Kórházat. A magyar katonaorvosok a szovjetek mellett amerikai és angol pilótákat is gyógyítottak. A lengyel és francia katonákat nem kezelték hadifogolyként, mert velük nem volt az ország hadiállapotban. 1944-ben a bombázások miatt súlyosan megrongálódott a kórház épülete, a felszerelések és berendezési tárgyak elpusztultak, a park fáit kivágták és eltüzelték. 1945 tavaszán megkezdődtek a helyreállítási munkálatok, s június 2-án *1. sz. Honvéd Helyőrségi Kórházként* újra megkezdte működését.

Templomok, egyházak

A Tripolisz városrészben 1923-ban megalakult egyházközség elődje, a Hóvirág Kisegítő Kápolna Egyesület a Szent Mihály-templom és plébánia megépítése előtt a Tomori úti barakkiskolában fejtette ki áldásos tevékenységét. A Budapest-Lipótváros-Lőportár-dűlői Római Katolikus Egyházközség elődje, a Jézus Szíve egyházközség 1920-tól 1933-ig az Árpádházi Szent Margit-templom és plébánia megépítéséig a Pannónia utcai iskola alagsorában kialakított kápolnában működött. A Vizafogói Szent Márton-templom és plébánia gyülekezete az 1930-as évek elejétől kezdve a közeli elemi iskola tornatermében, később a Frangepán utca 4. alatt nyitott kápolnában, azután egy vendéglőben, majd újra a kápolnában volt kénytelen összejöveteleit tartani egészen a Váci út

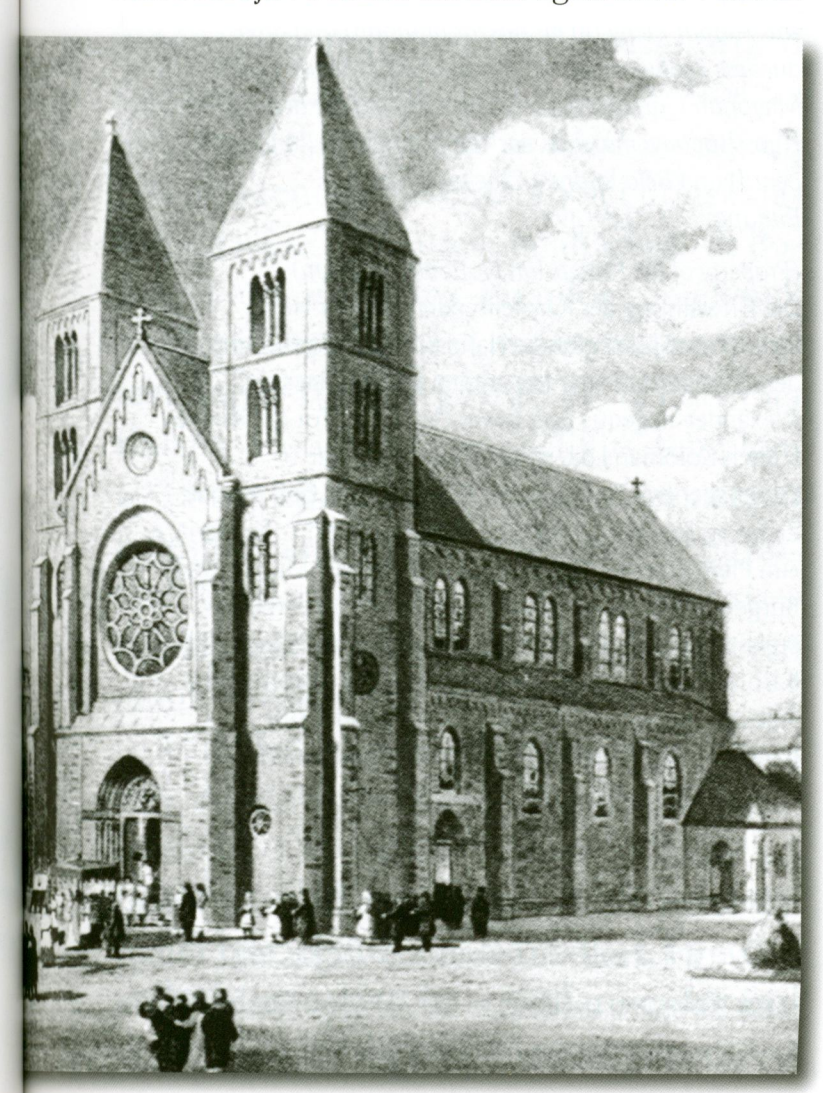

A Szent Mihály-templom felavatása 1930-ban
The inauguration of Saint Michael church in 1930
Einweihung der Sankt Michael Kirche in 1930

91/b alatt 1986-ban felépült templom átadásáig. Ugyancsak kitartásra volt szükségük azoknak a protestáns híveknek, akik a majdani Pozsonyi úti református, vagy a Kassák Lajos úti evangélikus gyülekezet elődeiként tevékenykedtek.

A Szent Margit-plébániatemplom
Saint Margaret parishchurch
Sankt Margarete Pfarrkirche

Kerületünk legrégibb temploma

A karmeliták temploma és rendháza az angyalföldiek első egyházi épülete volt. A karmelita rend idetelepítésének gondolata már 1895-ben felvetődött a terézvárosi népmisszión. A telket a főváros jelképes áron adta a régi váci temető területén, az építkezéshez szükséges összeget azonban adományokból kellett előteremteni. A kápolna és a zárda földszintje után végül a Hofhauser Antal tervei szerint épült templomot 1899-ben szentelték fel.

Huba u.-i templom – Budapest, 1900 körül
(A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona)
Church on Huba street- Budapest, around 1900
Die Kirche in der Huba Straße- Budapest, gegen 1900
(Eigentum des Ungarischen Nationalmuseums)

A Huba utcai Karmelita-templom felszentelése
Ferenc József kezet fog Széll Kálmánnal. A miniszterelnök mögött Wlassics Gyula, Hegedűs Sándor, Cseh Ervin. A templom kapujában áll Lux Kálmán, mellette Soós karmelita főnök. Lux Kálmántól jobbra Zichy Aladár gr. (huszár egyenruhában) és Mária Zsófia főhercegnő. A pillérnél áll Márkus József főpolgármester és Halmos János polgármester. A főhercegnő mögött Apponyi Lajos udvarnagy, Károlyi Sándor gróf (ősz szakállas) és Rudnay Béla főkapitány. Budapest, 1899. október 15.
(A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona)

Dedication of Carmelite Church on Huba street József Ferenc and Kálmán Széll are shaking hands. Behind the minister: Gyula Wlassics, Sándor Hegedűs, Ervin Cseh. At the gate stand Kálmán Lux and next to him Carmelita Soós leader.On the right of Kálmán Lux there is earl Aladár Zichy (in his huszár unuform) and archduchess Zsófia Mária. At the pilar József Márkus Lord Mayor and János Halmos Mayor. Behind the archduchess Lajos Apponyi marshal, earl Sándor Károlyi (with grey beard) and Béla Rudnay Chief of Police. Budapest, 15. Oct 1899.

(Property of the Hungarian National Museum)
Die Einweihung der Karmeliterkirche in der Huba StraßeFranz Josef gibt die Hand Koloman Széll. Hinter dem Ministerpräsidenten stehen Julius Wlassics, Alexander Hegedűs und Erwin Cseh. Am Tor der Kirche stehen Koloman Lux, neben ihm Karmeliter Ordensgeneral Soós. Rechts Koloman Lux Graf Aladár Zichy (in Husarenuniform) und Erzherzogin Sofie Maria. Am Pfeiler stehen Oberbürgermeister Josef Márkus und Bürgermeister Hans Halmos. Hinter der Erzherzogin stehen Hofmarschall Ludwig Apponyi, Graf Alexander Károlyi(mit grauem Bart) und Oberstadthauptmann Adalbert Rudnay. Budapest, 15. Oktober 1899
(Eigentum des Ungarischen Nationalmuseums)

A Béke téri Magdolnavárosi Szent László-templom és plébánia létrejötte bő egy évtizedes szervezés eredménye Az 1910-ben létrehozott angyalföldi lelkészség kápolnája már 1912-ben megkezdte működését a Szent László utcában. A Béke téri templom felszentelésére 1929 decemberében került sor.

A karmeliták missziós tevékenységének eredményeként 1917-ben a Tripolisznak nevezett angyalföldi telepen megkezdte tevékenységét a Hóvirág Kisegítő Kápolna Egyesület. A Szent Mihály-templom neoromán stílusú épülete Foerk Ernő tervei szerint 1930-ra készült el. 1940-ben a templom mellett kultúrház és plébánia is épült. A Szent László utca északi végén 1939-ben nyílt meg a Kisegítő Kápolna Egyesület kápolnája. 1941-ben a fővárostól kapott telken Brestyánszky József tervei szerint megkezdett templom- és kultúrházépítés a háború miatt félbeszakadt. Végül az elkészült kultúrház felső szintjét alakították kápolnává, melyet 1943-ban szenteltek fel. A harangtorony már csak 1946-ban épült hozzá.

Az Angyalföldi Református Egyházközség szervezése 1921-ben kezdődött. Frangepán utcai temploma és a hozzá tartozó parókia 1933-ra épült fel. Újlipótváros református lakossága már az 1920-as évektől tartott istentiszteleteket a Váci úti iskolában, majd a Tutaj utcai imaházban. A Pozsonyi úti impozáns templom, melynek alagsorába színház- és konferenciatermet is terveztek, 1940-re készült el. A Fóti (ma Kassák Lajos) úti evangélikus templom 1938-ban épült Sárdy Gyula tervei alapján a Pesti Evangélikus Egyház és az Angyalföldi Luther Szövetség mintegy két évtizedes áldozatos adománygyűjtő és szervező munkájának eredményeként.

Különleges Váci úti látványosság a Lehel téri Árpád-házi Szent Margit-plébániatemlom. A főváros 1930-ban bocsátotta a Lőportár-dűlői hívek rendelkezésére a régi Lehel piac területén lévő telket, és a tervek elkészítésével azt a Möller Istvánt bízta meg, aki 1889-ben romként konzerválta a zsámbéki templomot. Mivel a megbízás szerint az épületnek Margit korára kellett emlékeztetnie, az építész merész ötlettel téglából és vasbetonból álló, ám az eredetihez híven faragott kőcsipkékkel díszített háromhajós, kéttornyú, 2600 személyre méretezett román templomot tervezett, amely a zsámbéki hasonmása. A templomot 1933. október 15-én szentelték fel.

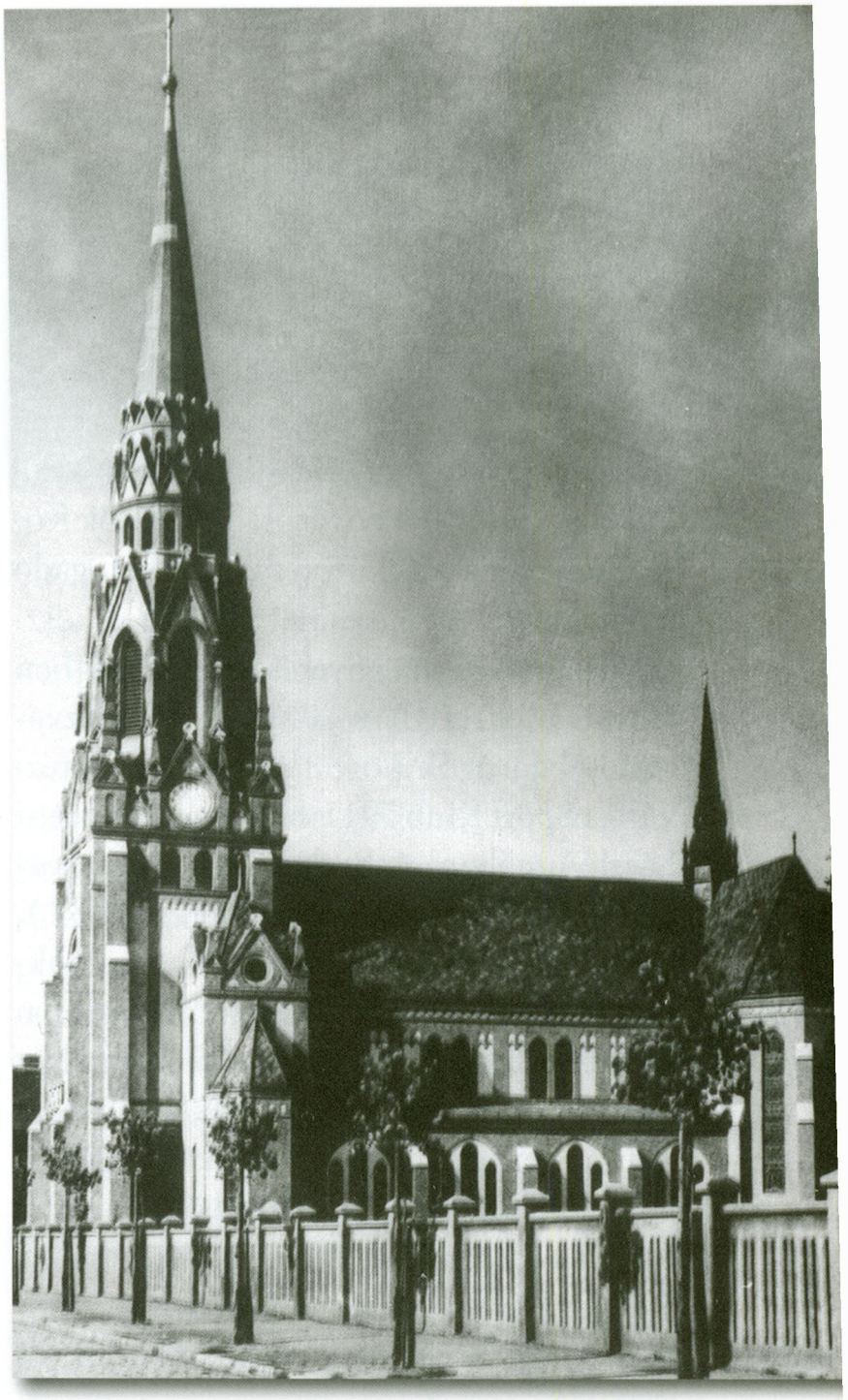

A Béke téri Szent László-templom
The Saint Ladislaus church in Béke square
Sankt Ladislaus Kirche in Béke Platz

Sport

A XIII. kerület sporttörténete szervesen kötődik a magyar sportmozgalom történetéhez, annak több mint 100 éves hagyományaihoz. Angyalföldön az 1900-as évek elején élénkült meg az egyesületeken belüli sportélet a gyári munkások szervezett formában történő sportolása érdekében. 1909-ben a Teve utcában alakult meg Olaj Pál elnökletével a Fővárosi Testedzők Köre, melynek a Váci úton 300 főt befogadó pályája volt. Az egyesület a III. és II. osztályú bajnokság megnyerése után 1914-ben már az I. osztályban játszott. A Terézvárosi Labdarúgók Köre 1913-ban, a Terézvárosi Sport Klub 1911-ben alakult a Szent László utcában. A Budapesti Testgyakorlók Köre 1909-ben (Hungária körút 87.), labdarúgó-, ökölvívó- és kézilabda-szakosztállyal kezdte meg működését. A Poseidon evezősklub az első olyan egyesület, amelyet szabad evezősök alapítottak, és később alakult át versenysporttal foglalkozó egyesületté. Klubháza az Újpesti-öbölben volt a Meder utca 6.-ban. A Természetbarátok Turista Egyesületét és a Munkások Testedző Egyesületét főleg munkásfiatalok látogatták.

A VASAS neve egybeforrt a XIII. kerületével. Néhány munkás felhívásának hatására 1911. március 16-án a Thököly úti Vasas-székházban a Vas- és Fémmunkások Szövetkezetének tagjai létrehozták a Vasas Sport Clubot.
Az alapító labdarúgó-szakosztály első mérkőzését 1911. május 7-én játszotta. Ekkor még kék-sárga mezben, futballcipő híján "cúgos" cipőben léptek pályára. 1911–12-ben az MLSZ a IV. osztályba sorolta a klubot, de 1916–17-ben már az I. osztályban játszottak. Pályájukat Angyalföldön bérelték. A csapat híres kapusa volt Platkó Ferenc, és 1916-ig a Vasasban játszott Orth György is. A gyakorta anyagi és pályagondokkal küzdő, munkásmozgalmi hagyományai miatt a politikai vezetés által is támadott klub labdarúgói minden nehézség ellenére a két világháború közti időszak meghatározó csapatai közé küzdötték magukat.
Szelky Ottó birkózó lett 1918-ban az egyesület első magyar bajnoka egyben 1924-ben az első olimpikonja is. A két világháború között összesen nyolc szakosztály működött. A húszas években az atlétákkal, a kézilabdázókkal, majd a sakkozókkal és a tornászokkal bővült a Vasas-család. *A „Vasas, ne hagyd magad"* jelszó (az 1924-es szakszervezeti segélyezőbélyeg felirata) legendássá lett, noha nehéz évek jöttek, mivel a Vasas semmilyen állami támogatást nem kapott. 1929-ben jelölték ki a Váci út és a Lehel út közötti füves Tarnai-rét egy részét sportpálya céljaira. 1934-ben a természetjáró-szakosztály is megalakult. A német megszállás után a klub élére miniszteri biztost neveztek ki, 1944 áprilisában pedig a Vallás- és Közoktatási Minisztérium felfüggesztette a klub önkormányzatát.

A Vasas SC első csapata az 1912–13. évi bajnokságban
The first team of Vasas SC at the championship of year 1912–13
Erste Mannschaft von Vasas SC in der Meistarschaft von 1912–13

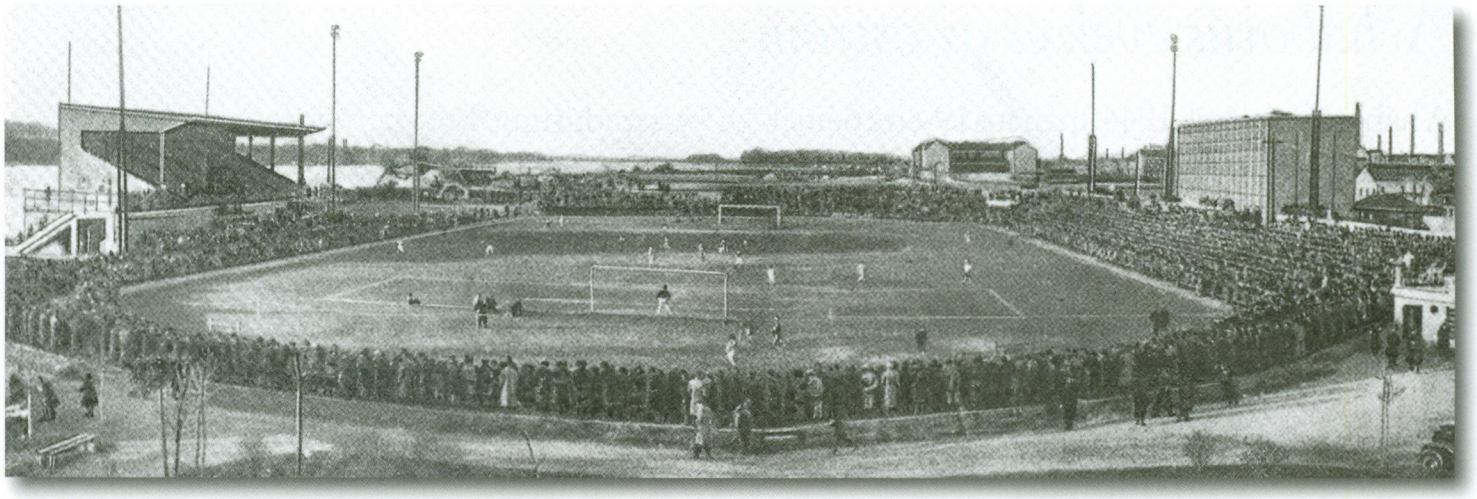

Az Elektromos sportpálya villanyvilágítással
The Electric sports field with electrical lighting
Sportplatz Elektromos mit elektrischer Beleuchtung

A húszas–harmincas években sorra alakultak az üzemi, vállalati sportegyesületek, és épültek a mai napig fennmaradt sportlétesítmények. Több ezren sportoltak az egykori Elzett, Hajógyár, Láng, Csavargyár és Juta egyesületekben. A Természetbarátok Turista Egyesületét és a Munkások Testedző Egyesületét főleg munkásfiatalok látogatták.

A Budapesti Elektromos Sportegyesület 1922-ben labdarúgó-szakosztállyal alakult meg Elektromos Munkás SE néven. 1929-ben kézilabda-, 1939-ben repülőszakosztályt hoztak létre. A kiválóan működő céllövő szakosztályon kívül működött még bridzs-, bélyeggyűjtő-, dalos- és zene-, fényképező, horgász-, valamint túraszakosztály is. Az egyesület fővédnöke dr. Szendy Károly, a főváros polgármestere volt. Az egykori Latorcai utcai telepen alkalmaztak Magyarországon először villamos világítóberendezést, ezért az első villanyfényes válogatott mérkőzéseket is itt tartották.

Népszigeti olimpia

A sziget a város fontos zöldterülete, a kerület hivatalos városrésze. Hossza másfél kilométer, ahol a legszélesebb, ott is alig 250 méter. Az 1695. évi pesti határbejárás adatai alapján Saban-szigetnek hívták. A köznyelv később Szúnyog-sziget vagy Csigás-sziget néven ismerte. A század elején közepét erdő borította, partját sűrű bozót. Eredetileg a Duna egyik szigete volt Pest és Rákospalota határán, amelyet Újpesthez kapcsolták. A parton építették meg a Pesti és Fiumei Hajógyár Váci úti telepét. A nyugati oldalon a lidó mellett különböző gyárak üdülői voltak, mintegy versenyezve a Római parttal. A Népsziget nyugati oldala szabad strandként működött. Az öböl felőli oldalán kajak- és kenuszakosztályok telepei alakultak ki, vendéglők nyíltak. Az Ilik csárda tulajdonosa a saját kompján, ingyen szállította vendégeit a Meder utcai átkelőn. Ha jött az árvíz, az épületek berendezését fölrakták az emeletre, s amikor az ár elvonult, újrafestették a bódékat, a vendéglők falát – a sziget frissen várta a fürdőzőket. Az öbölben, a sziget déli csúcsánál, a Meder utcától régen egy kishajó-kompjárat járt át a szigetre, megszűnt, amikor felépült a gyalogoshíd.
Kevéssé ismert, hogy komoly terv készült egy esetleges 1928-as olimpia rendezésére, amely a fiatalabbik Manno fivértől, Leonidastól származott. A húszas évek elején, a Császár fürdő 33 méteres medencéjének elkészültéig a téli kikötőben rendezték az úszóbajnokságokat. A beruházás végül megrekedt a tervezés szintjén, és pénzhiány miatt el sem kezdődhettek a munkálatok.

A háborús évek és az ostrom

A háborús végjáték 1944. március 19-én a német hadsereg bevonulásával kezdődött. A nácik első teendői közé tartozott a zsidóság koncentrációs táborokba hurcolása. A nyilas hatalomátvételt követően a hatóságok november 29-én rendelték el a pesti gettó felállítását. Az ide került zsidók közül sokan lettek a szinte mindennapossá váló nyilas terrorakciók, tömegmészárlások és deportálások áldozatai. A fővárosi zsidóság mintegy 200 ezer fős létszáma pár hónap leforgása alatt több mint felére csökkent. Az Újlipótvárosi negyed építésében nagy szerepet vállaltak zsidó mérnökök és vállalkozók, később a lakosság többsége is közülük került ki.

Az üldöztetés elől menekülve sokan megpróbáltak vallást változtatni. A hivatalos akadályok ellenére a kerületi egyházak hajlandók voltak a veszélyeztetett embereket megkeresztelni, és ezáltal valamelyest védelemben részesíteni. A Pozsonyi úti református templom papja, Bereczki Albert mintegy másfél ezer, gyakran visszadátumozott keresztlevelet állított ki. November végétől rendszeresek voltak az éjszakai Duna-parti kivégzések, amelyek nagyrészt a kerületi folyamszakaszon történtek. Az áldozatok cipőit, felsőruháját a parton lerakatták, a jobbakat elvitték, a rosszabbakat másnap még láthatta a lakosság.

A zsidóság embervesztesége ennél is súlyosabb lett volna, ha nincs az a nemzetközi segédlettel folyó zsidómentés, amelyben kulcsszerepet játszott a svéd Raoul Wallenberg, a svájci Carl Lutz, a portugál Sampaio Garrido és Carlos Branquinho diplomaták, a pápai nunciatúra (Angelo Rotta), valamint számos magyar személy (Sztehlo Gábor) és egyes szervezetek. Ők és további társaik kezdeményezték a „nemzetközi gettó" felállítását a Szent István park házaiban, ahol sok családot védett házakba menekítettek. Később a nyilasokkal folytonosan egyezkedve menlevelek kibocsátása útján biztosították sokak számára a túlélés lehetőségét.

Védett házak – csillagos házak

A fővárosi zsidóságot 1840 lakóházban helyezték el, ahol csak zsidók lakhattak. A kijelölt házakra 30 cm átmérőjű, fekete alapon sárga csillagot kellett kirakni. Innen kapták a „csillagos ház" elnevezést. A lakók a házakat naponta mindössze 2 órára hagyhatták el, kizárólag élelmiszer-vásárlás céljából.
A különféle mentési akciók eredményeként egyre nőtt azoknak a száma, akik hozzájutottak a megfelelő iratokhoz. Ez szükségessé tette újabb védett házak kijelölését, azonban így sem volt elég hely, és a zsúfoltság növekedett. Nagy részük az Újlipótváros déli részén („kis gettó") volt. A Tátra utca 6. épülete adott otthont a svéd követség kirendeltségének. Az épületben intézték a védettek ügyeit, a védett házak igazgatásának megszervezését, orvosi ellátását, élelmezését. A Tátra utca 14–16.-ban a svéd követség kórháza nyílt meg. Volt járóbeteg-ellátása is, minden rászoruló segítséget kaphatott az épületben. További svéd védett házak voltak: Hollán Ernő utca 7/A, B, Kárpát utca 3., Katona József utca 10/A, 14., 21., 23/A, 31., Balzac utca (akkor Légrády Károly utca) 39., Raoul Wallenberg utca (akkor Phönix utca) 7. A Nemzetközi Vöröskereszt által védett házak voltak a Pozsonyi út 16., 23., a Tátra utca 4. Kormányzói kivételezett házak voltak a Pozsonyi út 28. és a Sziget utca 41.
1944 decemberében a csillagos házak és a nemzetközi gettó életben maradt lakóinak be kellett költözniük a „nagy gettó"-ba. December 12-én kezdődött a gyermekek átszállítása. Ettől kezdve már a védett házakból és épületekből is megkezdték az emberek gettóba hurcolását. Akik nem mentek, azoknak a bujkálás maradt és a vele járó veszély.

Raoul Wallenberg emlékműve
The monument of Raoul Wallenberg
Denkmal von Raoul Wallenberg

Wallenberg emléktáblája a róla elnevezett utca 11. sz. házának falán

The commemoration board of Wallenberg on the wall of the house no. 11 of the street named after him

Die Wallenberg-Gedenktafel an der Wand des Hauses Nr. 11. inder nach ihm benannten Gasse

Wallenberg védencei közül sokan még ma is itt laknak. A svéd diplomata 1944 nyarán a svéd követség humanitárius attaséjaként Budapestre jött segíteni a magyar főváros szorongatott helyzetbe került zsidó lakosságán. A követségen osztályt szervezett azoknak a védelmében, akiknek családi vagy üzleti kapcsolatai voltak Svédországgal. Ők kapták a svéd külügyminisztérium négynyelvű ideiglenes útlevelét.

Amikor a németek deportálni akarták a külföldi állampolgárságot szerzett zsidókat, a diplomata autóján követte őket a Józsefvárosi pályaudvarra, és bátor, személyes fellépésével magakadályozta elszállításukat. Karácsony előtt a gyermekek megmentésén fáradozott. Amikor Szent István körúti otthonaikból gyermekeket, illetve a Pannónia utcai razzia során 41 személyt, köztük sok védettet elhurcoltak, Wallenberg személyesen szabadította ki őket.

A harcok ideje alatt jelentős ellenállási csoportként működött a Gidófalvy Lajos főhadnagy vezette *KISKA alakulat*. A nyilas hatalomátvételkor felszámolták a nemzetőrséget, helyette a kisegítő karhatalom szervezését és felállítását engedélyezték.

A KISKA alakulatok látszólag a nyilasok szolgálatában álltak, valójában azonban a nyilasok és a náci német katonák ellen tevékenykedtek, vagyis alkalmasnak bizonyultak arra, hogy az illegális antifasiszta tevékenység fedőszervei legyenek. A XIII/1. Honvéd Kisegítő Karhatalmi Zászlóalj parancsnoka az erdélyi születésű Gidófalvy Lajos főhadnagy lett, akit leventekiképző parancsnoknak neveztek ki Angyalföldre.

A rendszeres őrszolgálat során feladatuk közé tartozott a rombolás és garázdálkodás megakadályozása. A Ferdinánd híd felrobbantását úgy hárították el, hogy az őrség tag-

Gidófalvy Lajos

jai a robbanótölteteket leszerelték és a laktanyában helyezték el. Az Aréna (ma Dózsa György) úti aluljárónál és a hídnál is szerveztek őrséget, így a robbantástól ezeket is sikerült megmenteni. A szakmunkásokkal és az ifjúsággal együtt gyárak, üzemek gépeinek leszerelését akadályozták meg. Az Elzett, a Bádogáru-, a Csavar- és a Láng Gépgyárban rendkívül nagy értékű nyersanyagot, félkész árut és gépeket mentettek meg. Segítették a bajba jutott fiatalokat, az üldözötteket, az Erdélyből és Lengyelországból menekülteket. A politikai rendőrség fogságából maguk készítette igazoló iratok segítségével szabadítottak ki civileket és katonákat. Gidófalvy magatartása és tettei ütköztek a fennálló törvényekkel, ezért hadbírósági eljárást indítottak ellene. 1944. december végén még találkozott Raoul Wallenberg svéd diplomatával. A Pesten folyó harcok során 1945. január első napjaiban – máig ismeretlen körülmények között – halt meg.

Gidófalvy Lajos és csapata rendkívül sokat tett az Angyalföldön élők érdekében. Nehéz háborús körülmények között is példamutatóan viselkedett, nevét és emlékét utca, valamint lakótelep őrzi. A volt harcostársak és az utódok emlékszobában gyűjtötték össze személyes tárgyait és a vele kapcsolatos írásokat, melyeket példásan gondoznak.

A polgári lakosság mérhetetlenül sokat szenvedett a légitámadásoktól, majd az ostromtól. Az 52 napon át szüntelenül folyó ostrom katasztrofális következményekkel járt. A katonai veszteségek és a zsidóüldözés emberáldozatai mellett a civil lakosságból is sokan pusztultak el az értelmetlen küzdelemben.

A már korábban megindult bombázások, a német hídrobbantások és főleg a nehéztüzérségi ostrom miatt a város példátlan károkat szenvedett. Az aláaknázott Margit híd már novemberben felrobbant. Az utcai harcoktól részben megkímélt XIII. kerület épületállományának kétötöde semmisült meg részben vagy egészében az ostrom előtti hónapokban a szövetséges légitámadások során.

Budapest ellen 1944. július 2-án hajtották végre a legnagyobb erejű bombatámadást. Közel 600 nehézbombázó halálos terhe zúdult a Nyugati pályaudvar környékére. Angyalföldön voltak olyan, a vágányhálózathoz közeli utcák, ahol szinte minden házra, telekre hullott bomba. Aznap 500-an vesztették életüket. Szeptember 13-án az Angyalföldi (akkor Magdolnavárosi) pályaudvart érte bombázás.

Világháborús sérülések a Pozsonyi úti református templomon
Damages of the world war on the Reformed church in Pozsonyi avenue
Beschädigungen aus dem Weltkrieg an der protestantischen Kirche in der Pozsonyi-Strasse

1945–1956

Az 1944. évi bombázások, a visszavonuló fasiszták rombolásai és az utcai harcok Angyalföldön is jelentős károkat okoztak. Az akkori kerület lakóházainak fele megrongálódott vagy lakhatatlanná vált. A harcok alatt 62 épület megsemmisült, 276 súlyosan, 1450 kisebb mértékben károsodott, összesen 3108 lakóház viselte magán a háború pusztításának nyomait. A gyárak nagy része is megsérült, sok közülük romokban hevert, az épületek kifosztva álltak. A leszerelt gépeket, nyersanyagokat és a raktárakban talált élelmiszereket elvitték. A kikötőkben elsüllyesztették a hajókat, kidöntötték a telefon- és villanypóznákat. A kerületi népesség száma – elsősorban az elhalálozás, a bombázás előli vidékre menekülés miatt – a háború előtti 90 000-ről 54 000 főre csökkent.

A Vígszínház romokban…
The Comedy Theatre in ruins…
Lustspieltheater in Ruinen…

… és az újjáépítés után
… and after the reconstruction
… und nach der Renovierung

A kerületből 1945. január 12. és 18. között űzték ki a nyilasokat és a németeket, így Angyalföldön az elsők között kezdték meg eltakarítani a romokat. Először a romházakat kellett helyreállítani, az életveszélyessé vált lakásokban élő családoknak ismét fedelet biztosítani. Azonnal megkezdődött a helyi közlekedés helyreállítása és kiépítése is. 1945. február 7-én megindult az első 55-ös jelzésű villamos, amely a Forgách utca és az újpesti víztorony között közlekedett. Hamarosan elindult a 12-es és a 14-es járat is, amelyeken a Visegrádi utcától Újpestre és Rákospalotára lehetett eljutni. Az angyalföldi munkások már az első napokban felkeresték üzemeiket, eltakarították a romokat, és a gyárak rövid időn belül termelni kezdtek. Elsőnek a Láng Gépgyárban indultak meg a gépek, majd hamarosan munkához láttak a hajógyáriak is. A stabilizáció megnyugvást váltott ki a dolgozókból, lezárult a gazdasági talpra állást akadályozó infláció időszaka.

Manci híd

A második világháború végéhez közeledve a németek 1945. január 18-án robbantották fel az utolsó budapesti hidakat, közötte a Margit híd megmaradt részét. A fővárosban és környékén 1945 február közepén véget ért hadműveleteket követően a szovjet műszaki alakulatok három hadihidat készítettek. A felrobbantott Margit híd ideiglenes pótlására cölöpjármokra épített pontonhidat az 1946. januári jégzajlás elvitte. Új hidat kellett építeni olyan helyen, ahol nem akadályozzák a munkát a roncsok, s ahol az később is fennmaradhat, amíg a korábbi híd el nem készül.

Az ősszel elbontott cölöphíd helyére a lerombolt Margit hídtól északra épült a gyalogos pontonhíd, amit a köznyelv a Margit híd után „Mancinak" nevezett el. Az új híd 1946 májusára készült el, a Lukács fürdő kertjéből a szigeten át a Sziget (ma Radnóti Miklós) utcánál érte el a pesti partot. Tervezője Mistéth Endre volt. Az építkezésnél a környék lakossága jelentős társadalmi munkát végzett. Négy méter szélességével a híd elsősorban gyalogos forgalomra épült. A hídon 8 és 16 óra között lehetett közlekedni és az áthaladóknak igazolniuk kellett személyazonosságukat. 1948-ban, a Margit híd rekonstrukciója után feleslegessé vált, így elbontották.

Manci híd – 1945, Budapest
(A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona)
Bridge Manci - Budapest, 1945.
(Property of the Hungarian National Museum)
Die Brücke Manci- Budapest, 1945
(Eigentum des Ungarischen Nationalmuseums)

3. AZ ÚJJÁÉPÍTÉSTŐL A RENDSZERVÁLTÁSIG

Pap Károly utca bombázás után
Károly Pap street after bombing
Die Pap Károly Straße nach den Bombardements

A legfőbb feladat az élet elindítása, az újjáépítés megkezdése, a lakosság élelemmel való ellátása, a közbiztonság megteremtése, az államhatalom és a közigazgatás helyi szerveinek létrehozás volt. A közbiztonság védelme, a spekuláció, a feketézés elleni küzdelem, a felszabadulás első óráiban létrehozott rendőrségre hárult. A Kerületi Elöljáróság Kálmány János vezetésével a Béke téri épületben kezdte meg a munkáját. Itt kapott helyet a kerületi Nemzeti Biztosság alakuló ülése 1945. január 28-án. A Nemzeti Bizottság és a Kerületi Elöljáróság az üresen álló városi és OTI-bérházak igénybevételéről 1945. február 8-i szükségrendeletében döntött, és a lakásínség enyhítése érdekében elrendelte a bérházak üres lakásaiba való beköltöztetést.

Angyalföld politikai élete a választások után eltért az ország és a főváros többi részének életétől. Az 1947. október 7-ére meghirdetett helyi választásokon az egyik oldalon az egységes listán induló munkáspártok és a velük szoros szövetségben működő Nemzeti Paraszt Párt a maga 64%-os eredményével messze megelőzte az országos, sőt a fővárosi átlagot is. Az országosan 57%-ot elért kisgazdapárt Angyalföldön nem tudott jelentősebb tömegeket maga mögé állítani.

Szükségpénzek
Emergency banknotes
Notgelder

Bővül a kerület

Az élet normalizálódása lehetővé tette egy, a század eleje óta tervezett, bár egyesek által vitatott politikai lépés megtételét: a főváros és a hozzá szorosan tapadó peremtelepülések egyesítését. Az 1949. évi XXVI. törvény szerint a kerületek száma a korábbi 14-ről 22-re növekedett, és egyben a régi kerületek határai is módosultak. Budapest lett Európa hetedik legnagyobb városa. Az 1950. január 1-jével megtörtént közigazgatási átszervezéssel jött létre a mai XIII. kerület. A régi jellegzetes munkáskerülethez ekkor csatolták a főváros vezető értelmiségijei által lakott V. kerületi Lipótváros egy részét, az Újlipótvárost. A munkásmúltú Angyalföld kibővült a Szent István körút, a Duna, a Dráva utca és a Váci út által határolt városrésszel, továbbá a Margitszigettel. A kerület területe közel a duplájára nőtt, lakosainak száma az 1948-as 74 500-ról 132 017 főre emelkedett. A kerület hivatalos nevet nem kapott.

1950-ben a törvényhatósági önkormányzati rendszert a tanácsrendszer követte. A törvény értelmében a tanácsok egyszerre voltak államhatalmi, államigazgatási szervek és tömegszervezetek.

Megalakul a tanács

Az 1949. évi XX. törvény szerint helyi tanácsot kellett alakítani minden megyében, járásban és városban, a budapesti és a miskolci kerületekben. A budapesti városi tanács 1950. június 15-én, a budapesti kerületi tanácsok 1950. augusztus 15-én kezdték meg működésüket. A kerületben az Elzett gyár klubtermében Nezvál Ferenc, későbbi igazságügyminiszter részvétele mellett alakult meg a tanács 101 fővel, majd jóváhagyták a 15 fős végrehajtó bizottságot is. A tagok közül 13 munkás-, 1 fő értelmiségi és 1 fő parasztcsaládból származott. Az új testület megválasztotta elnökké Werlein Ferencet, az addigi elöljárót, elnökhelyettesnek Takács Jenőt, és titkárnak Kovács Károlynét.

Május 1-jei felvonulás
Procession of the 1st of May
Maiaufmarsch

3. AZ ÚJJÁÉPÍTÉSTŐL A RENDSZERVÁLTÁSIG

A Magyar Dolgozók Pártja olyan gazdasági politikát erőltetett a népre, amely figyelmen kívül hagyta az ország gazdasági adottságait. A többször felemelt hároméves terv 7 hónappal korábbi befejezése számos gondot okozott. 1949 februárjában versenymozgalom indult, amelybe a XIII. kerületi gyárak is bekapcsolódtak. Angyalföldön ítéltek oda először élmunkásjelvényt sok élen járó, túlteljesítő dolgozónak. A hibák ellenére a három év alatt Angyalföld gyarapodott, valamelyest javultak a dolgozók szociális viszonyai, az oktatás körülményei, emelkedett a termelés. Közutakat állítottak helyre, javították a közvilágítást, felépült a Tomori piac. A hároméves terv beruházási összegéből jutott a Láng Gépgyár és a Ganz Hajógyár új, hatalmas szerelőcsarnokának felépítésére, a Tudor Akkumulátorgyár fejlesztésére, új műhelyek üzembe állítására, üzemi szociális létesítmények modernizálására, a munkahelyi munkásellátás javítására, üzemi étkezdék, óvodák és kultúrtermek kialakítására, a Dagály strand felavatására.

A Dagály strand

A létesítendő strandfürdő első termálkútjának fúrását a hajdani Fürdő-szigettel szemközti partszakaszon 1943-ban kezdték meg. A következő évben 126 méter mélyről 42 °C hőmérsékletű víz tört fel, amelynek vízhozama percenként 6000 litert tett ki. A strand építése végül Darvas Lajos tervei alapján 1947-ben kezdődött meg, de a környék lakossága addig is tömegesen kereste fel a kellemes hőmérsékletű vízzel telt gödröket fürdőzés és mosás céljából. A Dagály utcai fürdő 1948. szeptember 4-én nyitotta meg kapuit az úgynevezett ikermedence üzembe helyezésével. Október 7-re a második, „vese alakú" medencét is átadták. 1949-ben hivatalosan a Szabadság strand elnevezést kapta, de a népnyelvben mindig is Dagály fürdő maradt. Fennállása folyamán többször bővítették, korszerűsítették, területén több szobrot is elhelyeztek. 1954-ben 3 hektárral nőtt a területe, 1955-ben készült el az 1100 m² vízfelületű téli medence. 1969-től a vízellátást biztosító Béke kút hőfokának csökkenése miatt a Széchenyi fürdő vezetéken érkező vizével táplálják a gyógymedencéket. 1973-tól hivatalosan is gyógyfürdővé nyilvánították. A 25 méteres, sátortetős uszoda 1983-ban nyílt meg. 1985-ben több medencét is felújítottak, és korszerűsítették a fürdő parkját. 2001-ben kezdődött meg a fürdő teljes rekonstrukciója és modernizálása, melynek során a medencéket újjávarázsolták, élménymedencékké alakították, és korszerű szűrő-forgató berendezésekkel látták el. A 9,3 hektáros Dagály fürdő a pesti oldal legnagyobb fürdője. 10 medencéjében egyszerre 8500-an mártózhatnak meg. Hatalmas parkjával az egész főváros egyik kedvelt fürdő- és pihenőhelye. Éves vendégforgalma eléri a 800 000 főt.

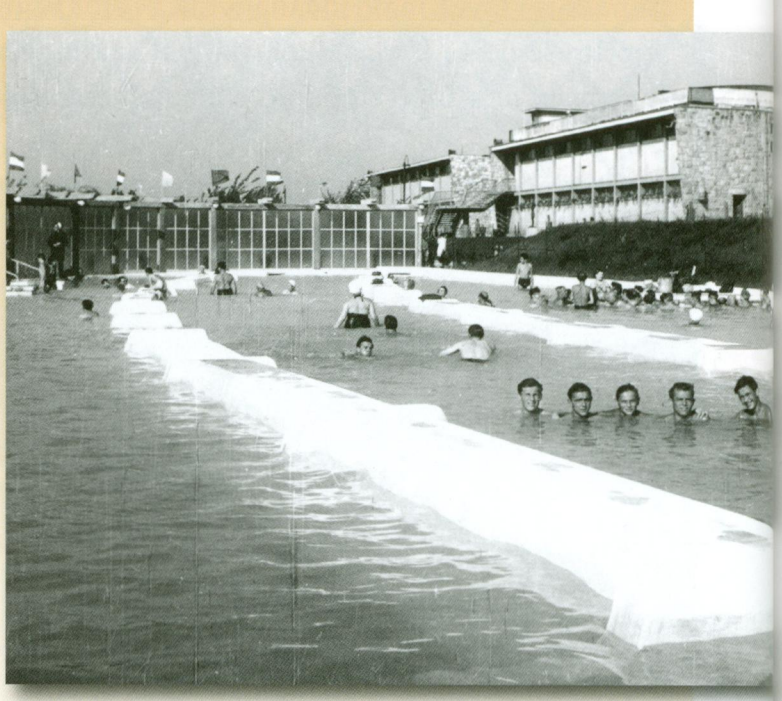

A Dagály strand gyógymedencéje 1960 körül
The medicinal pool of Dagály beach around 1960
Heilbecken des Freibads Dagály um 1960

Az újjáépítés után nagy lendülettel megindult a lakásépítkezés is. 1948-ban a Lehel piac egy részét leválasztották, és felépítették az Élmunkás-házak három nagy háztömbjét. 1950-ig 2180 új lakást adtak át a kerületben.

föld üzemeiben tovább bővült a magasan kvalifikált szakmunkásgárda létszáma. Generációk dolgoztak a nagymúltú gyárakban.

Az ellentmondások ellenére az első ötéves terv alatt jelentős előrehaladás történt kerü-

Az Élmunkás-házak a Lehel téren
Success Workers' houses in Lehel square
Spitzenarbeiter-Häuser auf dem Lehel Platz

1950. január 1-jével megindult a nagy célkitűzéseket előirányzó első ötéves terv. Grandiózus beruházásokat, termelési célokat fogalmazott meg, s az életszínvonal alapvető javulását ígérte. A nem kellően előkészített terv beindulásával fokozottabban jelentkeztek a már korábban is meglévő ellentmondások, problémák. Az első hónapokra előírt tervszámokat az angyalföldi üzemek többsége a sok túlóravállalás ellenére is késve teljesítette. Hamarosan egyértelművé vált, hogy a 1,5-2-szeresére felemelt terv teljesítéséhez hiányoznak a tárgyi és a személyi feltételek, a normát a kerületben átlagosan 87,5%-on tudták teljesíteni. Ebben az időszakban Angyal-

Textilüzem a Váci úton
Textile factory in Váci avenue
Textilbetrieb in der Váci Str.

Új lakók a Tahi utcai lakótelepen
New occupants at the housing estate in Tahi street • Neue Bewohner in Wohnsiedlung von Tahi Straße

letünkben. A lakosság többsége az ország egészéhez képest nemcsak hogy bizakodva, hanem saját életkörülményeinek javulásaként élte meg ezt az időszakot. Az 1951–1953-as években nem csökkent tovább az életszínvonal, 1954-ben az 1949-es évhez képest nőtt a lakosság fogyasztása. Megkezdődött a Róbert Károly körúti házak tatarozása, a gyárakban ebédlők, fürdők, öltözők, bölcsődék és leányszállások épültek. Összesen 4524 lakóházat emeltek a Béke, a Fiastyúk utcában és a József Attila téren.

A Mosoly utcai lakóházak
Dwelling-houses in Mosoly street
Wohnhäuser in Mosoly Str.

Közlekedés

Az észak–déli irányú útvonalak mellett meg kellett teremteni a nyugat–kelet irányúakat is. 1948 novemberében megindult az első 32-es buszjárat, s ezáltal egy órával lerövidült az utazási idő Angyalföld és Kőbánya között. Sokat segített a kerület közlekedési gondjainak megoldásában, hogy a Margit hidat teljes szélességében átadták a forgalomnak. A Dózsa György úti aluljárót 1950-ben kiszélesítették, az Árpád hídon megindult a 33-as villamosjárat.

A trolibusz-közlekedés is hamar elérte a kerületet. Az 1954. december 31-én megindított 75-ös járat (*Népliget–Váci út*) Ferencváros és Angyalföld közvetlen kapcsolatát teremtette meg. 1955-től a 76-os trolival az Újlipótvárosban lakók a Nagykörutat elkerülve juthattak a Baross térre (*Keleti pályaudvar*). Tovább javította a kerület közlekedési viszonyait az Óbudát a Népligettel összekötő 55-ös autóbuszjárat és az 1956-ban felépült Béke utcai aluljáró.

4-es busz a Gyöngyösi utcában
Bus no. 4 in Gyöngyösi avenue
Bus 4 in der Gyöngyösi Straße

Villamosok a Váci úton
Trams in Váci avenue
Straßenbahnen in der Váci Str.

Az Árpád híd

Az Árpád hidat 1950. november 7-én avatták fel. Ezt megelőzően az 1876-ban átadott Margit híd volt az utolsó, amellyel észak felé terjeszkedett a város. 1908-ban megszületett ugyan a törvény az óbudai Duna-híd megépítéséről, de a világháború közbeszólt. Pontos helye körül sokat vitáztak. A Dunának itt négy ága volt, s ez kérdésessé tette, hogy a híd érintheti-e egyáltalán a Margitszigetet. A híd általános terveit Széchy Károly, az acélszerkezeti részletterveket a MÁVAG készítette. Az óbudai szigeti vasbeton kerethidat és a Margitszigeti lehajtót Sávoly Pál tervezte. A hidat egyenes tengellyel tervezték, az építkezést 1939-ben kezdték meg. A Hajógyári-szigetig tartó szakasz 1944-re elkészült, s a szigetet csaknem kétszáz méterrel meghosszabbították, hogy a lehajtókat megépíthessék. A felszabadulás ötödik évfordulójának tiszteletére elhatározták, hogy az addig az ügyiratokban Árpád hídként és Óbudai hídként emlegetett hidat Sztálinról fogják elnevezni. Az 1956 óta újra régi nevét viselő Árpád hidat az 1970-es években kétszer háromsávosra kiszélesítették. Átadáskor 983 méteres, a Duna felett átívelő szakaszának hosszúságával Közép-Európa leghosszabb hídjának számított. A hidat 1984-ben új szerkezettel újították fel. A két középső, régi főtartó a villamospályát hordja, a közúti részek egy-egy különálló szerkezeten nyugszanak. A teljes szélessége 35,3 méter lett. Az ország összes hídjánál nagyobb a forgalma, naponta átlagosan 110 ezer autó kel át rajta.

Oktatás, egészségügy, szabadidő

A második világháború utáni években az anyák nagyszámú munkába állásával megnőtt az óvodai férőhelyek iránti igény. Ezek az intézmények már nem csupán gyermekmegőrzők voltak, hanem a közösségi életre, az iskolára való felkészítésre is törekedtek. 1951-ben a kerületben 23 óvoda működött 1780 férőhellyel. Az új általános iskolák építése a negyvenes évek végén kezdődött meg. 1949 őszén nyitotta meg kapuit az akkor Közép-Európa legmodernebb intézményének számító, Kozma Lajos által tervezett Kilián György Általános Iskola, hogy a munkáskerület hátrányos helyzetű gyermekeit nevelje 32 tantermében. Két évvel később létesült a Tomori Pál Elemi és Általános Iskola, az egykori Barakkiskola jogutódjaként. A Zeneiskola 1952-ben alakult a Fővárosi Zeneiskola Szervezet tagiskolájaként. Az ötvenes évek első felében a 18 általános iskolában közel

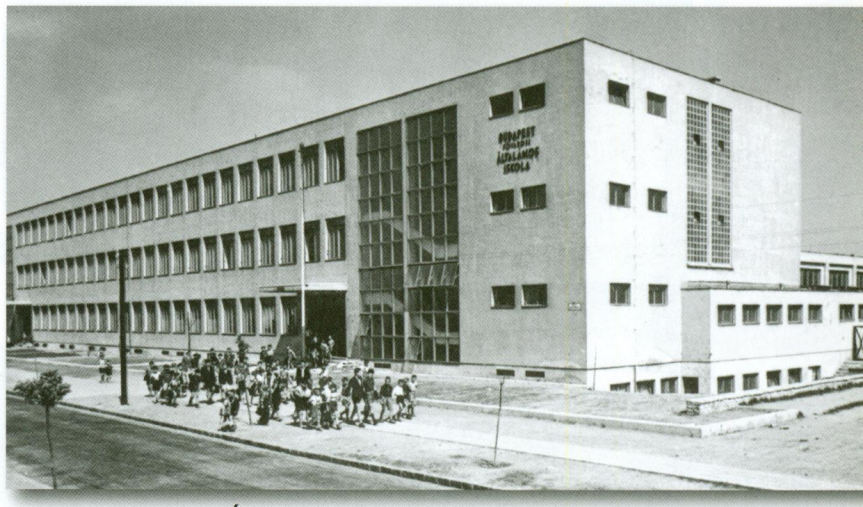

A Kilián György Általános Iskola
Kilián György Elementary School
Grundschule Kilián György

12 000 gyermek tanult. Az 1949/1950-es tanévben az Üteg utcai Schönherz Zoltán Gimnáziumban mindössze két osztállyal kezdődött a tanítás. Később az intézmény beolvadt a Berzsenyi Dániel Gimnáziumba, amely 1952/1953-ban a Gömb utcai általános iskolában működött tovább 9 osztállyal.

A Gyöngyösi utcai óvoda udvara
The yard of the kindergarten in Gyöngyösi avenue
Hof des Kindergartens von Gyöngyösi Str.

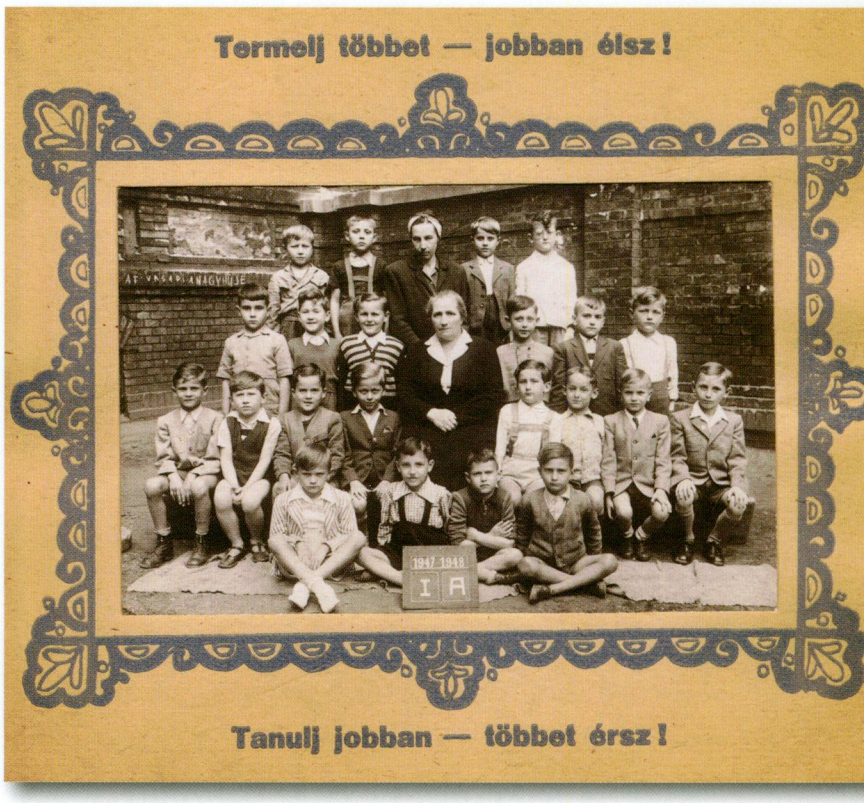

Sziget utcai iskola 1947–48-as tanév
School on Sziget Street Year 1947-48
Die Schule in der Sziget Straße, Schuljahr 1947-1948

3. AZ ÚJJÁÉPÍTÉSTŐL A RENDSZERVÁLTÁSIG

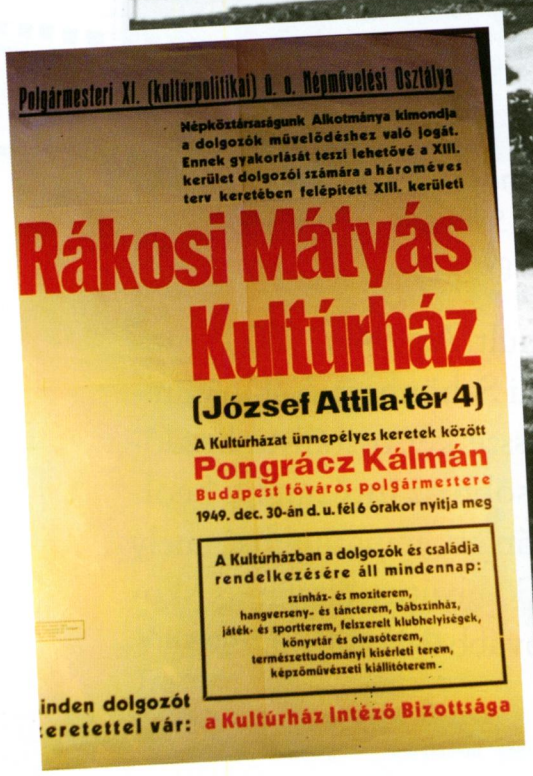

Művelődési Központ a József Attila téren
Cultural Centre in József Attila square
Kulturzentrum auf dem József Attila Platz

1947 derekán jelentős határkőhöz érkezett a kerület, egyben a főváros egészségügye: átadták a XIII. kerületi új Egészségházat. Az intézet a Gyöngyösi úti szülőotthon lebombázott épületében nyert elhelyezést. A helyreállítási munkálatokat már 1945 nyarán megkezdte a tiszti főorvosi hivatal, azonban az infláció szédületes irama egy esztendőre megszakította a munkálatokat.

Az újjáépítés után hamarosan megindult a közművelődési tevékenység is. A Láng Kultúrház vezetése a szakszervezeti bizottság hatáskörébe került, és 1949-ben művelődési otthonná nyilvánították. Ugyanebben az évben decemberben fejeződött be a József Attila Művelődési Központ építése. A kezdetben Rákosi Mátyás nevét viselő kultúrházban a visszaemlékezések, korabeli fotók és újságcikkek tanúsága szerint is pezsgett az élet: „a könyvtár olvasóterme és a klubszobák töltötték be az esti találkozóhely szerepét; munkaidő után öregek és fiatalok a sakkozók, pingpongozók, repülőmodellezők, szobrászok, festők, táncosok, színjátszók szakköreiben, az asszonyok a kertészeti és szabásvarrás tanfolyamokon, az apróságok a mesedélutánokon és bábelőadásokon keresték és találták meg szórakozásukat". 1956 nyarán a kultúrház József Attila nevét vette fel, és ma is ezt viseli.

A József Attila Művelődési Központban
In the József Attila Cultural Center
Das József Attila Kulturzentrum

3. AZ ÚJJÁÉPÍTÉSTŐL A RENDSZERVÁLTÁSIG

A megszilárduló társadalmi és gazdasági viszonyok között megélénkült Angyalföld tömegsportja is. Különösen jellemző ez a nagyüzemekre, ahol a szakszervezet építette ki a szervezeti kereteket. A lakótelepek megjelenésével, a gyökeres életkörülmény- és életforma-változásoknak köszönhetően tízezrek kapcsolódtak be az akkor népszerű tömegsportmozgalmakba. A kerületi sportegyesületek döntő többsége továbbra is vállalati bázison működött.

A háromszoros olimpiai bajnok Papp László edzőként segíti tanácsaival a szintén olimpiai bajnok Gedó Györgyöt

The threefold Olympic champion Papp László supports the also Olympic champion Gedó György with his advice

Der dreimalige Olympiasieger Papp László hilft als Trainer mit seiner Ratschlägen dem ebenfalls Olympiasieger Gedó György

A kerület vezető sportegyesülete: a Vasas

Az 1945-ben újjáalakult klub munkásmozgalmi hagyományai miatt a sportmozgalom előterébe került. 1946. szeptember 11-én Kádár Jánost választották meg a Vasas elnökévé. 1948-ig a Vasasból átigazolásokkal, összevonásokkal, szakosztályátvételekkel egy 21 szakosztályból álló nagyegyesületet alakítottak ki. Az 1948-as londoni olimpián már két egyéni aranyérmet szereztek: Németh Imre kalapácsvetésben és Gyarmati Olga távolugrásban. Kárpáti Rudolf révén a győztes kardcsapatban is szerepelt Vasas-sportoló. Újjászervezték az ökölvívó-szakosztályt, az Angyalföldi BTK testületileg csatlakozott az egyesülethez Adler Zsigmond vezetésével. Versenyzői közül kiemelkedik az 1953-tól itt öklöző Papp László, a kerület díszpolgára.

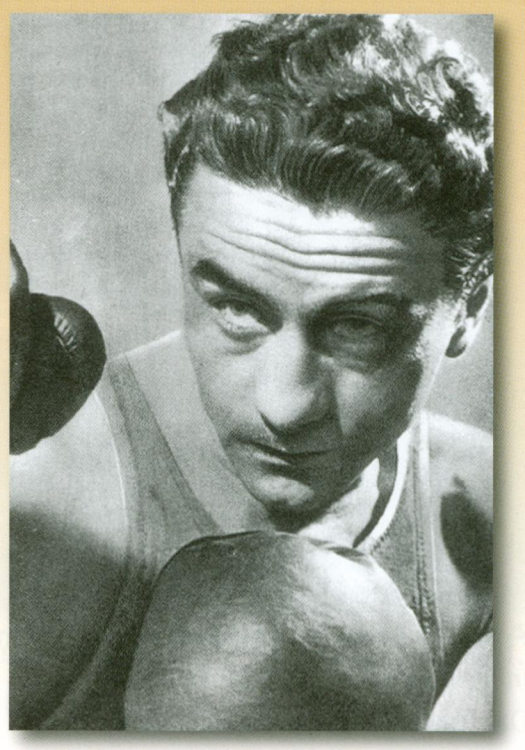

1956 a kerületben

Az 1956-os forradalom a XIII. kerületben is több szinten éreztette hatását. Október 23-án Újlipótváros értelmiségi csoportjai és az angyalföldi munkásság nagy tömegei is úgy érezhették, véget ért egy félelemmel teli korszak, lehulltak a bilincsek, s boldogan vonultak az utcára, hogy csatlakozzanak az egyre növekvő ünneplő tömeghez. Olyanok is szép számmal akadtak, akik a belvárosi fegyveres felkelőkhöz csatlakoztak. A XIII. kerületben is megalakították a Forradalmi Bizottságot, amely főként újlipótvárosi kommunistákból állt, és a legtöbb gyárban is elég rövid idő alatt megalakultak a demokratikusan választott munkástanácsok. Ugyanakkor a kerületi pártbizottság a kezdettől fogva minden erőt mozgósított a forradalom eszméinek angyalföldi terjedése ellen. A pártbizottság és a kerületi tanács irányítását átvevő Forradalmi Bizottság gyakorlatilag mindvégig Biszku Béla és Kádár János útmutatásait követte. Október 23-án éjjel több mint százan gyűltek össze a pártbizottság Váci úti épületében (ma József Attila Színház). A forradalom első napjaiban innen, 28-ától a Láng Gépgyárból irányította a helyi pártvezetés, az „ellenforradalom" elleni szervezkedést, röplapokat nyomtattak, plakátokat ragasztottak, élelmiszer-szállítmányokat és csapatokat szerveztek. Október 30-án a kerületi pártbizottság pár napra illegalitásba vonult.

A forradalmi események nagy része a Teve utcai Rendőrkapitánysághoz kapcsolódott. Október 31-ig a forradalmi erők nem tudtak befolyásra szert tenni, a fegyverszerzési célú támadásokat a helyi rendőrök sorra elhárították. Október 25-én játszódott le a legsúlyosabb összetűzés, amely során három civilt lelőttek, hatot megsebesítettek és mintegy 90 fiatalt vettek őrizetbe, akiket később a tömegek követelésére elengedtek. A fegyverszünet október 28-i kihirdetését követően a budapesti kerületi rendőrkapitányságok egymás után csatla-

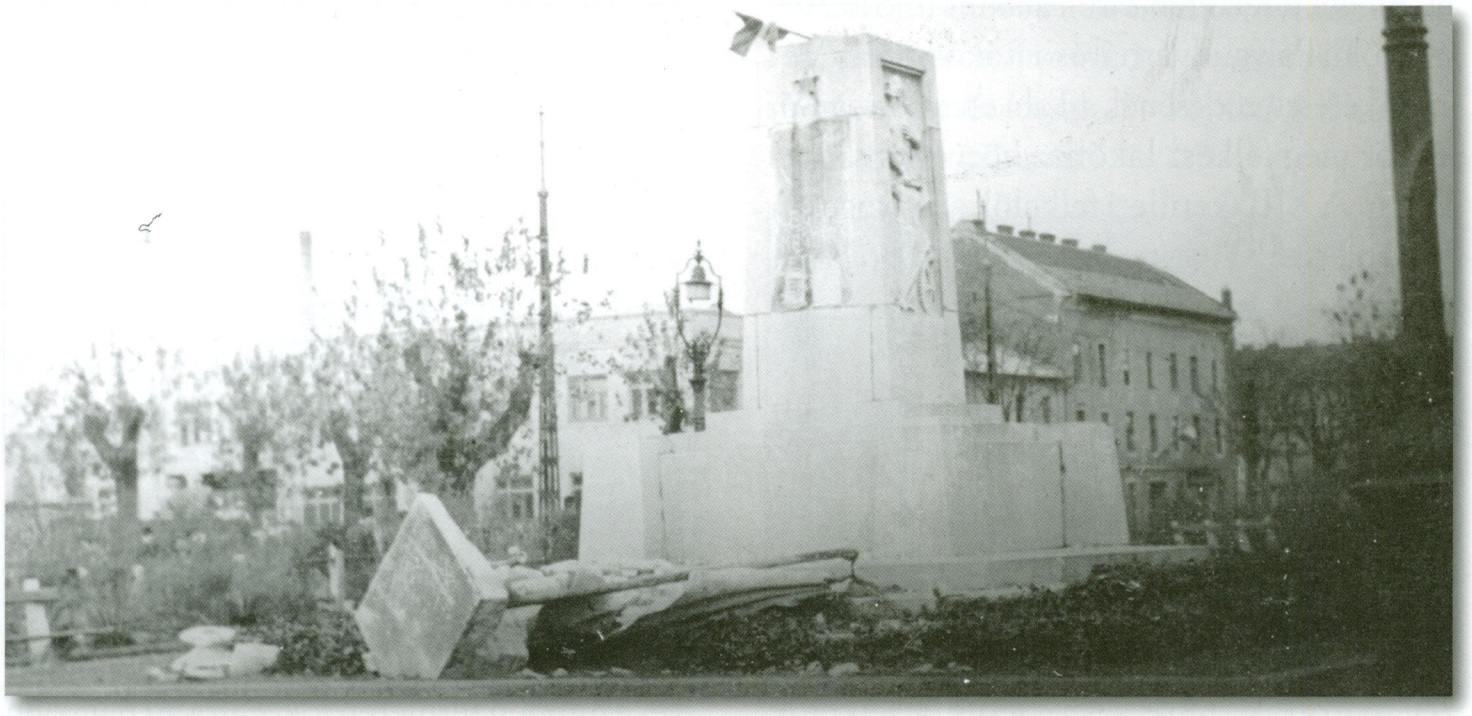

Béke téri emlékmű
Monument in Béke square
Denkmal am Béke-Platz

koztak a forradalomhoz, de a XIII. kerületiek csak felsőbb utasításra, az utolsók között voltak hajlandók megszervezni az 500 fős nemzetőrséget. Ez itt Angyalföldön elég kényes feladatnak bizonyult, hiszen a nemzetőrnek jelentkezők között volt ÁVH-sok, hírhedt angyalföldi vagányok, köztörvényes bűnözők is voltak, akiknek a helyi viszonyokat jól ismerő rendőrök nem szívesen adtak volna fegyvert. Egyedül a Láng Gépgyárból jelentkező 20 főnyi munkáscsapatot tartották megbízhatónak. A Nemzetőrség feladatául szabták a rend megőrzését, a boltok védelmét és a volt ÁVH-s beosztottak őrizetbe vételét.

Kisebb összetűzéseket kivéve november 4-ig jelentősebb forradalmi megmozdulás nem történt a környéken. A szovjet támadás hatására azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. A Teve utcai nemzetőrök már nem bíztak a rendőrökben, akik láthatólag nem akartak harcolni. A felkelők hadiszállásukat a Mautner Sándor (ma Szent László) utcai iskolába és a József Attila Kultúrházba tették át. Emellett felkelőbázisok alakultak ki az Angyalföldi Pályaudvarnál és a Rákos-patak Váci úti kereszteződésénél, a Tahi utca 18. számú, akkor még félkész lakóház közvetlen közelében. A XIII. kerületi felkelők a lényegesen szervezettebb újpestiektől kaptak támogatást és azt az utasítást, hogy a szovjet támadás ellen déli irányból biztosítsák őket.

November 5-én, kisebb délelőtti harcokat követően, délután három óra tájban 5-6 harckocsi (más visszaemlékező szerint 300 méteres harckocsioszlop) vonult a Dagály utca felől a Nyugati Pályaudvar irányába. A Rákos-pataki szabadságharcosok a tankokra tüzet nyitottak, mire a szovjetek a felkelők összes tüzelőállását megsemmisítették. A nyilvánvaló fölénnyel szemben tehetetlen felkelők elmenekültek. Maradék embereiket másnap egy szovjet alakulat végképp szétszórta.

Harckocsi a Balzac és Hegedűs Gyula utca sarkán 1956. október 29-én
War chariot at the corner of Balzac street and Hegedűs Gyula street on the 29th October 1956
Panzer an der Ecke Balzac und Gyula Hegedűs-Gasse am 29. Oktober 1956

A Kádár-kormány megalakulásának hírére Angyalföldön megszűnt a fegyveres ellenállás. Angyalföld kommunistái már a Kádár-kormány hatalomra kerülése utáni napon, november 5-én megalakították az MSZMP XIII. Kerületi Ideiglenes Intéző Bizottságát, akik egyben a kerületi pártbizottság tagjai is lettek. A XIII. kerületi üzemekben, iskolákban azonban 1957 márciusáig folyt a „hétköznapok forradalma", amelyet a minden területen fokozatosan nagyobb befolyással bíró új párt egyre határozottabban akadályozott meg.

1957-től a rendszerváltásig

A politikai konszolidációval egy időben az üzemekben elindult a termelés, a mindennapi élet visszazökkent a régi kerékvágásba. Az új lakásépítési program a szobaszám és az átlagos alapterület növekedését, valamint a komfortfokozat javítását tűzte ki célul. 1949-ben 38 és fél ezer volt a lakásállomány a kerületben, ez 1969-re 50 ezer lett, azaz 30%-kal bővült. Először az 1960-as években az Árpád híd pesti hídfőjénél indult meg az építkezés, majd 1970–1979 között a kerületben már 4980 új lakás épült. Ennek ellenére a lakáshelyzet megoldatlan volt: az angyalföldi otthonok 60%-a régi, szoba-konyhás, komfort nélküli – a lakásállomány csak 17%-a fürdőszobás –, bontásra érett, amint azt a kerület fejlesztési lehetőségeit tárgyaló helyi pártbizottság megállapította. Telepszerű építkezések kezdődtek a Madarász, a Tüzér, a Béke, a Kárpát, a Gyöngyösi és a Béke utcában, valamint a Szegedi úton.

Ahogyan a fővárosi, úgy a kerületi lakosok száma is folyamatosan növekedett, elsősorban a bevándorlás következtében: 1960-ban több mint 140 ezren, 1970-ben már közel 155 ezren lakták a kerületet, ezzel akkor a fővárosban a második legnépesebb kerület voltunk.

Az Árpád híd környékén épült lakóházak
Dwelling-houses built around Árpád bridge
Wohnhäuser in der Umgebung der Árpád-Brücke

Az 1980-as népszámlálás adatai 135 860 főt számláltak 3569 lakóház 51 842 lakásában. Az egyszobás lakások aránya viszont 56,4%-ról 49,1%-ra csökkent. A második világháborútól 1980-ig 17 710 otthonnal gyarapodott a kerületi lakásállomány. 1981–1984-ben további 6566 új lakás került átadásra, főként a Vizafogó, a Szegedi úti, az Országbíró és a Gyöngyösi utcai lakótelepeken. A házgyári lakótömbök építésének korszakában a legrosszabb hírű szükséglakótelepek többségét felszámolták. Az utolsó kerületi panelházak az Esztergomi út és a Futár utca környékén épültek, amelyek már csak 3-4 emeletesek, korszerűek, esztétikusak, és kellemes lakókörnyezetet biztosítanak.

A Kárpát utcai lakótelep
Housing estate in Kárpát street
Wohnsiedlung von Kárpát Straße

Az Esztergomi úti házak a Vizafogón
Houses of Esztergom avenue at the Sterlet Fishing Place
Häuser der Esztergomi Straße in Vizafogó

3. AZ ÚJJÁÉPÍTÉSTŐL A RENDSZERVÁLTÁSIG

Az életmódváltás következménye volt a közétkezés elterjedése. A Váci út 140. szám alatt 1965-ben nyílt, s naponta négyezer vendég ellátásáról gondoskodó vendéglátó egység az ország első gyorskiszolgáló büféje volt.

Önkiszolgáló étterem a Váci út 12.-ben...
Self-service restaurant at Váci avenue 12...
Selbsbedienungsrestaurant in Váci Str. 12...

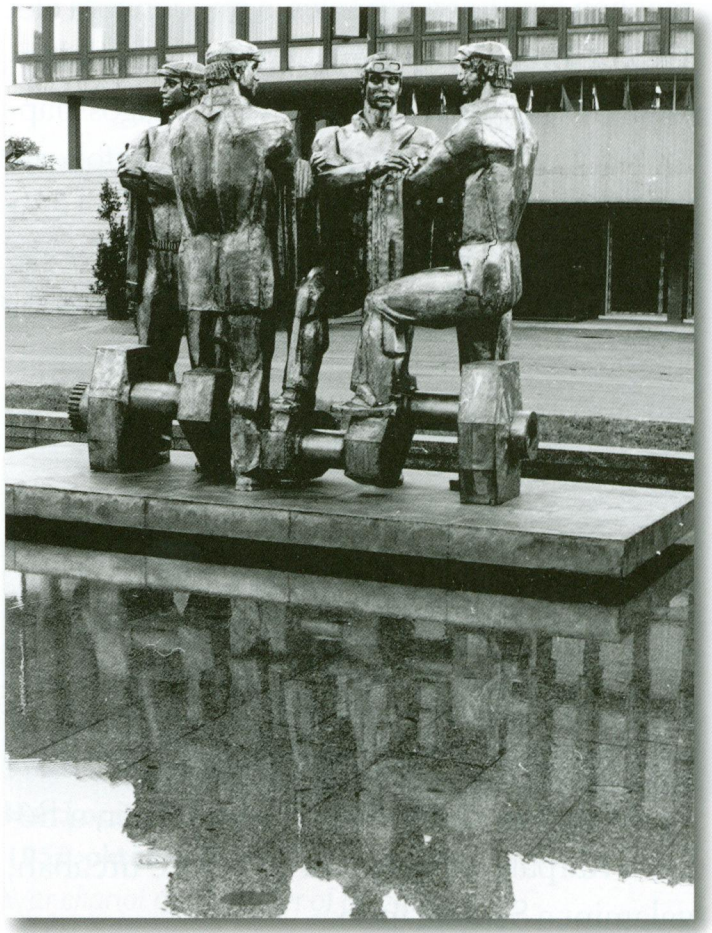

Munkások a Váci út Róbert Károly körút sarkán
(Kiss István alkotása)
Workers on the corner of Váci street and Róbert Károly boulevard (István Kiss's work)
Arbeiter in der Ecke der Váci Straße und Róbert Károly Ring (von István Kiss)

... és a Váci út és Dagály utca sarkán
... and at the corner of Váci avenue and Dagály street
... und an der Ecke der Váci Strasse und Dagály Gasse

Angyalföldet, a főváros legnagyobb ipari területét 1870 és 1980 között gyárvárosként is emlegették. A kerület főútja a Nyugati tértől indul, Angyalföldön és Újpesten át a főváros közigazgatási határáig terjed.

A Váci út

A kerületi szakasz hossza 5,7 km. Egykor a főváros északi iparkerületeit kötötte össze a város belsejével. Itt indult meg 1866-ban az első lóvasúti járat, amit 1897-ben villamos váltott fel. A XIII. kerület létrejöttéig a Váci út osztotta két részre a kerületet, a páratlan oldal a VI., a páros oldal az V. közigazgatási kerülethez tartozott. A millennium évében a főváros 18 legjelentősebb gépgyárából tíz a Váci úton működött.
Ükapáink és dédapáink Váci útját a lóvasút, a Régi Váci temető, a Ferdinánd téri piac, az első Vámház, a Gyufagyár, a Nicholson Gépgyár, a Jancsics rét jelentette. Apáink, nagyapáink Váci útja az ipar fellegvára volt: Danubius Hajó- és Darugyár, Magyar Acélárugyár, a Láng Gépgyár, az Akkumulátorgyár, a Csavarárugyár, ELZETT Zár- és Lakatgyár, RICO Kötszergyár. Ma is megvan a romantikus stílusban épített Krayer-ház, a Szent Margit-templom, a Tizenháromház, a Hétház közel százesztendős épülettömbje, a József Attila Színház, a Nyugdíjfolyósító, az Árpád hídfői lakótelep, a Váci út 203. sz. alatti csárda, amely eredetileg a lóvasút végállomásának épült, a múlt század tízes éveiben épült városi házak, a Fertőtlenítő Intézet. Mára a főváros leggyorsabban átalakuló főútvonalává vált, amelyet a szakemberek irodafolyosóként, a köznyelv „irodabulvárként" említ.

A 80-as évek közepén 250 ipartelep jelezte, hogy a főváros legnagyobb ipari kerülete továbbra is Angyalföld, ahol a budapesti foglalkoztatottak 13,2 százaléka keresi a kenyerét, továbbá nyolc kutató-fejlesztő és szervezőintézet is működött a kerületben. Az ágazatilag a gépiparba, vegyiparba és könnyűiparba tartozó, mintegy 30 angyalföldi ipari szövetkezet közel ötezer embert foglalkoztatott.

A négyszáznál is több gyár, üzem, vállalat, ipartelep – többsége a Váci úton – százezer munkást foglalkoztatott. A termelési és műszaki fejlesztések, milliárdos beruházások hatására országos és nemzetközi hírű nagyvállalatokká fejlődtek, és a világ számos országában értékesítették termékeiket. Ugyanakkor, mert Budapest túlzsúfoltságának csökkentése is halaszthatatlanná vált, leállították az új üzemek létrehozását, meggyorsították a korszerűtlen vagy környezetet károsító üzemek vidékre telepítését, így az angyalföldi üzemek jó részének voltak az ország különböző részein gyáregységei, telephelyei.

Hajógyár, Láng Gépgyár

A Hajógyár
The Ship Building Factory
Die Schifffabrik

1945 és 1953 között a háborús károk felszámolása után a gyár elsősorban jóvátételi célokra gyártott hajókat, amelyeket kiváló minőségük miatt a Szovjet Hajózási Vállalat újabb megrendelései követtek. A gyár tengeri és folyami személy- és áruszállító hajók, sporthajók, kikötői portál- és úszódaruk, rakodóhidak, kazánok, konténerek, gépek gyártásával foglalkozott. Az összevont gyárakban 1968-ig 81 tengeri áruszállító, 63 folyami személy-, 193 folyami vontató- és toló-, 30 speciális hajó, 57 uszály és lakóhajó, 145 úszódaru, 610 kikötői és szerelődaru készült el mintegy 10 000 dolgozó munkájának eredményeként. 1974-től a gazdaságtalan ágazatot képviselő tengeri hajógyártás megszűnt, helyette a daru- és kazángyártás jutott kiemelkedő szerephez. Az export Európa és a világ 19 országába, 45 nagyvárosába, kikötőjébe irányult. A gyár az 1980-as évek elejére Európa legnagyobb úszódarugyára lett, 1988-ban 14 kisebb egységre bomlott. 1991-ben a főleg szovjet megrendelésre készült 2000 lóerős folyami tolóhajók sorozatgyártása megszakadt, a termelést leállították. 1993-ban megkezdődött a hajógyár felszámolása. A gyár egykori területének egy részén bevásárlóközpont és irodaházak épültek.

1948 tavaszán a Láng Gépgyár is állami tulajdonba került, majd többször is elnyerte az „Élüzem" címet. Az 1980-as évekig a gyárat szinte töretlen fejlődés jellemezte. Főbb gyártmányaik, a speciális dízelmotorok, kazánok, turbinák, konzervgyári és vegyipari berendezések világszerte elismerést arattak. Az évtized végétől a gyár termelése stagnált, munkáslétszáma 1000 fővel csökkent. Exportja ugyan egy évtized alatt kétszeresére nőtt, de ezzel párhuzamosan veszteségei is emelkedtek. 1987-ben kényszerszanálás történt, majd 3 évre rá az Asea–Brown–Boveri (ABB) svéd–svájci multinacionális cég megszerezte a törzstőke 75%-át, és megalakult az ABB–Láng Kft. 1994-ben a gyár részvénytársasággá alakult. 1999-ben az ABB mellett a francia ALSTOM konszern is a gyár résztulajdonosa lett, majd 2000-ben teljes egészében megvásárolta azt.

A kerület közlekedésében nagy változást hozott az észak–déli metróvonal megépítése. A Deák tér és a Lehel tér között 1981-ben, az Árpád hídig 1984-ben, majd az Újpest-Városközpontig 1990-ben épült meg a metró. A metróépítkezésekkel párhuzamosan elkezdődött a Váci út és a Róbert Károly körút korszerűsítése is. Ilyen nagyméretű közlekedési beruházás nem volt még előtte a fővárosban, az építkezések körülbelül egymillió embert érintettek. A munkálatok irányítására miniszteri biztost neveztek ki dr. Dalmy Tibor személyében. 35 méteresre szélesítették az Árpád hidat, kiépítették a híd két végén a felül- és aluljáró-rendszert. Új pályát építettek az 1-es gyorsvillamosnak, 2×4 sávra szélesítették a Róbert Károly körutat. A felszín teljes rendezésére is sor került. A Róbert Károly körúton a villamospálya, illetve az út elkészülte előtt meg kellett építeni a főgyűjtőcsatornát. Mivel a forgalom szüneteltetése nélkül folyt az építkezés, a sok forgalomelterelés és az útvonalak gyakori módosítása is akadályozta a munkálatokat.

Az építés különleges feladata volt a Rákospatak keresztezése, melyet egyedülállóan hatsávos hídszerkezettel oldottak meg. A 3-as (kék) vonal járatai naponta, irányonként 55-60 000 utast szállítanak.

A 3-as (kék) metró hét megállóval érinti kerületünket

The underground line no. 3 (blue) has seven stops in our district

Metro 3 (blau) hat sieben Haltestellen in unserem Bezirk

3. AZ ÚJJÁÉPÍTÉSTŐL A RENDSZERVÁLTÁSIG

Oktatás

A Fiastyúk utcai általános iskola
The elementary school in Fiastyúk street
Grundschule von Fiastyúk Str.

1968–69-es tanév
Year 1968-69
Schuljahr 1968-1969

A lakótelepekkel együtt épültek az iskolák is. A Fiastyúk utcai lakótelepen 1958-ban a Fiastyúk utca 47–49., egy évvel később a 35–37. szám alatti általános iskola épült meg. Előbbi 2000 óta őrzi *Hegedüs Gézának*, a kerület díszpolgárának nevét. 1962 óta működik általános iskola a Radnóti Miklós utca 35.-ben, amely 1994-től viseli Herman Ottó polihisztor természettudós nevét. 1964-ben épült a Karikás Frigyes utcai Hunyadi Mátyás Általános Iskola. A Csángó és a Gidófalvy lakótelepek felépülésével egy időben készült el a Tüzér utcai általános iskola, amelybe a Kresz Géza utcai általános iskola költözött. 1979-ben adták át a Kárpát utcai lakótelep gyermekei részére a Pannónia utcai Kék Általános Iskola épületét. 1980-ban a Gyöngyösi utcai lakótelep beruházásaként épült a Gyöngyösi sétányon található Számítástechnikai Általános Iskola. 1988-ban adták át a mintegy tízezres lélekszámú Vizafogó lakótelep gyermekei számára épült általános iskolát, s ebben az évben megépült az Eötvös József Általános Iskola is a Béke–Tatai utcai lakótelepen. Az iskolák megépítésével javultak a körülmények is. Míg az 1968/69-es tanévben az egy osztályteremre jutó tanulók száma meghaladta az ötvenet (50,29), addig az 1972/73-as tanévre ez a szám negyven alá (39,8) csökkent. Ebben a tanévben a műhelyteremmel való ellátottság 91,7%-os, a természettudományi előadó 57,9%-os, tanterem 83,5%-os volt.

A kerületben gyors ütemben fejlődött a középfokú oktatás. A Kárpát utcában 1986 őszétől működő négy és hat évfolyamos Berzsenyi

Dániel Gimnázium elődjét, a német nyelvű középiskolát 1858-ban alapították. Az intézmény az 1920/1921-es tanévtől kezdődően viseli Berzsenyi Dániel nevét. A gimnázium 1958-tól a Huba utca 7. szám alatt társbérletben működött a Vendéglátó Szakmunkásképző Intézettel, majd 1986 őszén költözött jelenlegi új épületébe, a Kárpát utcába. Egy gimnázium kevésnek bizonyult, ezért megkezdődött a tanítás a Váci úti Bolyai Gimnáziumban is. 1959-ben a kerület gimnáziumaiba 435-en iratkoztak. A Kilián utcában 1949-ben átadott háború utáni első kerületi általános iskolában 1962-től kezdődött gimnáziumi képzés, majd 1989-ben itt indult el újra Magyarországon a nyolcosztályos középfokú oktatás, s ekkor vette fel az intézmény Németh László nevét. Az első nyolcosztályos oktatásban részt vett, 1998-ban érettségizett évfolyam az országos felsőoktatási felvételi statisztikán a harmadik helyre juttatta a gimnáziumot.

Érettségizők a Németh László Gimnázium előtt
Learners before the final examination in front of Németh László Secondary Grammar School
Abiturienten vor dem Németh László Gymnasium

A lakótelepek környékén az iskolák mellett óvodák is épültek. 1959-ben 28 óvoda működött 1864 férőhellyel, ami a folyamatos növekedés miatt már kevésnek bizonyult, hiszen 2237 óvodás várt felvételre. Alig enyhített a gondokon az Árpád hídnál 1970-ben átadott 75 férőhelyes óvoda, mert 1985-re a felvehető gyerekek száma 4600-ra emelkedett. Az igények kielégítésére több lakásóvodát is kialakítottak. Az óvodákban, az alsó-, közép- és felsőoktatási intézményekben tanulók száma elérte a 26 ezer főt. További három iskolával gyarapodott a kerület, így 4 ezerrel több diák iratkozhatott be az intézményekbe. A kerület a 80-as évekre jelentős közoktatási bázissá nőtt.

A Futár utcai bölcsődében
At Futár Street Nursery
In der Kinderkrippe in der Futár Straße

A gyermekintézmények fejlesztésére a központi forrásokon túl rendkívül nagy segítséget adtak az üzemek és a lakosság is. Ez a társadalmi összefogás tette lehetővé, hogy Budapesten az elsők között Angyalföldön oldották meg az óvodai és bölcsődei ellátást, az iskolákban az egyműszakos tanítás mellett a magas színvonalú oktatói munka feltételeit.

A Futár utcai általános iskola
At Futár Street School
Die Grundschule in der Futár Straße

3. AZ ÚJJÁÉPÍTÉSTŐL A RENDSZERVÁLTÁSIG

Egészségügy

A II. világháború alatt a kórházaknak sebészeti, belgyógyászati és szülészeti feladatokat kellett ellátniuk, így a *Nyírő Gyula Kórház* elődje, az egykori elmegyógyintézet fokozatosan vegyes profilú kórházzá alakult át. A fejlesztések eredményeként 1960-ban új belgyógyászati osztályok nyíltak, 1963-ban megkezdte működését egy 100 ágyas ideggyógyászati osztály, 1976-ban új, modern épületbe kerültek a szülészeti osztályok. A sokoldalú, modern kórház megtartotta a gyökereit jelentő pszichiátriai hagyományokat is. A szenvedélybetegek gyógyításában kiemelkedő eredményeket érnek el, de a szülészeti osztály is nevezetes: itt fogant 1988-ban az első lombikbébi.

A szintén hadikórházként működő egykori Zsidókórház neve az 1950-es államosítást követően többször változott (*Szabolcs utcai Állami Kórház, 1956-ban Orvostovábbképző Intézet majd Egyetem, azután Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem*). 1956–58-ban jelentős rekonstrukciós munkálatok zajlottak. 1973-ban egyetemi rangot kapott. 1978-ban elkészült az új oktatási épület, 1984-ben új sebészeti műtőblokkot adtak át.

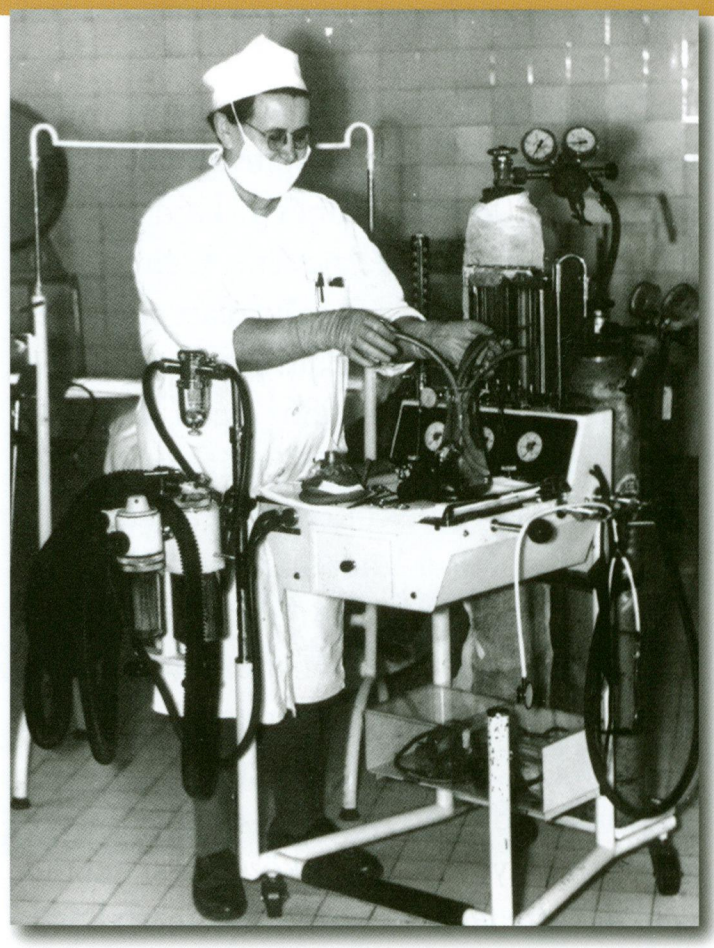

Sebészeti osztály a Róbert Károly körúti (ma Nyírő Gyula) kórházban
Surgical department in the hospital in Róbert Károly boulevard (today Nyírő Gyula Hospital)
Chirurgische Abteilung des Krankenhauses am Ring Róbert Károly (heute Gyula Nyírő)

Az ostrom során a *Madarász utcai Gyermekkórház* épülete súlyos károkat szenvedett, helyreállításában a környékbeli üzemek munkásai önként, társadalmi munkában vettek részt. 1947-ben nyílt meg újra, immár önálló

A Visegrádi utcai szakorvosi rendelő
The clinic in Visegrádi street
Fachärztlicher Ordinationsraum in der Visegrádi-Gasse

intézményként. Igazgatójává *dr. Kapus Gyulát* nevezték ki. Az ő kezdeményezésére tettek kísérletet 1951-ben a házigyermekorvos-rendszer kialakítására: *„A múltban csak a jómódúak engedhették meg maguknak az ún. háziorvosrendszert, vagyis azt, hogy gyermeküket háziorvos kísérje figyelemmel születésétől kezdve, és ha beteg, kezelje, gyógyítsa.*

Szakorvosi rendelőintézet alapkőletétele a Szegedi úton
The foundation stone-laying of the clinic in Szegedi street
Niederlegung des Gründungssteines des fachärztlichen Ordinationsraums in der Szegedi Strasse

Most ugyanez az egyorvosrendszer sok ezer dolgozó gyermekének kijut. A XIII. kerület minden gyermekének van háziorvosa. Ezután majd másutt is bevezetik, Miskolcon, Salgótarjánban, Győrött." Az általa kialakított új szemléletű gyógyítási és szervezeti forma lényegében azóta is változatlan. Munkásságáért 1952-ben Kossuth-díjat kapott. Kerületünk díszpolgára, *dr. Kemény Pál* (1913–2001) a kórházban díjtalan gyakornokként kezdte, s mint kórházigazgató fejezte be pályáját 1958-tól 1982-es nyugdíjazásáig.

Munkaterápia a Nyírő Gyula Kórházban
Work therapy in Nyírő Gyula Hospital
Arbeitstherapie im Krankenhaus Gyula Nyírő

A *„honvéd"* kórházban a háborús nélkülözések utáni fejlődést jelezte, hogy 1950 májusától barna kenyér helyett fehér kenyeret kaptak a betegek, bevezették a diétás étkeztetést, a konyhai dolgozók naponta tiszta ruhát ölthettek. Az elkövetkező években a Központi Kórház a Néphadsereg egészségügyi bázisintézetévé fejlődött. 1954-ben a rendelőintézetet a kórházhoz csatolták. 1967-től 1971-ig befejeződött a kórház felújítása, az égési részleg 1970-ben önálló osztállyá szerveződött. 1972-ben a Honvédelmi Miniszter felavatta az új rendelőintézetet. 1979-ben a kórház 25 ágyat biztosított kerületi belgyógyászati betegek részére, mivel a Tanács kórházának pavilonját életveszélyessé nyilvánították. A Központi Honvédkórház véglegesen a magyar katonaegészségügy vezető gyógyintézetévé vált.

Kiemelkedő egészségügyi beruházásként 1983 májusában átadták az Országos Mentőbázist. A Róbert Károly krt.–Vágány utca–Mohács utca által határolt 2740 m² területű, 8 szintes épület a vezetéknélküli mentő-hírközlés központja, 70 mentőgépjárművel az ország legnagyobb állomása lett.

A járóbetegek szakellátásának fejlesztése kiemelt program keretében folyt. A kerületi betegek gyógyítását az 1980-ban felépült Szegedi úti szakorvosi rendelőintézet és a teljes egészében felújított Visegrádi utcai rendelőintézet közösen végezte.

Kultúra

Az időszak sikeres volt a közművelődés területén is. A kerület legnagyobb művelődési központjának életében az egyik legfontosabb helyet a több évtizede működő Moholy-Nagy László Képző- és Iparművészeti Stúdió foglalta el, amely a meglévő csoportok hagyományos tevékenységére építve 1976-ban alakult rajz- és festészet, grafika-, szobrász-, faszobrász, textil-, kerámia-, tűzzománc- és ötvöscsoportokkal, komplex művészeti oktatással, neves művészek vezetésével. A JAMK-ban alakult ifjúsági klub 1967-től Dagály Ifjúsági Klub néven működött két évtizeden keresztül. 1972-ben itt alakult meg a Helytörténeti Klub is.

Vedres Márk:
A béke kútja a Tahi utcai lakótelepen
Vedres Márk:
„The well of peace"
at the housing estate
in Tahi street
Vedres Márk:
„Brunnen des Friedens"
in der Wohnsiedlung
von Tahi Str.

Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény

Az Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény a három nagy kerületrész – Angyalföld, Újlipótváros és Vizafogó – újkori, legújabb kori helytörténeti dokumentumait és tárgyanyagát gyűjti és mutatja be. A kerület történetére, múltjára vonatkozó különféle írásos és szóbeli emlékek gyűjtése tervszerű formában Jelenics József vezetésével kezdődött meg. Ehhez az indíttatást az 1969-ben megrendezett „Fekete? Fehér? Igen? Nem?" című televíziós vetélkedő kerületi fordulója adta. Kezdetben a gyűjtést a József Attila Művelődési Központban működő Angyalföldi Helytörténeti Klub szervezte. A mintegy 80 m² kiállítótérrel rendelkező Angyalföldi Helytörténeti Gyűjteményt 1985. február 13-án nyitották meg a Váci út 50. szám alatt. Akkor ötven tárgyat, ötezer fényképet, tízezer oldal iratot, illetve iratmásolatot és százhúsz órányi hanganyagot tartalmazott a gyűjtemény. Azóta több mint háromezer tárgy, ugyanennyi fotó és negatív, harmincezer dokumentum, kétezer könyv és több száz órányi hangfelvétel áll a kutatók és a kerület múltja iránt érdeklődők rendelkezésére. A helytörténeti gyűjtemény 2001-ben történt rekonstrukcióját követően a felújításért és a gyűjtemény szakmai munkájáért a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma a Múzeumpártoló Önkormányzat 2002 címet adományozta a fenntartónak.
Az év múzeuma országos pályázaton a gyűjtemény 2003-ban miniszteri dicséretben részesült, 2004-ben pedig elnyerte az ICOM (Múzeumok Világszövetsége) különdíját.
A gyűjtemény kiállításait évente több mint 15 000-en látogatják, kutatómunkája és kiadványai a közönség és a szakma körében is elismerést arattak. Jelenleg az Angyalföldi József Attila Művelődési Központban található.

Az Angyalföldi Gyermek- és Ifjúsági Ház jogelődje ifjúsági klub, később úttörőház volt. A Dagály utcai Dagály Ifjúsági Klub az 1960-as évek végétől új lendületet kapott klubmozgalom egyik budapesti fellegvára volt. Többek között itt működött az első rendszeresen tartott fővárosi táncházak egyike is. A hatvanas évektől a környéken nagy számban lakó görögök számára is ebben az intézményben szerveztek kulturális programokat és táncházat. A mintegy három évtizedig úttörőházként funkcionáló épületben a gyermek és ifjúsági korosztály számára sokféle tartalmas szabadidő-eltöltési lehetőséget nyújtottak.

Magyar Hajó- és Darugyár Művelődési Háza
Hungarian Ship and Crane Factory Club Library
Die Klubbibliothek der Ungarischen Schiff- und Kranfabrik

A Láng Művelődési Központban 1958-tól szakmai képző- és továbbképző tanfolyamokat is szerveztek a már meglévő szabadidős programok mellett. Beindult a Dolgozók Általános Iskolája és a gyár nődolgozói részére a Nők Akadémiája. A Láng Kultúrházban folyó pezsgő kulturális élet hamarosan szükségessé tette a ház kibővítését. 1968–70 között a SZOT, a Vasas szakszervezet és a gyár dolgozóinak összefogásával a régi épület mellé egy új háromemeletes komplexumot építettek színházteremmel, kiállítótérrel és szakköri szobákkal. Ettől kezdve Láng Művelődési Központ néven működött, és nemcsak a gyár dolgozóit szolgálta, hanem a kerület lakosságának is színvonalas és változatos szórakozási lehetőségeket kínált.

A József Attila Színház
József Attila Theatre
Das József Attila Theater

1956-ban a kerületi tanács vezetőinek javaslatára az akkori pártbizottság tanácstermének átalakításával hozták létre a József Attila Színházat, amely – annak ellenére, hogy nem támaszkodhatott a színházlátogatás hagyományaira, az igényes közönség támogatására – hamar a kerület színházává vált.

Margitsziget

A Pest, Buda és Óbuda egyesítésének 100. évfordulójára Kiss István által készített jellegzetes Centenáriumi emlékmű a sziget déli bejáratánál található. A Margitsziget érdekessége és hangulatos szórakozási lehetősége volt a Vörösmarty kertmozi: „Budapest legnagyobb filmszínházának nincsenek falai, traverzek lépcsőzete keretezi, s inkább mozistadionnak nevezhetnők, mint filmszínháznak, a sorok között nem jár jegyszedő, s a későn jövők kedvéért nem kell összezsugorodni a széken, a nézőtereket virágszőnyegek illatozzák, a besötétítésről az éjszaka gondoskodik és hulló meteorok tűzijátéka kíséri az augusztusi előadásokat" – írja a 60-as években az egyik színházi lap. A második világháború alatt súlyosan megrongálódott Szabadtéri Színpadot 1949-ben építették újjá: 3700 személyes lett, s a színpad számára egy 180 négyzetméteres táncparkettet is építettek.

Sport

Ez az időszak nagyon sikeres volt a kerületi sportéletben is. A Vasas labdarúgói 1957-ben szerezték első bajnoki címüket, később Illovszky Rudolf edzővel 1960-tól 1977-ig még öt alkalommal értek el első helyezést. Kiemelkedő játékosok voltak: Berendy Pál, Ihász Kálmán, Mészöly Kálmán, Farkas János és Várady Béla.

A vívószakosztály ágai közül elsősorban a kard hozott sikereket, itt vívtak Kárpáti Rudolf, Kovács Pál, Rajcsányi László, Delneky Gábor olimpiai bajnokok, Kovács Attila, Kovács Tamás, Meszéna Miklós világbajnokok. A kardcsapat négyszer nyerte meg a BEK-et.

A vízilabda-szakosztály tagjai közül olimpiai bajnok lett Szívós István, id. Jeney László, Markovits Kálmán, később Faragó Tamás, Csapó Gábor, Kenéz György.

Két kiemelkedő eredményt elért labdarúgócsapat az 1960-as…
Two football teams from the 1960's…
Zwei ausgezeichnete Ergebnisse erreichende Fußballmannschaften aus den 1960er…

… és az 1970-es évekből
… and 1970's that achieved outstanding results
… und 1970er Jahren

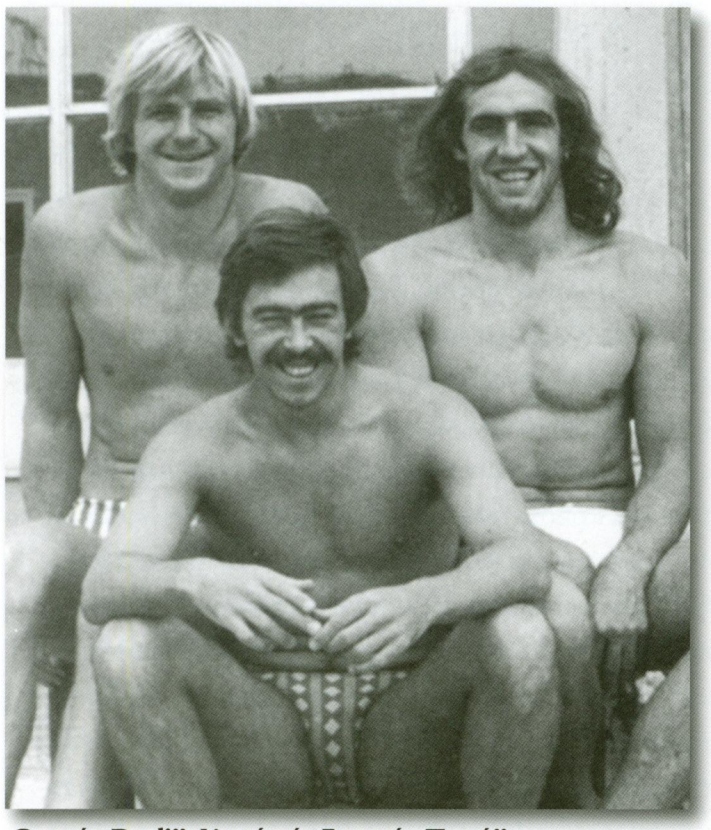

Csapó „Dudi", Kenéz és Faragó „Tonó" (Vízilabda)
Csapó „Dudi", Kenéz and Faragó „Tonó" (Waterball)
Csapó „Dudi", Kenéz und Faragó „Tonó" (Wasserball)

A csapat 1979-ben, 1984-ben és 2002-ben a BEK-ben, 1985-ben a KEK-ben végzett az első helyen.

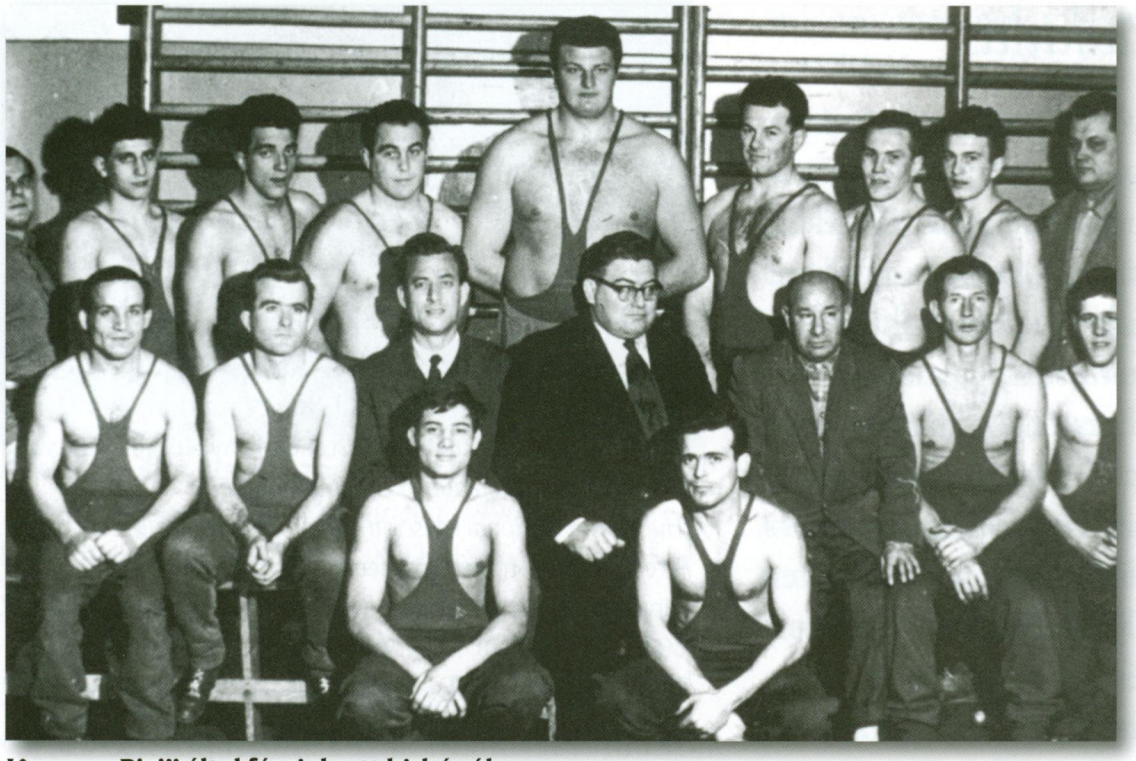

Kozma „Pici" által fémjelzett birkózók
Wrestlers with the hallmark of Kozma „Pici"
Die den Stempel von Kozma „Pici" tragenden Ringkämpfer

Dr. Hegedűs Csaba

Németh Miklós

Jelentős a Kozma István és Hegedűs Csaba olimpiai és világbajnoki győzelmeit felmutató birkózószakosztály.

Az ökölvívásban az 1972. évi olimpián nyert bajnokságot Gedó György. Az atléták között kiemelkedett Németh Imre kalapácsvető és fia, Németh Miklós gerelyhajító olimpiai bajnok.

Az élsporton és az üzemi bázisra épült egyesületeken kívül egyre nagyobb hangsúlyt kapott a lakóterületi sport. Létrehozták az Angyalföldi Természetbarát és Testedzők Egyesületét, mely a lakóterületi sportegyesületek munkáját segíti, itt gondoskodnak azoknak a fiataloknak a rendszeres testedzéséről, akik iskolájukban, munkahelyükön nem sportolnak.

Évtizedeken át a világ élvonalában a női kézilabdázók (1973, 1982)
Woman handball players that were in the front-rank of the world for decades
Jahrzehntelang in der vordersten Linie der Welt: die Handballspielerinnen

Gyökeres átalakulás

Az 1990-es évektől gyökeresen átalakult az ország politikai, gazdasági, társadalmi élete. A váltás egyaránt érintette a fővárost és a kerületeket. Az 1990-ben kiküzdött demokratikus jogállami rend döntött a közhatalom demokratikus megosztásáról is. Megszületett és hatályba lépett a hazánk haladó önkormányzati hagyományait és az Európai Önkormányzati Charta alapkövetelményeit magába olvasztó törvény a helyi önkormányzatokról, mely szerint ezek jogállásukat tekintve egyenlők. A helyi közügyek tekintetében az önálló, felelős döntés joga az érintett közösségek választott képviseleteinek kezében van.

A XIII. kerületi tanács utolsó ülését 1990. szeptember 13-án tartotta a József Attila Művelődési Központ színháztermében, hét napirendi pont tárgyalásával. A végrehajtó bizottság 1990. október 8-án ülésezett utoljára, akkor már négy párt képviselőjének jelenlétében. Az első önkormányzati választást 1990. szeptember 30-án (a második fordulót október 14-én) tartották. A képviselő-testület 46 fővel október 25-én alakult meg. A módosított önkormányzati törvény szerint a második választáson (1994. december) a polgármestert már közvetlenül választotta a lakosság. 1998 óta a kerületben cigány, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, szerb és szlovák, majd 2002-től ruszin és bolgár kisebbségi önkormányzatok működnek, 2010-től mint nemzetiségi önkormányzatok.

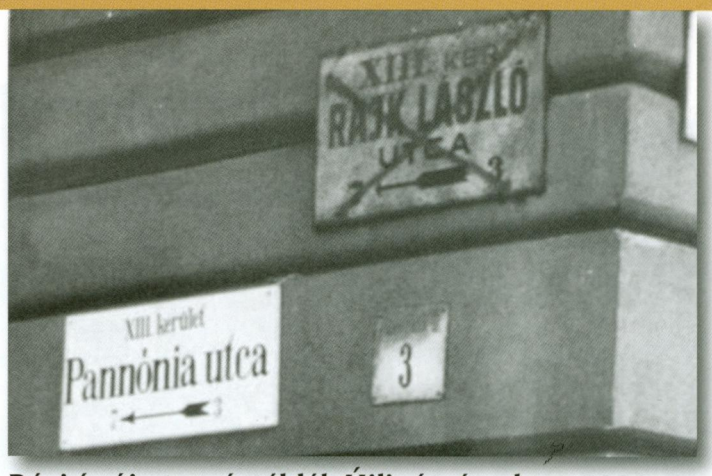

Régi és új utcanévtáblák Újlipótvárosban, 1991
(Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár – Karasz Lajos)
Old and new street plates in Újlipótváros, 1991
(Hungarian National Museum Historical Photo Collection- Lajos Karasz)
Alte und neue Straßenschilder in Újlipótváros, 1991
(Ungarisches Nationalmuseum Historische Fotogalerie-Lajos Karasz)

Amikor lehetővé vált, hogy a kerületi önkormányzatoknak is önálló jelképrendszere legyen, az önkormányzat megalkotta rendeletét Budapest főváros XIII. kerület címeréről, zászlójáról és pecsétjéről.

A kerület címere

A kerület címere: álló csücskös talpú pajzs, benne a meghatározó színek a vörös és az ezüst, kiegészítő színek a kék és az arany. A nyolcsoros vörös-ezüst pólyázat az Árpád-házi településre utal. A kék szín a Dunát, illetve az egykori Vizafogót jelképezi. Az arany szín a kiterjesztett szárnyú, széttárt karú angyal piktogramjában fordul elő, mely egyben az ún. beszélő címer jelképrendszerét alkalmazva Angyalföldre utal. A nyolckarú fogaskerék kettős jelképet hordoz, egyrészről az egykori jelentős gyár-ipart, másrészt az egymáshoz kötődő városrészek (történelmileg nyolc) szoros egységét jelképezi. A kétágú horgony a köré csavarodó kötélvéggel a városrész hajóiparára, illetve egykori révátkelőjére és hajókikötőjére, az ötsoros sakkozás Újlipótvárosra utal.

A kerület zászlaja

A kerület zászlaja 1:2 arányú téglalap, vörös és kék színű, három oldalán váltakozó ezüst és fehér farkasfogakkal díszítve. A zászlórúd felőli részén található a kerület címere, a pajzs felett a felirat: BUDAPEST XIII. KERÜLET. Az önkormányzat zászlóját a Polgármesteri Hivatal tanácstermében helyezték el.

A XIII. kerület első díszpolgárai 1996-ban
The first freemen of the 13th district in 1996
Erste Ehrenbürger des Bezirks XIII in 1996

A Képviselő-testület a „Budapest főváros XIII. kerület díszpolgára" cím adományozásával azok életútját ismeri el, akik kimagasló munkásságukkal közvetlenül hozzájárultak a kerület fejlődéséhez, kiemelkedő szakmai tevékenységükkel emelték, illetve elősegítették azt; és a kerület nemzetközi kapcsolatainak vagy az együttműködés más formáinak fejlesztésével hozzájárultak hírnevének, tekintélyének emeléséhez. A kitüntetettek a díszpolgári címmel oklevelet és „Kerület Kulcsa" emléktárgyat kapnak. A címet és a kitüntetéseket minden év június 1-jén, az önálló kerületté válás napja alkalmából ünnepélyes keretek között adja át a polgármester.

Budapest Főváros XIII. Kerületi Önkormányzata fontosnak tartja a kölcsönös előnyökön alapuló nemzetközi kapcsolatok kialakítását. Elsőként Ausztriában Bécs 21. kerületével, Floridsdorffal kötött testvérvárosi megállapodást önkormányzatunk (akkor még Budapest Főváros XIII. Kerületi Tanácsa). A kiválasztás szempontja az volt, hogy a két városrész viszonylag azonos jellegű. A testvérkerület is a Duna partján fekvő, túlnyomórészt ipari, nagyipari tevékenységnek helyt adó városrész, de jelentős a szőlőkultúrája is. 1993-ban kezdődött és aláírással zárult az eredményes együttműködés a lengyelországi Varsó Ochota kerületével. 1998-ban az akkor már többéves kapcsolat megerősítéseként az erdélyi Szováta várossal – a híres Maros megyei üdülőhellyel – vált hivatalossá kapcsolatunk. A horvátországi 800 éves, 130 000 lakosú Dráva-parti várossal, Eszékkel az együttműködésről szóló szándéknyilatkozat 1999-ben, a megállapodás pedig 2001 áprilisában került aláírásra. A szlovákiai Kassa-Délvárossal 2000 tavaszától működik együtt városrészünk, s ezt 2002 májusában megállapodás aláírásával pecsételték meg a polgármesterek.

„Angyalföld utca" Bécs Floridsdorf kerületében
„Angyalföld street" in Floridsdorf district of Vienna
„Engelland-Gasse" im Bezirk Floridsdorf von Wien

Bécs, Floridsdorf kerülete
Vienna, Florisdorf district
Wien, Bezirk Floridsdorf

Varsó – Ochota kerülete
Warsaw, Ochota district
Warschau, beyirk Ochota

Szováta
Szováta
Sovata

Eszék
Eszék
Esseg

Kassa-Délváros
Kassa-Southern Town
Kaschau-Südstadt

4. 1990-TŐL NAPJAINKIG

A kerületi önkormányzat kiemelt fontosságú feladatának tartja a lakossággal való kapcsolatot, az ügyintézés kulturált feltételeinek megteremtését. Célunk és gyakorlatunk a minőségi szemlélet, a szolgáltatások színvonalának növelése. A közigazgatásban elsők között foglalkoztunk a minőségbiztosítási rendszer megvalósításával. 1998-ban a „CITIZEN SERVICE" (a polgárok szolgálatáért) a PHARE-program keretében tanulmányoztuk és elemeztük, majd megkezdtük a korszerű *„egyablakos"* ügyintézés megvalósítását.

1999-ben, a fővárosban elsőként, az országban harmadikként vezettük be az ISO 9001:1994 nemzetközi tanúsítványnak megfelelő minőségbiztosítási rendszert. A sikeres felülvizsgálatok megállapították, hogy a XIII. kerületi Polgármesteri Hivatalban kulturált ügyfélfogadás, polgárbarát ügyintézés valósul meg.

A Béke téri új épületszárny birtokbavételével megvalósult a lakosság jogos igénye, hogy hivatalos ügyeit a legkisebb időveszteséggel és fáradsággal, egy helyen, szakszerűen és kulturáltan intézhesse. Megteremtődtek azok a feltételek, melynek eredményeként az ügyintézés egyszerűbbé, hatékonyabbá vált. Az erőfeszítések elismeréseként 2004-ben az országban az elsők között részesültünk a Magyar Közigazgatási Minőségdíjban, 2012-ben a Minőség Háza címet nyertük el.

Lehetővé vált az interneten történő bejelentkezés, a napi sorszámkiadást korszerű ügyfélhívó-irányító rendszer váltotta fel. Az elektronikus ügyintézés mint szolgáltatás igénybevétele az ún. „Ügyfélkapu" megnyitásával egyszerűsödött. Az ügyfelek az okmányirodai ügyek többségénél személyesen és telefonon is időpontot kérhetnek ügyük intézéséhez, mely lényegesen csökkenti a vá-

SGS

HU10/5213 számú tanúsítvány fordítása

Tanúsítjuk, hogy a

Budapest Főváros XIII. kerületi Polgármesteri Hivatal

1139 Budapest, Béke tér 1.

irányítási rendszerét auditáltuk és az megfelel az alábbi szabvány követelményeinek:

ISO 9001:2008

A tanúsítás az alábbi tevékenységekre érvényes:

Közigazgatási feladatok ellátása.

A tanúsított területtel és az ISO 9001:2008 szabvány követelményeinek alkalmazhatóságával kapcsolatban további információ a szervezettel való konzultáció útján nyerhető.

A tanúsítvány 2011. november 29-től 2014. november 28-ig érvényes, sikeres felülvizsgálatok esetén.
Megújító audit esedékes legkésőbb 2014. november 17-ig.
Kiadás 2. Tanúsítva 1999. november 1-től.

Jóváhagyta:

SGS United Kingdom Ltd Systems & Services Certification
Rossmore Business Park Ellesmere Port Cheshire CH65 3EN UK
t +44 (0)151 350-6666 f +44 (0)151 350-6600 www.sgs.com

Oldalszám 1 / 1

SYSTEM CERTIFICATION ISO 9001 SGS

UKAS MANAGEMENT SYSTEMS 005

SGS

Cégünk ezt a dokumentumot a "Tanúsítási Szolgáltatási Általános Szerződési Feltételei" szerint állította ki. A szabályzat teljes szövege megtalálható a www.sgs.com/terms_and_conditions.htm webcímen, amely különös figyelmet szentel a felelősségi, kártalanítási és jogi kérdésekre. Ezen nyomtatott dokumentum hitelességét a http://www.sgs.com/clients/certified_clients.htm webcímen lehet ellenőrizni. Minden jogosulatlan módosítás, tartalmi vagy kinézetbeli változtatás hamisításnak minősül, tehát törvénybe ütközik és jogi eljárást vonhat maga után.

A Minőségbiztosítási Tanúsítvány
The quality insurance certificate
Qualitätssicherungs-Zertifikat

A polgármesteri hivatal új épületszárnya
The new wing of the Mayor's Office
Neuer Flügel des Bürgermeisteramtes

A millennium évében felavatott kerületi emlékhely, Varga Tamás: Őshajó

District Memorial inaugurated in the year of the millenial, Varga Tamás: Ancient Ship

Die im Jahre des Milleniums eingeweihte Bezirks-Gedenkstätte, Varga Tamás: „Urschiff"

rakozási időt. Internetes oldalunkon megtalálhatók és letölthetők a különböző nyomtatványok, az ügyek intézéséhez szükséges tájékoztatók.

1999. január 1-jétől ingyenes „zöldszám" telefonvonal áll a lakosság rendelkezésére, melyen a kerület polgárai folyamatosan bejelentéseket, észrevételeket tehetnek, illetve információkat kérhetnek. Munkatársaink felkészültségét, udvariasságát, segítőkészségét és az ügyintézés gyorsaságát az ügyfelek körében rendszeresen végzett elégedettségmérések is bizonyítják. Szolgáltatásunk ügyfélközpontúvá vált. 2012 óta a Polgármesteri Hivatal épülete teljes körűen akadálymentesített lett.

Ipar, kereskedelem, lakás

Az 1980-as évek végén elkezdődött politikai, társadalmi átalakuláson túl a gazdasági rendszerváltás is lezajlott kerületünkben. A Váci út nagyipari üzemeinek megszűnését részben a hagyományos iparágak nyolcvanas évektől kezdődő és egyre fokozódó válsága, piacvesztése, másrészt a 3. metróvonal Újpest városközpontjáig történő megépítése okozta. A tönkrement, üresen álló gyártelepek helyét, gyakorta magukat az ipari csarnokokat is felértékelte a kiváló felszíni és felszín alatti közlekedés, s szinte azonnal megindult a szolgáltató- és kereskedelmi szektor rohamos betelepedése. Mindezt elősegítette az ipar számára kiépített és ma is igen jó karban lévő infrastruktúra: az úthálózat, a víz-, gáz-, elektromos és csatornahálózat, a jó parkolási lehetőség. A gyökeresen átalakuló gazdaság legfőbb jellemzőjeként csaknem teljesen megszűnt a több mint egy évszázadot meghatározó ipari tevékenység. A tudatos kerületfejlesztési politikával sikerült idevonzani a világ vezető cégeit, korszerű, világszínvonalú bevásárlóközpontok épültek, melyek nemzetközileg elismert üzletlánc tagjaiként működnek. A nemzetközi szintű autószalonokban jelentős kereskedelmi – részben ipari – tevékenységet folytat a személygépjármű ágazat. A kerület a bútorkereskedelemnek is központjává vált, de a legnagyobb kereskedelmi bankok és biztosítók is szép számmal telepedtek meg itt.

Kerületünk elmúlt évtizedének rohamos fejlődése csak a 19. század végével, a 20. század elejével vethető össze. Az egykor külvárosnak és klasszikusan ipari területnek számító Váci utat és térségét ma már a főváros „irodabulvárjaként" emlegetik. A beruházók számára bebizonyosodott, hogy nem kockáztatnak, amikor a Váci út térségét választják. Összességében több százezer m^2-es felülettel egybefüggő irodafolyosó bizonyítja, hogy a környék projektjei sikeresek, hiszen itt érvényesül a „távol a belvárostól és mégis a belvárosban" szemlélet. Az átalakulási folyamat még hosszú évekig fejlesztési lehetőséget nyújt.

Az Árpád híd pesti hídfőjét vigyázó épületek, a Duna Tower és a Europe Tower 15 emeletesek. A két új épülettel alapvetően megváltozott a környék képe. A déli, 27 ezer m^2-es nettó irodaterület földszintjén étterem, fitneszterem, gyermekmegőrző és bank kapott helyet. Az autókat a háromszintes mélygarázs nyeli el. Az északi oldal irodaháza 37 ezer m^2 alapterületű épületéhez mélygarázs és parkolóház épült. A Duna Plaza környékén szinte megállíthatatlanul bővül az irodanegyed. A közelmúlt intézményépületei közül a Teve utcai Fővárosi Levéltár és a Kárpát utcában épült Radnóti Miklós Művelődési Központ építészeti értékeit említhetjük.

Az Európa Torony
The Europe Tower
Der Europa-Turm

A Duna Plaza Közép-Európa első bevásárló- és szórakoztatóközpontja
The first shopping and entertainment centre of Central Europe: Duna Plaza
Duna Plaza ist das erste Einkauf- und Vergnügungszentrum von Mittel-Europa

Lehel piac – Lehel Csarnok

A képviselő-testület 1999 márciusában több évi előkészítő munka után döntött a Lehel csarnok építéséről. A döntést elsősorban a piac leromlott állapota indokolta, amelynek következtében már nem felelt meg az egyre szigorodó egészségügyi és építési előírásoknak, a vásárlóközönség kulturált vásárlási körülmények iránti igényének, a gyökeresen átalakuló környezet városképi követelményeinek. A piac gyorsuló ütemben romló állapota a kereskedők számára is fenyegető veszélyt jelentett, amely a folyamatosan csökkenő forgalomban öltött testet. A képviselő-testület egyetértett abban, hogy elsődleges szempont a Lehel Csarnok piaci funkciójának megtartása úgy, hogy egyúttal megfeleljen a XXI. század elvárásainak is. Rögzítette azt is, hogy a hasznos alapterület kétszeresen haladja meg az addigit, és az oly sok gondot okozó parkolás is oldódjon meg. Döntött, hogy a Lehel piac továbbra is önkormányzati tulajdon marad. Az átépítés időszakára az önkormányzat ideiglenes piacot épített a Kassák Lajos utcában.

A Lehel Csarnok, őstermelők asztala
Lehel Hall, table of croppers
Die Lehel-Halle, der Tisch der Bioproduzenten

Az igazi változást a 2002-ben átadott Lehel Csarnok 43 000 m²-es, ötszintes élelmiszer-bevásárlóközpont jelentette a klasszikus piac hangulatával. A Rajk László által tervezett, 6,5 milliárd forintos költségű csarnok teljes egészében önkormányzati beruházásban készült. A hét minden napján a hazai és import élelmiszerek szinte teljes palettáját kínálja. A csarnokban mintegy 240 működő üzlethelyiség található. 25 hús- és hentesáru-, 35 zöldség-gyümölcsárubolt és több mint 100 őstermelői asztal. Itt található az ország leghosszabb, 46 méter hosszúságú, egybefüggő hentespultja, ahol a hagyományos, nem önkiszolgáló rendszerű értékesítés folyik.

A kényelmes bevásárlást szolgálja a kétszintes, 400 gépkocsit befogadó parkoló, a szintek közötti liftek és mozgólépcsők. Az új csarnok továbbra is a főváros egyik legkedvezőbb árakkal működő élelmiszer-árusító helye, napi átlagban több mint 25 ezren látogatják.

A „Rendőrpalota"
The „Police Palace"
Der „Polizeipalast"

városi irodaházak mintegy 25%-a a kerületben épült, illetve épül.

A kerület idegenforgalmát 12 szálloda, 2 panzió, 1 turistaszálló, 1 kemping és 62 magánszálló szolgálja. Kiemelkedő jelentőségű az Ybl Miklós tervei alapján épült Margitszigeti Nagyszálló, a Hélia és a Thermál Hotel.

Margitszigeti szálloda (Grand Hotel)
Hotel in Margaret Island (Grand Hotel)
Hotel von Margareteninsel (Grand Hotel)

A kerületben tevékenykedő vállalkozások méret és tőkeerő szempontjából egyaránt differenciáltak. A több mint 29 ezer regisztrált vállalkozás közel fele korlátolt felelősségű társaság. A betéti társaságok száma meghaladja az 5 ezret, az egyéni vállalkozásoké a 9 ezret. A 2434 kiskereskedelmi üzlet jelentősebb része az élelmiszer- és ruházati ágazathoz köthető.

A vállalkozások magas számaránya ellenére a kerület gazdaságát a nagy, jelentős tőkeerővel rendelkező, részben multinacionális cégek jelenléte határozza meg. A kerületben tevékenykedik az ország 200 legnagyobb vállalatának az egytizede. A kerületben működő vállalkozások súlyát mutatja, hogy a budapesti GDP-nek hozzávetőleg 10%-át adják, jelentős köztük a kiemelt adózók (a nettó éves árbevételük több mint hatmilliárd forint) száma. A fejlődés ütemére jellemző, hogy a fő-

A 3622 férőhelyen a vendégek száma évente meghaladja a 200 ezret, ahol a külföldiek közel fél millió vendégéjszakát töltenek el. A kerületi lakosokat és az idelátogató vendégeket több mint 700 vendéglátóhely szolgálja.

Átrium park
Atrium Park
Der Átriumpark

Central park
Central Park
Der Centralpark

Budapest egyik legsokszínűbb, több mint százezer lakosú városrészében található közkedvelt kertvárosi övezet, elegáns nagyvárosi lakónegyed és ápolt zöldfelülettel rendelkező paneles lakótelep. Az utóbbi 20 évben nagy lendületet vett az egykori üzemi telephelyek felszámolása, beépülése iroda- és lakóházakkal. Ez kedvezően átformálta a kerület arculatát. Építészetileg is különleges értéket teremtettek az újlipótvárosi zöldudvaros lakóparkok, sétálóutcák. Az új irodaházakat és lakóépületeket neves magyar építészek tervezik, jó néhányuk építészeti nívódíjat kapott.

Az újonnan épülő lakóépületek hozzájárulnak a demográfiai mutatók (5 éve emelkedik a születések száma) javulásához, egy magasabb jövedelmű lakossági réteg megtelepedéséhez, valamint a lakásállomány megújításához. A Duna-parti lakóegyüttesek fővárosi szinten is kiemelkedő jelentőségűek, újfajta, természetközeli életmódot kínálnak. Az új városrészben magas presztízsű lakóingatlanok épültek, színvonalas közterek alakultak.

Újlipótváros értékeit megőrizzük, és folytatjuk közterületeinek megújítását. Kiemelten kezeljük az épített értékek védelmét, s ennek érdekében a lakóépületek, középületek korszerűsítését, illetve a homlokzatok rekonstrukcióját támogató programot. Kezdeményezésünkre fővárosi rendelet véd több, mint 100 épületet, a Szent István körút és a Pozsonyi út házsorait.

A Fővárosi Levéltár épülete
The building of the Archives of the Capital
Das Gebäude des Archivs der Hauptstadt

A társasházak részére nyújtott kamatmentes kölcsönnek jelentős a szerepe az épületek rehabilitációjában. Az iparosított technológiával épült lakóépületek felújítása a panelprogram és a fűtéskorszerűsítés ÖKO-programja során 176 épület 13 300 lakásában valósult meg.

A lakás- és helyiséggazdálkodási feladatok az önkormányzat célját, a bérlők érdekeit, az igényesebb gazdálkodást, a kerület vagyonának gyarapítását, a közpénzekkel való takarékosabb gazdálkodást szolgálják. Javult bérlakásaink komfortossága, lakásállományunk minősége. Az önkormányzati épületek szanálása és a helyükön épített új önkormányzati lakások jelentősen hozzájárultak a rehabilitáció gyorsulásához. Jelentősen javult az önkormányzati lakások komfortösszetétele, 61%-uk lett komfortos, összkomfortos. Az intenzív kerületfejlesztést biztosító szanálásokkal sikerült elérni, hogy a szükséglakás-állomány 78%-kal csökkent. Lakáspályáztatással egy új lakás bérbeadása 2,5 család lakáshelyzetének megoldását és jobb, komfortosabb lakásba kerülését tette lehetővé. A fiatalok végleges lakáshoz jutásához segítséget nyújtanak a fecskeházi lakások.

Margitsziget

A kétezer éves sziget egy darabka őstermészet a világváros kellős közepén. Természeti szépség, gyógyító hőforrások, történelmi légkör, művészeti és irodalmi emlékek, kulturális, szórakozási, üdülési és sportlétesítmények, sokrétű vendéglátás színhelye 166 holdnyi területen. A japánkert tavának vizén halványlila, fehér tavirózsák nyílnak, a vízesés alatt a vízben aranyhalak úszkálnak. A sziget növényvilága egyedülállóan gazdag. 2000-ben elkészült Szent Margit emléksírhelye. A következő évben a kerengőt téglából készült padlóburkolattal látták el, 2002-ben rekonstruálták a kútházat, melyben egy új, a látogatóknak friss ivóvízzel szolgáló faragott márványkutat is elhelyeztek. 2005-ben az apácák egykori templomának nyolcszög alaprajzú szentélyfalát restaurálták.

Az úszó Eb-re készült új uszoda
The new swimming pool completed for the European Swimming Championship
Das für die Europameisterschaften gebaute Schwimmbad

A királyi udvar régészeti ásatásával és a kolostor romjainak felújításával korszerűen konzervált romterület várja a középkori hangulatra vágyó látogatókat, akik a parkban sétálva talán nem is gondolnak arra, hogy a szigeten található kertek elődjét, már vízvezetékkel rendelkező domonkos rendi kolostorkertet 750 évvel ezelőtt az apácák építették. Megújult a vadaspark is. A sziget múltjához illő parkot alakítottak ki vadászházzal, ahol dámszarvasok, pónik, nyulak és szárnyasok váltak újra a látogatók kedvenceivé. Kedvelt sportcentrum az egykori MAC helyén 1950 óta működő Úttörőstadion, ma Atlétikai Stadion. A sziget többször adott otthont nemzetközi sportrendezvényeknek öttusában, vízilabdában és úszásban.

A toronyugró-medence
The high dive pool
Das Becken der Springer

A Víztorony
The Water Tower
Der Wasserturm

Bodor-féle Zenélőkút
Bodor's Musical Fountain
Der Spielbrunnen von Bodor

A Centenáriumi emlékmű (Kis István alkotása)
Centennial Memorial (István Kis's work)
Das Zentenariumsdenkmal (von István Kiss)

Az ország legnagyob szökőkútja
The largest fountain all over the country
Der größte Springbrunnen des Landes

Karácsonyi lámpafüzérek a Szent István körúton
Christmas string of lights at Szent István boulevard
Weihnachtsgirlanden
auf dem Heiligen Stefan Boulevard

A kerület *infrastruktúrája* magas színvonalú. Teljesnek tekinthető a víz-, csatorna- és földgázellátottság. A kerületi lakások jelentős része bekapcsolódott a távhőszolgáltatásba. A kiépített távközlési hálózat nemzetközi színvonalon szolgálja a korszerű igényeket. A kommunális ellátó hálózat hossza több mint 900 km.

A két fővárosi közüzemnek, *a Fővárosi Vízműveknek és a Budapesti Elektromos Műveknek* itt található a központja. A kerület jól kiépített úthálózata folyamatosan újult meg. Térítésmentes vezeték nélküli internet (WiFi) szolgáltatást vehetnek igénybe a Kerületi Kártyával rendelkező lakosok a közterületek kilenc helyszínén és négy közintézményben. A sokrétű szolgáltatást nyújtó kártyát használók száma meghaladta a 10 000 főt.

A kerület közparkjai és közkertjei jelentős rekreációs, környezeti és ökológiai értékkel rendelkeznek, mintegy 260 000 m^2-en. A fővárosban elsőként elfogadott „AngyalZÖLD" stratégia megfelelő keretet biztosít az önkormányzat zöldterület-fejlesztési törekvéseinek, a lakosság életminőségét javító, a környezeti kultúra színvonalát emelő városüzemeltetési gyakorlatnak.

Pihenőparkjaink, újlipótvárosi sétálóutcáink (Hollán Ernő, Ditrói Mór utca és a Pozsonyi út) nagy népszerűségnek örvendenek. Az önkormányzat, a lakosság, a civil szervezetek közötti együttműködés erősítése, az ingatlanfejlesztőkkel való együttműködés javítása, a Lakossági Zöldfelület Védnökségi Pályázat segíti a környezettudatos szemléletmód és az élhetőbb környezet kialakítását. Az önkormányzat kezdeményezésére az irodaházak parkosított udvarát közhasználatra megnyitják, kellemes vendéglátóteraszokat létesítenek.

A Margitsziget fontos része a lakosság pihenését szolgáló több mint 2 millió m^2 zöldterületnek. A Szent István park és a Jászai Mari tér szintén a főváros tulajdona. A Gyöngyösi sétány csobogójával és virágbemutatójával kiemelkedik a több mint száz kerületi kezelésű terület közül. Az Országbíró sétány lakótelep komplex felújítása során a nívós egyedi közterületi arculat kialakítására, a környezettudatosságra és a lakossággal való együttműködésre fektetett nagy hangsúlyt az önkormányzat. A fővárosban először alkalmazott automata rendszer talajvízzel öntözi a zöldfelületeket. Parkjainkban az 54 játszótéren levő több mint 400 játszószer mindegyike európai uniós szabványos. A kerületet behálózó 34 km kerékpárút szolgálja a környezettudatosan közlekedni és a sportolni vágyók igényeit. A fővárosi átlagnál kedvezőbb zöldterületi hatást – a természeti adottságokon túl – a gondozott gyepfelületek és a különféle kultúrnövények (több mint 50 ezer fa, 60 ezer tő virág) biztosítják. A kerület útjait tavasztól őszig 15 ezer, lámpaoszlopokon virágzó muskátli díszíti.

Közparkjaink, játszótereink
Our public parks, playing fields
Unsere öffentlichen Parks, Spielplätze

Tíz közterületi szökőkutat
épített 2002 óta az önkormányzat
There have been built ten fountain springs in public places by the local government since 2002.
Die Stadtverwaltung baute zehn Springbrunnen auf öffentlichem Gebiet seit 2002.

Gondos kezekben a gyermek

Az önkormányzat a fővárosban elsőként, 2003 óta térítésmentesen biztosítja a bölcsődei ellátást a kerületi gyermekek részére. A gondozónők szakszerűen megtervezett környezetben felügyelnek a rájuk bízott gyerekekre, biztosítják számukra a harmonikus érzelmi, értelmi, testi és szociális fejlődés lehetőségét és feltételeit. A több mint 1000 bölcsődei és családi napközi férőhelyszám a fővárosban a legmagasabb a kerületek közül.

A Gyermekjóléti Központ a gyermek érdekeit védő speciális, személyes gondoskodás, szociális szolgáltatás. Tevékenysége során a szociális munka módszereinek és eszközeinek felhasználásával szolgálja a gyermek testi és lelki egészségének, családban történő nevelkedésének elősegítését, veszélyeztetettségének megelőzését, kialakulása esetén annak megszüntetését.

Az önkormányzat Egyesített Óvodájában összesen 18 tagóvodát, 12 épületben 9 általános iskolát, 1 zeneiskolát és 3 gimnáziumot tart fenn, ahol közel 10 000 gyermekről gondoskodik. A pedagógiai program megvalósításához, a színes és színvonalas tevékenység folytatásához az önkormányzat álláshelyeket és többlet órakeretet biztosított az iskolák számára.

A tervszerűen, tudatosan felépített oktatáspolitika eredménye a szülői igényeket kielégítő, kiszámítható és tervezhető minőségi közszolgáltatás, a jól működő intézményhálózat. Ennek érdekében az önkormányzat önként vállalt feladatként optimális szakmai, személyi és tárgyi feltételeket teremtett közoktatási intézményei számára. Az óvodák, iskolák, tanuszodák, háttérintézmények, közművelődési és sportlétesítmények jó feltételeket biztosítanak a neveléshez, oktatáshoz, képzéshez, sportoláshoz. Az intézmények megfelelő

Dózsa György úti Ének-zenei és Testnevelési Általános Iskola
Dózsa György Street Musical and Sport Elementary School
Die Grundschule für Musik und Sport in der Dózsa György Straße

számú és minőségű számítógéppel rendelkeznek. Az internethálózat tantermenkénti kiépítése 2003-ban befejeződött, valamennyi szaktanteremben digitális tábla biztosítja a korszerű tanítás feltételeit.

Elvárás az iskolák felé a megfelelő „kimenet": a tanulók versenyképes tudással hagyják el az iskolát, s ez a mérések eredményeiben is

tükröződjék. Az önkormányzat által finanszírozott, a fejlesztést és a felzárkóztatást segítő többlet órakeretek és a fejlesztő szakemberek alkalmazásának köszönhetően tanulóink az országos kompetenciaméréseken évek óta az országos átlag felett teljesítenek.

A gimnáziumi alapkövetelményeken túlmutató tudást, az esélyegyenlőség megteremtését az ECDL- és a nyelvvizsgaprogram szolgálja. A középiskolások térítésmentesen juthatnak nemzetközi számítógép-használói jogosítványhoz, és ingyenes nyelvvizsga-előkészítő tanfolyamon vehet részt minden érettségi előtt álló gimnazista diák.

Gimnáziumainknak jó a hírnevük, a tanulók 75%-a egyetemen, főiskolán folytatja tanulmányait. Az országos tanulmányi versenyeken elért kiemelkedő helyezések, s a felsőfokú oktatási intézményekbe felvételt nyert diákok száma alapján a Berzsenyi Dániel és a Németh László Gimnázium az ország legjobb gimnáziumai közé tartozik. A pedagógusok sikeres tehetséggondozó munkájának köszönhetően a maturálók közel 20%-a kitűnőre érettségizik.

A munkaerőpiac átalakulása megköveteli a tanulási szokások megváltoztatását, mely rugalmasságot és egész életen át tartó tanulást vár a munkavállalótól. A kerületben található szakképzési és felsőoktatási intézmények növelik a felnőttképzés fejlődési esélyeit.

Pannónia Általános Iskola
Pannónia Elementary School
Die Grundschule Pannónia

A mindennapok biztonságáért

Az önkormányzat célja olyan ellátórendszer működtetése, amelyben a kerületben élő állampolgár méltóságban, biztonságban, kiszolgáltatottság nélkül élhet. A szegénység megelőzése és visszaszorítása érdekében ágazatközi, integrált prevenciós programmal rendelkezik. Az állampolgárok közel 20%-a vesz igénybe valamilyen ellátást, szolgáltatást. A pénzbeli támogatások esetében az önkormányzat minden jogos igényt teljesít. A rendszeres szociális segélyben részesülők rangsorát kerületünk vezeti.

Az intézkedések elősegítik, hogy az idősek, köztük a több mint 30 000 nyugdíjas otthonosan érzi magát a kerületben. Étkezési lehetőséget kapnak azok a szociálisan rászorultak, akik koruk, egészségi állapotuk, fogyatékosságuk, pszichiátriai vagy szenvedélybetegségük miatt ezt biztosítani nem képesek. Az idősek közül szociális alapszolgáltatásban és nappali ellátásban részesülők száma kerületünkben a legmagasabb. A házi- és a jelzőrendszeres segítségnyújtás a saját otthonukban élő időskorú, illetve fogyatékos személyek részére nyújt biztonságot.

Életmódnap a kerületben
Lifestyleday at the district
Lebensweisentag im Bezirk

Idősek klubja
Club of the elderly people
Klub der Alten

A 10 kerületi idősek klubjában a szolgáltatás sokoldalú, az alapvető higiénés ellátáson túl lehetőség van társas kapcsolatok kialakítására. A szabadidős programok célja, hogy az idősek aktívan éljék a mindennapi életüket. Kedvezményes gyógy- és üdülési lehetőségeket, kondicionáló tornát, ingyenes úszást, szűrővizsgálatokat, életmódprogramokat, rendszeres kulturális rendezvényeket, képzéseket szervez az önkormányzat számukra.

Nyugdíjasfarsang
Senior Carnival
Fasching der Rentner

A Prevenciós Központ információs szolgáltatással segít eligazodni a jogszabályokban. Segítséget nyújt a családsegítés, a gyermekjóléti szolgáltatás, a pszichiátriai betegek ellátásában. Az idősek átmeneti elhelyezésére szolgál a 70 férőhelyes Gondozóház. A gondozottak ellátása érdekében belgyógyászt, reumatológust, bőrgyógyászt, ideggyógyász szakorvost, fizikoterápiás nővért, gyógytornászt, fodrászt, pedikűrös, s konzíliumi szinten urológus szakorvost foglalkoztatnak. A Frim Jakab Szociális Intézmény két telephelyén biztosítja az értelmi fogyatékkal élő és autista személyek nappali és lakóotthoni ellátását. Az intézmény elősegíti integrációjukat és minél teljesebb társadalmi részvételüket. A vácegresi telephely ápoló-gondozó célú lakóotthon. A Szociális Foglalkoztató a megváltozott munkaképességűek számára nyújt munkalehetőséget.

Tornázó idősek az Országbíró lakótelepi sportparkban
Elderly exercising at the Országbíró housing estate sport park
Die Olympischen Spiele für Senioren

Az esélyegyenlőség biztosítása érdekében tovább folytatódik az önkormányzati intézmények akadálymentesítési programa, a megváltozott munkaképességű, fogyatékossággal élő személyek rehabilitációja, megfelelő forrásokhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés lehetősége.

Idősek olimpiája
Senior Olympics
Senioren, die im Sportpark auf der Wohnsiedlung Országbíró turnen

Egészségünkért

A kerületi önkormányzat a lakosság igényeit magas színvonalon kielégítő egészségügyi ellátást nyújt. A legfontosabb feladatának tekinti a folyamatos, megbízható, jó színvonalú alap- és járóbeteg-szakellátást. Programja az egészséges életmódra nevelés, a betegségek időben történő felismerésével kapcsolatos feladatok. A bevezetett újszerű szűrési módszer beváltotta a reményeket, és megfelelő keretet adott a kerületi lakosság egészségtudatának fejlesztésére. 1993 óta a szakorvosi rendelőintézeteket is átvette az önkormányzat, hogy a gyógyítás folyamata hatékonyabb legyen. A háziorvosi rendelőegységek mindegyikének a számítógépes hálózatba kapcsolásával, a szakrendelőkben laboratóriumi leletek közvetlen elérhetőségével a gyorsabb gyógyulás esélye nőtt.

Az önkormányzat mindig kiemelten kezelte a lakosság egészségügyi ellátását szolgáló intézményeinek fejlesztését. A beruházási program során valamennyi tervezett háziorvosi rendelő felújítása megtörtént. Megvalósult a felnőtt- és gyermek-háziorvosi ügyeleti rendszer új bázisa. A modern, jól felszerelt, informatikai eszközökkel ellátott ügyeleti központ létrehozásával a szolgáltatás közelebb került a lakossághoz, a betegek gyorsabban és időben kaphatnak ellátást.

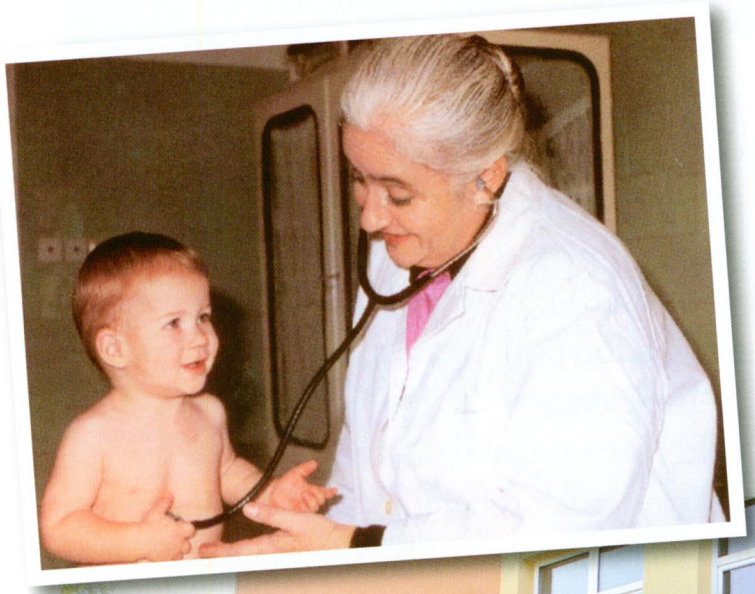

A felújított Egészségház a Szegedi úton

The renovated Polyclinic in Szegedi street

Das renovierte Ambulatorium in der Szegedi Straße

A Szegedi úti szakorvosi rendelő felújítása során korszerű műszereket szereztek be. Fontos eredmény az egynapos sebészeti ellátás bevezetése 2007-ben. 6 szakterületen (sebészet, szemészet, nőgyógyászat, ortopédia, urológia, fül-orr-gégészet) szervezetten és hatékonyan működik, éves átlagban 1200-1300 műtétet végeznek.

A 65 évnél idősebbek térítésmentesen juthatnak a Pneumococcus baktérium okozta fertőzés kivédésére szolgáló védőoltáshoz. Az önkormányzat a költségek 90%-os átvállalásával lehetőséget biztosít a kerületben állandó lakóhellyel rendelkező 8. osztályos, 13. évüket betöltött leány- és fiúgyermekek számára HPV elleni védőoltás beadására.

A Jász utcai idősek klubjában a fővárosban elsőként alkalmazott távellenőrzéssel működő egészséggondozó rendszer utazást és várakozást nem igényel, s nagy segítséget jelent az időseknek a betegségek megelőzésében.

A Nyírő Gyula Kórház a 90-es évek elején
The Nyírő Gyula Hospital at the start of the 1990's years
Das Gyula Nyírő-Krankenhaus am Anfang der neunziger Jahre

Honvéd Kórház
Hospital of the Hungarian Ministry of Defense
Krankenhaus der Landwehr

Kultúra – Színvonalas közművelődési programok

A kerületet színvonalas közösségi élet, gazdag közművelődési, művészeti hagyományok és tevékenységek jellemzik. Az önkormányzat közművelődési színtereket biztosít, támogatja a tanfolyamok, felnőttoktatási lehetőségek megteremtését, az amatőr alkotó, művelődő közösségek tevékenységét. Magas az önszerveződő közösségek száma, amelyek jelentős kulturális-közéleti szerepet töltenek be a kerület mindennapi életében. A felújított *Angyalföldi József Attila Művelődési Központ* (AJAMK) új lehetőségeket teremtett. Új kulturális értékek jöttek létre, átadtuk a *Radnóti Miklós Művelődési Központot (RaM)*. A teljesen önkormányzati forrásból épült komplex művelődési intézmény színvonalas programjaival hamar népszerűvé lett.

Néptánc az Angyalföldi József Attila Művelődési Központban
Folk dance in József Attila Cultural Centre
Volkstanz im Kulturzentrum József Attila

A hagyományteremtő kerületi rendezvények évről évre egyre nagyobb tömegeket vonzanak és mozgatnak, s a kulturált szórakozás

Az Angyalföldi József Attila Művelődési Központ
József Attila Cultural Centre
Das Attila József Kulturzentrum

Radnóti Miklós Művelődési Központ RaM
Radnóti Miklós Cultural Center (RAM)
Radnóti Miklós Kulturzentrum (RAM)

mellett a lakóhelyhez való kötődést is szolgálják. Közkedveltek és hagyománnyá váltak *a XIII. Kerületi Napok, a Civil Szervezetek Napja, a József Attila-napok, az Angyalföldi Ősz, a Szent Mihály-napi búcsú, az Angyalföldi Utcabál, a Vidám Udvari Előadások, az Életmódnap, a Szent István parki Nyáresti Koncertek*, az iskolák kórusainak karácsonyi templomi koncertje.

A közművelődési tevékenység további, fővárosi szinten is jelentős intézményei: Polgármesteri Hivatal Városház Galériája, Angyalföldi Gyermek- és Ifjúsági Ház, Angyalföldi Láng Művelődési Központ, Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény, Újlipótvárosi Klub-Galéria és a Vízöntő Pinceklub.

A maradandó irodalmi értékek létrehozását és a fiatal tehetségek számára megnyilvánulási lehetőségét nyújt a Kassák Lajos Irodalmi Díj. Az önkormányzat együttműködik, és anyagi támogatást nyújt a nem önkormányzati fenntartású intézményeknek, civil szervezeteknek. Az emléktábla-állítási programunk a kerületben élt és alkotott jelentős személyiségek és az egykori gyárak emlékét és helyét örökíti meg az utókor számára.

Kerületi napok – Liszt Ferenc Kamarazenekar
District Days- Liszt Ferenc chamber orchestra
Bezirkstage- die Kammerorchester Franz Liszt

Polgármesteri Hivatal Városház Galériája
The gallery of town hall
Die Rathausgalerie

Sport

Az önkormányzat kiemelten kezeli a kerület több mint 100 éves múltra tekintő sportmozgalmát. Fejlesztette az infrastruktúrát és az állami normatíván túl országos viszonylatban is kiemelkedően támogatta a sporttevékenységet. Példaértékű az 1999-ben indult egészségügyi szűrőprogram az általános iskolás gyermekek körében. Minden óvodában a nevelési program kötelező eleme a testnevelés, minden nevelési intézmény rendelkezik kiválóan felszerelt tornaszobával. Az iskolai testnevelés magas szintű megvalósulását szolgálják az OLLÉ-program keretében épített műfüves pályák és az önkormányzat létesítményei: Angyalföldi Sportközpont, Újpalotai úti Sporttelep, Csata csarnok, tanuszodák, táborok.

Kiemelt jelentőségű a szabadidősport fejlesztés, támogatás feltételeinek megteremtése. Az Angyalföldi Természetbarát és Testedző Egyesület az önkormányzat segítségével szervezi a legnagyobb tömeget megmozgató szabadidősport-eseményeket. Hétvégén is nyitva tart három kondicionáló terem, továbbá iskolai tornatermek és sportudvarok.

A nyugdíjas korosztály rekreációját segíti a torna, évről évre növekvő mértékben bérelt uszodai pályákat vehetnek igénybe.

Az Angyalföldi Sportközpont európai színvonalú létesítmény a város szívében. Egyik csarnoka 250 fős nézőterű, emeletes sportlétesítmény, nemzetközi teremlabdajátékok megrendezésére is alkalmas. Az Újpalotai úti Sporttelep új műfüves pályákkal és korszerű kiszolgáló épülettel gazdagodott. A Nővér utcai és a Radnóti Miklós utcai felújított tanuszodák teljes mértékben kiszolgálják a kerü-

Angyalföldi Sportközpont
Angyalföld Sport Center
Sportzentrum in Engelsfeld

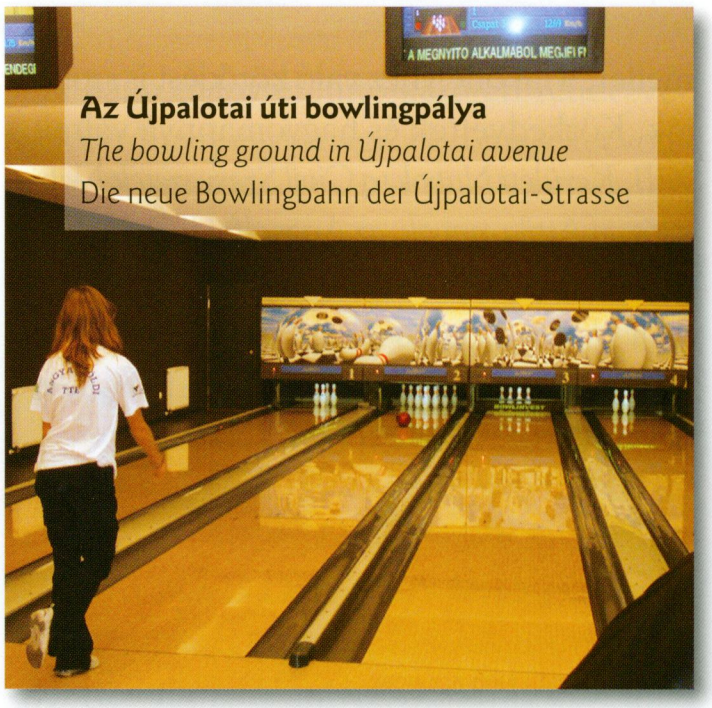

Az Újpalotai úti bowlingpálya
The bowling ground in Újpalotai avenue
Die neue Bowlingbahn der Újpalotai-Strasse

Műfüves pálya avatása a Tomori Pál Általános Iskolában
Inauguration of artificial grass court at Tomor Elementary School
Die Weihe des Kunststoffrasens in der Grundschule Tomori Pál

Minden gyermek eljut tanuszodába
All children can go to swimming training
Alle Kinder gehen ins Schwimmbad

leti óvodákat, általános iskolákat, és helyt adnak más diáksportrendezvényeknek is. A margitszigeti táborban korszerű vízforgató berendezéssel ellátott medence épült. A nyár folyamán 10 hét alatt 1500 gyermek kulturált körülmények között történő vakációzását szabadidő-szervezők segítik.

Az országos trenddel ellentétben nem csökkent számottevően a kerületi sportegyesületek száma. A kerületi gyermekek számos sportolási lehetőség közül választhatnak. 51 sportegyesület 123 szakosztálya, 45 sportágban várja az érdeklődő fiatalokat. Az önkormányzat az utánpótlás-nevelő műhelyek kiváló szakmai munkáját folyamatosan támogatja. Az önkormányzatunk minden évben odaítéli a kerület kiváló ifjúsági sportolója díjat, elismeri és jutalmazza azokat a kerületi illetőségű sportolókat és felkészítő szakembereiket, akik a világversenyeken kiemelkedő eredményt értek el.

A magyar sportmozgalom két meghatározó és világhírű eredményeket elérő egyesülete a Bp. Honvéd SE és a Vasas SC. A Vasas sportolói az alapítás óta eltelt idő alatt 1545 felnőtt magyar bajnokságot nyertek. A nemzetközi eredmények is kiemelkedőek: a 45 olimpiai aranyérem mellett 40 világbajnoki és 39 Európa-bajnoki címet, 5 Világkupa-, 1 Európa-kupa győzelmet szereztek, számos ezüst- és bronzéremmel, valamint további értékes helyezésekkel gazdagították a klub hírnevét a nagyvilágban. 2011-ben az egyesület megalakulásának 100. évfordulója alkalmából az önkormányzat a klub 100 éves történetét összefoglaló háromkötetes könyv megjelentetését, az egyesület életét a centenáriumi ünnepségen bemutató filmet és egy élőfüves, Machos Ferencről elnevezett labdarúgópálya kialakítását támogatta.

1990-től vált igazán kerületi egyesületté a Budapesti Honvéd, azóta jelentős részt vállalt a kerületi iskolák, óvodák sportmunkájából. Rendszeresen az első helyet szerzi meg az egyesületi rangsorban az olimpiai pontversenyben. Sportolói 1312 érmet, ebből 460 aranyérmet nyertek el a legrangosabb világversenyeken, közte 64 olimpiai első helyezést.

Olimpiai aranyérmet nyerni fantasztikus teljesítmény, aki a csúcsra jut, az megérdemli, hogy nevét örök időkre megőrizze az utókor. Fábián László díszpolgárunk Szöulban nyert aranyérmet, ahol Martinek János és Gyulai Zsolt duplázni tudott. Atlantában kerületi

A Sportcsarnok
The Sports Hall
Die Sport-Halle

sportolók közül Kovács (Kokó) István nyert aranyat. Horváth Gábor a kajak négyes tagjaként Sydneyben és Athénban is nyert csakúgy, mint Nagy Tímea, aki egyben a 150. olimpiai aranyérmünket nyerte. Vízilabdázók közül Vári Attila, dr. Kis Gergely, Gergely István és dr. Molnár Tamás tudott kerületi sportolóként duplázni. Ugyancsak vízipólósként két testvérpáros: Steinmetz Ádám és Barnabás, valamint Varga Dániel és Dénes nyakába akasztottak aranyérmet, előbbieknek Athénban, utóbbiaknak Pekingben. London legsikeresebb magyar sportolója Kozák Danuta lett.

Fábián László

Rendezvény a sportcsarnokban
Event in the sports hall
Eine Veranstaltung in der Sport-Halle

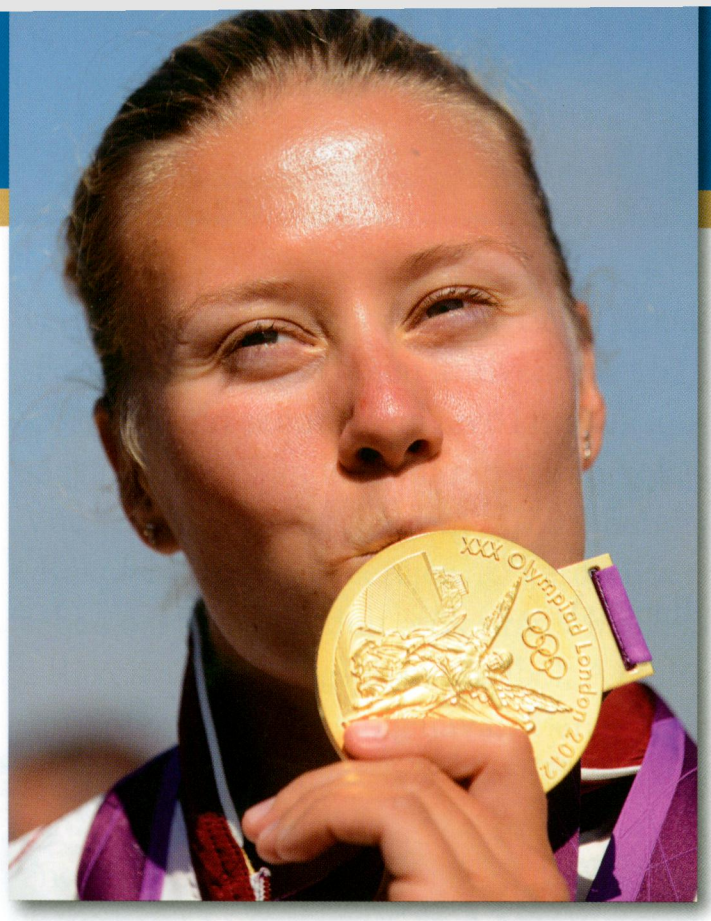

Kozák Danuta

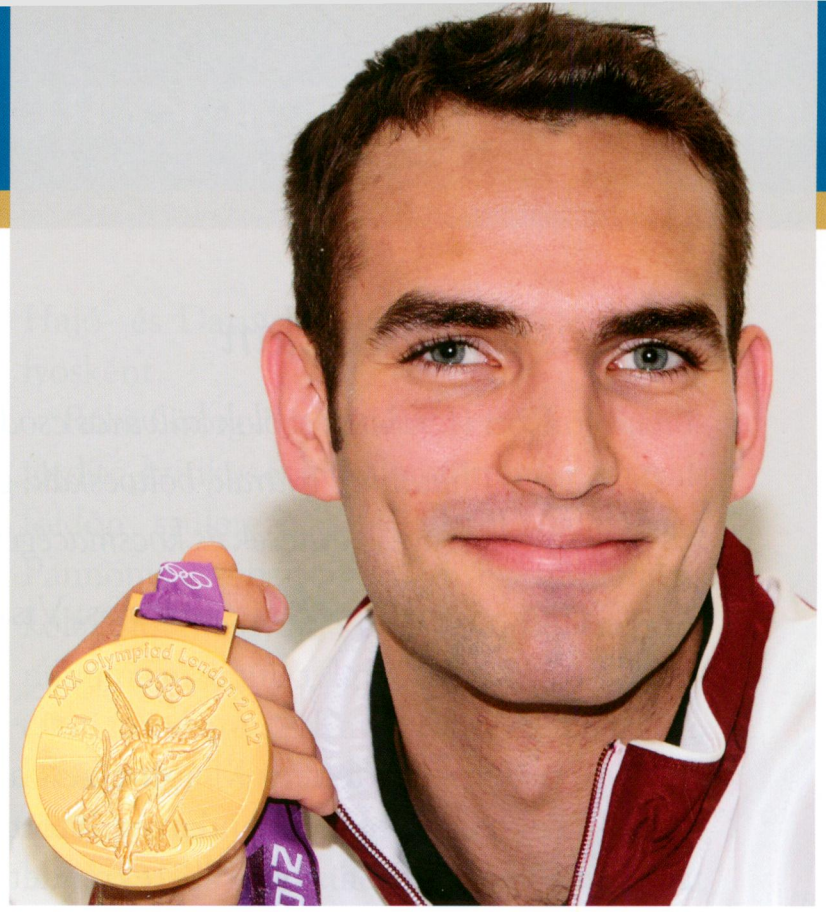

Szilágyi Áron

Kerületi olimpiai bajnokok a közelmúltból

1988. Szöul
Ábrahám Attila: kajak négyes, 1000 m, BHSE
Borkai Zsolt: torna, lólengés, BHSE
Bujdosó Imre: vívás kardcsapat, Vasas SC
Csipes Ferenc: kajak négyes, 1000 m, BHSE
Fábián László: öttusa, csapat, BHSE
Gedővári Imre dr.: vívás, kardcsapat, Vasas SC
Gyulay Zsolt: kajak egyes, 500 m, BHSE
Gyulay Zsolt: kajak négyes, 1000 m, BHSE
Hódosi Sándor: kajak négyes, 1000 m, BHSE
Martinek János: öttusa, csapat, BHSE
Martinek János: öttusa, egyéni,BHSE
Nébald György: vívás, kardcsapat,BHSE
Szabó József: 200 m mell, BHSE

1996. Atlanta
Kovács István: ökölvívás,Vasas SC

2000. Sydney
Horváth Gábor: kajak négyes, 1000 m, BHSE
Nagy Tímea, vívás, párbajtőr, egyéni, BHSE
Novák Ferenc: kenu kettes, 500 m, BHSE
Pulai Imre: kenu kettes, 500 m, BHSE
Vári Attila: vízilabda, csapat, Vasas SC

2004. Athén
Benedek Tibor: vízilabda, csapat, BHSE
Biros Péter: vízilabda, csapat, BHSE
Fodor Rajmund: vízilabda, csapat, BHSE
Gergely István: vízilabda, csapat, BHSE
Horváth Gábor: kajak négyes, 1000 m, BHSE
Kásás Tamás: vízilabda, csapat, Vasas SC
Dr. Kiss Gergely: vízilabda, csapat, BHSE
Madaras Norbert: vízilabda, csapat, Vasas SC
Dr. Molnár Tamás: vízilabda, csapat, BHSE
Nagy Tímea: vívás, párbajtőr, egyéni, BHSE
Steinmetz Ádám: vízilabda, csapat, Vasas SC
Steinmetz Barnabás: vízilabda, csapat, Vasas SC
Varga Tamás: vízilabda, csapat, Vasas SC
Vári Attila: vízilabda, csapat, BHSE
Vereckei Ákos: kajak négyes, 1000 m, BHSE

2008. Peking
Gergely István: vízilabda, csapat, BHSE
Hosnyánszky Norbert: vízilabda, csapat, Vasas SC
Kis Gábor: vízilabda csapat, Vasas SC
Dr. Kiss Gergely: vízilabda, csapat, BHSE
Dr. Molnár Tamás, vízilabda, csapat, BHSE
Varga Dániel: vízilabda, csapat, Vasas SC
Varga Dénes: vízilabda, csapat, Vasas SC

2012. London
Dombi Rudolf: kajak kettes, 1000 m, Építők Margitszigeti Diák Kajak Klub
Kozák Danuta: kajak egyes, 500 m, BHSE
Kovács Katalin: kajak négyes, 500 m, BHSE
Kozák Danuta: kajak négyes, 500 m, BHSE
Szabó Gabriella: kajak négyes, 500 m, BHSE
Szilágyi Áron: kard, egyéni, Vasas SC

5. MŰVÉSZET A KERÜLETBEN

Írók és költők tollán

... rólatok szólok külváros csodái
hatalmas gyárak, boltocskák, grundok
szöges kerítések és kocsmacégér...

(Kassák Lajos: Visszapillantás)

A regényes történetű Margitsziget, a sok dicsőséget és kudarcot látott Rákosmező, a polgári értékrendet képviselő Lipótváros és a nyomorlakta Angyalföld egyaránt megihlette a költőket, írókat. Neves alkotók regényei, novellái, versei őrzik régmúlt és közelmúlt eseményeit, alakjait, hangulatát.

A középkori Margitszigetről, az ott folyó építkezésekről, az apácák és barátok életéről szemléletes leírást olvashatunk Gárdonyi Géza *Isten rabjai* című regényében. Arany János 1877-től haláláig (1882) minden évben a Palatinus Nagyszálló második emeletén lakott kora tavasztól késő őszig. A gyógyfürdő és a pihentető környezet visszaadta az öregedő költő alkotókedvét. A szigeti tölgyfák lombsátra alatt született több jelentős műve is. Legismertebb közülük az *Őszikék* versciklus, mely címét a szigeten honos kikericsfajról kapta. A Margitsziget, mint az ország legelső gyógy- és üdülőhelye, több író otthona lett: hosszabb-rövidebb ideig Jókai Mór, Krúdy Gyula, Molnár Ferenc, Bródy Sándor és Szép Ernő lakott és alkotott itt. Somlyó Zoltán rajongó sorai így éneklik meg a szigetet: „Ó, szigetek szigete! Füves éden! / Angyali lankán lágy, illatos isteni rét! / Királynői bájak halmán csipkelegenda – / te kínálod minekünk a ligetek ligetét."

Rákos síkja több középkori témájú regény színtere. Az első magyar regény, Dugonics

Arany János emlékére állított mellszobor és kopjafa a margitszigeti tölgyek alatt

Bust and wooden pike in memory of Arany János under the oak-trees of MargaretIsland

Die zum Gedenken von Arany János gestellte Büste und das geschnitzte Holzsäulchen unter den Eichen der Margarete Insel

András 1788-ban megjelent *Etelka* c. politikai célzatú, az Árpád-korban játszódó regénye azzal végződik, hogy eleink Rákos mezején a veszedelmekben mellettük álló isteneknek kőoltárt építenek, s itt helyezik el Attila kardját. Egyes feltételezések szerint a Lehel utca a Dugonics-regényben szereplő Lehel vezérnek köszönheti nevét.

A magyarság sorsa fölött aggódó reformkori írók és költők az egykor országgyűlések és harcok színteréül szolgáló Rákosmezőt a szabadságért harcoló, a hazáért áldozni kész ősök szimbólumává avatták. Kisfaludy Károly a *Rákos* és a *Rákosi szántó a török alatt* című

versében szembeállítja a Rákos vizével táplált síkság bátor és dicső hőseit az élvezeteket hajszoló, a közért semmit sem tevő korabeli ifjúsággal. Petőfi Sándor gyakran bandukolt a Vác felé vezető országúton, s 1839-ben írt „Rákosnak szomorú mezején…" kezdetű versében ő is a kiábrándult ősök sírását hallja ki a Rákosmezőn végigsuhanó szélből. A csalódott öreg vitéz hű szolgájával, Bencével a Rákosmezőn lovagolva emlékezik a múltra Arany János *Toldi estéje* című művének 4. énekében.

Számos író, költő díszpolgárral büszkélkedhet kerületünk: Nemeskürty István, Hegedüs Géza, Baranyi Ferenc, Sánta Ferenc, Rába György, Nádas Péter, Spiró György, Vámos Miklós, Békés Pál.

A Ditrói Mór u. 3. sz. alatt lakott Hegedüs Géza (1912–1999) hatalmas műveltségű polihisztor író, költő, drámaíró, az irodalom- és kultúrtörténet jeles képviselője, a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára. Az Ügynök (ma Kresz Géza) utcában nőtt fel, s a Berzsenyi Dániel Gimnázium elődjébe, a Markó utcai gimnáziumba járt. A Fiastyúk u. 47–49. sz. alatti általános iskola 1999-től nevében őrzi a József Attila-díjas író nevét, aki több mint száz irodalmi, tudományos és ismeretterjesztő könyv szerzője.

Baranyi Ferenc Kossuth- és József Attila-díjas költő, író, műfordító, a Kárpát utca lakója, 1994-ben *Vizafogó* címmel jelent meg verseskötete. *Dagály utca, Angyalföld, Vizafogó* és *Lehel piaci ballada, Váci út* című verseiben a 60-as évektől a 90-es évekig, jellegzetes képekkel és hangulatfestéssel idézi meg a kerület különböző helyszíneit.

Sánta Ferenc (1927–2008) Kossuth-díjas író 1955 és 1966 között a Vőlegény u. 3/a alatt, majd 1974-ig Újlipótvárosban, a Balzac utcában élt és alkotott. 1957-ben a Ganz Hajó- és Darugyárban dolgozott esztergályosként.

Rába György (1924–2011) író, költő, műfordító, kritikus és irodalomtörténész Angyalföldön született, s 1939-től haláláig a Pannónia utcában lakott. Itt végezte elemi iskolai tanulmányait, s a Váci úti Bolyai Gimnáziumban tanított. Így vall *Nyakhosszal verve* című írásában: „A Kávés Karolához északra, lakásomtól Újpest felé kellett tartanom. Az már az igazi Angyalföld. A környék szívemhez közel áll. Ott születtem, gyerekkoromat ettől a kávézótól nem messze eső, akácfákkal szegélyezett, poros mellékutcákban töltöttem." (Angyalföld 1930).

Újlipótváros kiemelkedő alkotói: Békés Pál (1956–2010) író, drámaíró, meseíró, műfordító és Vámos Miklós író, forgatókönyvíró, kiadóigazgató, műsorvezető. Nádas Péter író, publicista az Újlipótvárosban született, a Pozsonyi úton lakott, s a Sziget utcai iskola (ma Gárdonyi Géza Általános Iskola a Radnóti u. 8–10. sz. alatt) diákja volt. Ugyanebbe az iskolába járt Spiró György író, drámaíró, irodalomtörténész és műfordító.

A XIII. kerületben 2012-ben 26 emléktábla áll az itt élt írók és költők tiszteletére:

Bálint György, Berda József, Déry Tibor, Dimitriosz Hadzisz, Dobozy Imre, Faludy György, Forgács Antal, Gellért Oszkár, Hatvany Lajos, Hegedüs Géza, Heltai Jenő, Illyés Gyula, Kaffka Margit, Karczag György, Kassák Lajos, Kellér Dezső, Kertész Erzsébet, Obersovszky Gyula, Radnóti Miklós, Sánta Ferenc, Simon István, Szabó Zoltán, Szekeres György, Szomory Dezső, Tatay Sándor, Vas István.

A Kresz Géza utca 16. sz. házban lakott 1910 és 1930 között Bálint György (1906–1943) író, újságíró, kritikus és műfordító – a polgári humanizmus egyik legjelentősebb ör-

5. MŰVÉSZET A KERÜLETBEN

Kassák Lajos: Angyalok földje című regényének egyik helyszíne a 13 ház Váci úti homlokzata

One of the scenes of Kassák Lajos's novel: „The field of Angels", the frontal of the 13 houses at Váci avenue

Einer der Schauplätze des Romans „Das Land der Engel" von Kassák Lajos: Fassade der 13 Häuser in der Vácistraße

zője és képviselője, a Nyugat neves szerzője, Radnóti legjobb barátja.

Benjámin László (1915–1986) húsz évig lakott Angyalföldön, ahol gyári munkásként dolgozott. Lakóhelyét idézi fel *Szegedi út* című versében: „Itt vagyok hát, fogadj be, régi környék, / hadd lepjen újra otthonos porod, / s mozdonyaid fújják rám úgy a pernyét, / hogy le ne mossák semmi záporok. / Kapaszkodom beléd, most fogj erősen;"

Berda József (1902–1966) egykori szülőháza a Váci út 140. sz. alatt állt. Édesapja a Lánggyár munkása, édesanyja mosónő. A nagy nyomorban élő, idősödő szülők nyolcadik gyermeke mindössze négy elemit végzett, mert munkába kellett állnia. Lakatosinasként, kifutóként, alkalmi munkásként, könyvügynökként dolgozott. A kiábrándító valóság elől a társadalomkívüliségbe és a természetbe menekül. Magányos, „csavargó", a társadalmi konvenciókra fittyet hányó, az élet apró örömeit megéneklő költő, aki egész életében nagy szegénységben élt, de gazdag életművet hagyott maga után. Kevés iskolájából fakadó hiányosságait sikerült pótolnia, s a szabadvers kiemelkedő, Baumgarten- és József Attila-díjjal elismert képviselőjévé vált. *Angyalföld egykori külnegyedéről* című versében a kerületrészt gúnynevein szólítja meg: „Hej Lepsi, Lepsi, boldogult / Bringyeleváros, hol anyám / hajnaltól vakulásig varrt és mosogatott; / a te tekergős tájadon / nőttem fel víg szegénynek! Így / hát rám lehelted a szomorú szegényszagot." *Vizafogó* című versében gyermekkora ismerős színtereit keresi a megváltozott, idegen tájban.

Déry Tibor (1894–1977) a Jászai Mari tér 5. sz. alatt lakott 1936–39 között. A polgári származású, de lázadó természetű író *A befejezetlen mondat* című átfogó társadalmi regénye a nagypolgárságot és a munkásságot állítja szembe. A polgári erkölcsök iránti megvetés és a szegények iránti szeretet hatja át a regényt, melyben a lipótvárosi Parcen–Nagy család és az angyalföldi Országbíró utcában lakó Rózsáék képviselik az eltérő létformát és értékrendet. A két világ találkozási pontja egy lipótvárosi kocsma a Csáky (ma Hegedűs Gyula) utcában, ahol indul és ahol 20 év múlva végződik a cselekmény. *Felelet* című re-

génye Angyalföldön játszódik, s a Hétház, a Tizenháromház és a Váci út lakói elevenednek meg lapjain. A lipótvárosi rakparton és a pozsonyi úti templom környékén sétáltatta a főszereplő mérnök Niki nevű kutyáját *Niki* című kisregényében.

Dobozy Imre (1917–1982) író a Szent István park 15. sz. alatt írta műveit. 1996 és 2003 között a Szent István krt. 2. sz. alatti házban élt és alkotott Faludy György (1910–2006) író, költő, műfordító, humanista gondolkodó. A Radnóti Miklós u. 19. sz. ház negyedik emeletén lakott Gellért Oszkár költő, a „Nyugat" szerkesztője: „A Sziget utca közepén lakom, / Beteg vagyok, kitárom ablakom. / Rövid kis ucca. Jobbra, balra nézek. / Két pillantás befogja az egészet. // Amott a Váci-út, emitt pedig / Szabad a szem a Margit-szigetig. / Keskeny kis ucca, ám két vége mégis / Kiöblösül s tág távlatok felé visz…"

Hatvany Lajos (1880–1961) Kossuth-díjas író, kritikus, irodalomtörténész, a MTA tagja tiszteletére a Pozsonyi út 40. sz. alatti lakóhelyén áll emléktábla. Nem csak lakója, hanem építtetője is volt a Dunapark-házaknak nevezett, a 38–42. sz. alatti luxusbérház-együttesnek. Ugyanebben a házban lakott Heltai Jenő (1871–1957) író, költő, a Vígszínház igazgatója és színpadi szerzője is.

Illyés Gyula (1902–1983) költő, író, műfordító, drámaíró, a Nyugat társszerzője önéletrajzi ihletésű *Beatrice apródjai* című művének lapjain Angyalföld is feltűnik. 14 évesen érkezett Budapestre édesanyjával, s egy ideig keresztanyja Gömb utcai lakásában kapott szállást. Valóságos csoda a fiú számára a körfolyosós nagy, magas bérkaszárnya, a folyóvíz, a villany és a sok ember. Keresztanyjának második férje, a Lehel piac kofasori pénzbeszedője kalauzolja a kültelki városnegyedben. Félelemmel és gyönyörűséggel fedezi föl a villamost és a Bulcsú utca végi piszkos, bűzös alagutat. Felnőttként egy ideig visszatért Angyalföldre, ahol a Hun u. 6. (Lehel utca 26.) sz. alatt lakott.

Angyalföld szépségei

Itteni élményeire visszaemlékezve írta Illyés Gyula 1975-ben erről a másfajta szépségről:

„Angyalföld! S ahol még annyi emlegetést érdemelne várostelepülésként a Hétház, a Tizenháromház, aztán a várként körülkerített gyárak, gépraktárak. S külön megbámulnivalóként a park nagyságú ócskavastelepek, amelyek rozsdafedte, valaha rejtelmes célt szolgáló kis és nagy tárgyai közt az ifjú szem úgy repdes ide s oda, mint Alicéé a csodaországban. Főleg persze egy gépészkovács fiának a vasak közt mégsem egészen járatlan szeme.

Az ember idősödve fedezi föl, hajdani élményeit elevenítgetve, hogy hány szülőföldje is lapul a szívében. A tolnai tájak után véletlenül kaptam, ráadásul a balatonit (benősülvén egy tihanyi nyári házba). Ennek szépségeit nem kell nyomozni. Egyre jobban kívánkoznak tudatomba mindannak az újfajta szépségnek az elemei, a vaskos valóságnak mindaz a meggyönyörködni és fölfedezni valója, amit Angyalföldről hordok magamban."

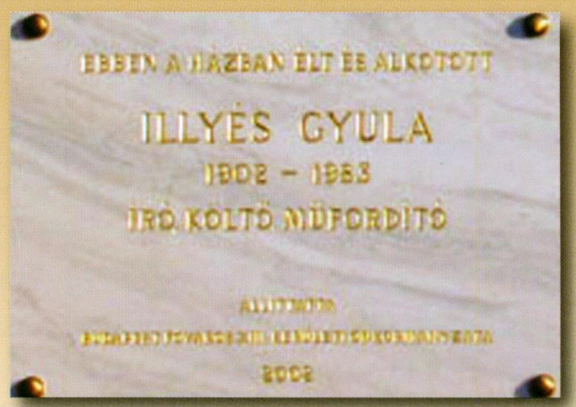

Illyés Gyula emléktáblája a Lehel utcai ház falán
Memorial tablet of Illyés Gyula on the wall of a house in Lehel avenue
Gedenktafel von Illyés Gyula an der Wand eines Hauses in der Lehel Straße

5. MŰVÉSZET A KERÜLETBEN

Kaffka Margit (1880–1918) 1911–1915-ig az Üteg utcai polgári leányiskolában (Üteg utca 15.) tanított magyar irodalmat és földrajzot. Ebben az időszakban írta legjelentősebb verseit, novelláit és regényeit (Színek és évek, Mária évei). A tehetségét felfedező Osvát Ernő szerkesztővel szerelmük idején gyakran sétáltak a nyugalmat, meghittséget és a nyilvánosság elől való menekülést nyújtó Szúnyog-szigeten (ma: Népsziget).

A Szent István krt. 16. sz. alatt élt és alkotott 1959-től haláláig Karczag György (1941–1978) író, Árpád-házi királyokról szóló történelmi regények szerzője.

„S ha egyszer meghalok, a lelkem is csak hozzád jár majd vissza Angyalföld…" írja a mélyből indult Kassák Lajos (1887–1967) költő, író, képzőművész, szerkesztő. Több mint 40 éven át lakott a kerületben, így önéletrajza (*Egy ember élete*), versei (*Egyedül az éjszakában*, *Visszapillantás* stb.) és *Angyalföld* című regénye olyan ember vallomása, aki ezt a földet második szülőföldjének tekinti. *Májusi vers* című művéből ugyanez a szeretet sugárzik: „Szeretlek én, / Angyalföld, / új hazám / dicsértessél / szép május / hajnalán".

A regényből *Angyalok földje* címmel 1962-ben film készült, melynek több jelenetét eredeti környezetben forgatták. (1906 és 1913 között többször is lakott a Hétház tömbjében, a Váci út 112–114. számú házban.) Az 1910-es és 20-as években a Sziget (ma Radnóti Miklós) utca 16. első emeletén volt a lakása, 1917–1920 között a Visegrádi u. 15., 1932-től 1946-ig a Bulcsú u. 21/a alatt élt és alkotott.

A Katona József u. 35. sz. alatt lakott a humor műfaját képviselő Kellér Dezső (1905–1986) író, konferanszié, sanzonszövegíró. Kertész Erzsébet (1909–2005) József Attila-díjas író 1946-tól az Újpesti rakpart 7. sz. alatti lakásában írta népszerű regényeit. Obersovszky Gyula (írói nevén: Oby) (1927–2001) író, költő, főszerkesztő a Keszkenő u. 35. sz. alatti házban élt 1969-től haláláig. 1956-os tevékenysége miatt csak a rendszerváltás után publikálhatott szabadon.

Radnóti Miklós első és utolsó otthona

A Kádár u. 8. szám alatti házban született Radnóti Miklós (1909–1944) költő. 1935-ben vette feleségül Gyarmati Fannit (1912–), akivel a Pozsonyi út 1. számú házban (az özvegy ma is ott él) béreltek lakást. Radnóti utolsó otthonát Ortutay Gyula így mutatta be:
„Az Új-Lipótvárosban az akkoriban épült modern házak egyikébe költöztek: egy szoba, kis előszoba s amolyan egyezményes megoldással elválasztott fürdőszoba-konyha volt a lakásuk. A szobában cserépkályha. A tágas ablak, erkélyajtó sok fényt, barátságos világosságot adott. Az erkélyről a Dunát lehetett látni, a Margit híd ívét s távolból a János-hegyet. Lakása sziget és menekítő barlang, a feledtető volt számára."

Radnóti Miklós emléktáblája az Újlipótvárosban
Memorial tablet of Radnóti Miklós in Újlipótváros
Gedenktafel von Radnóti Miklós in Újlipótváros

Radnóti szomszédja és barátja, Kovács Margit szobrász- és keramikusművész így emlékezett vissza a *Nem tudhatom* című vers születésére:
„Háború volt: az egész világ és az ország felett sötét fellegek. A légvédelmi sziréna megszólalt. Radnótiék azzal a megható kedvességgel, ami már törvénnyé vált, nem lefelé indultak az óvóhelyre, hanem föl hozzánk, hogy cókmókjaink levitelénél segítsenek. Mindenki azt vitte, amiről azt hitte, hogy az oly bizonytalan jövőben a legfontosabb. Miklósnál nagy rendben, patyolat tisztaságban egy dosszié volt: a versei lapjaival leültünk a népes óvóhelyen, ők ketten és mi ketten anyával, kerestünk egy nyugodt kis szigetet a lakók sistergő hullámai között. Letelepedtünk. Miklós mondta, hogy nála van újszülött verse is. Címe: »Nem tudhatom«. Összehajoltunk és ő olvasta. Gyönyörűen olvasta ő is, Fifi is: olyan módon, hogy a vers és versmondás az egyszerreszületettség, egybeszövődöttség érzését keltette. És amíg potyogtak körülöttünk a bombák, zúgtak fölöttünk a félelmetes gépek, szép csöndes hangon szólt a vers ugyanarról a borzalomról, de az ember hangján: a tájról, a hazáról, az ember érezte meghatóan és hívően, hogy ezek a szép szavak valami kemény boltozatot építenek minden fölé, ami erősebb a fegyvereknél.”
A költő emlékét kerületünkben három emléktábla is őrzi.

Kovács Margit-emléktábla
Margit Kovács memoria plaque
Gedenktafel von Margit Kovács

1962-től haláláig a Wallenberg u. 7. számú ház egyik lakása volt az otthona a költő, műfordító, esszéíró Simon Istvánnak (1926–1975). A Visegrádi u. 43–45. sz. alatti házban nőtt fel Szabó Zoltán (1912–1984) író, neves falukutató. Szekeres György (1914–1973) publicista és műfordító, a francia ellenállás kiemelkedő személyisége a Wallenberg u. 4. sz. alatt élt. A Pozsonyi út 22.-ben töltötte utolsó hónapjait Szomory Dezső (1869–1944) író, publicista, a Vígszínház háziszerzője, a modern magyar dráma megalapozója. Tatay Sándor (1910–1991) Kossuth- és József Attila-díjas író a Gyöngyösi u. 53. sz. alatt élt és alkotott 1955-től haláláig. A *Tripolisz siratása* és a *Vallomás a Rákos-patakon túlról* című írásaiban Angyalföld egyedi hangulata és az író e kerületrészhez való erős kötődése jelenik meg. Vas István (1910–1991) Kossuth- és József Attila-díjas költő, író, műfordító a Visegrádi u. 5/a alatt élt.

A Dráva u. 12. sz. alatti műteremházban bérelt lakást Bölöni György író, műkritikus, ahol gyakran megfordult Ady Endre is. Lányi Sarolta írónő az első világháború idején az egyik angyalföldi iskolában tanított. *Iskola* című verse megrázó képet fest az éhező, beteg, elhanyagolt gyermekekről.

5. MŰVÉSZET A KERÜLETBEN

Kaffka Margit (1880–1918) 1911–1915-ig az Üteg utcai polgári leányiskolában (Üteg utca 15.) tanított magyar irodalmat és földrajzot. Ebben az időszakban írta legjelentősebb verseit, novelláit és regényeit (Színek és évek, Mária évei). A tehetségét felfedező Osvát Ernő szerkesztővel szerelmük idején gyakran sétáltak a nyugalmat, meghittséget és a nyilvánosság elől való menekülést nyújtó Szúnyog-szigeten (ma: Népsziget).

A Szent István krt. 16. sz. alatt élt és alkotott 1959-től haláláig Karczag György (1941–1978) író, Árpád-házi királyokról szóló történelmi regények szerzője.

„S ha egyszer meghalok, a lelkem is csak hozzád jár majd vissza Angyalföld…" írja a mélyből indult Kassák Lajos (1887–1967) költő, író, képzőművész, szerkesztő. Több mint 40 éven át lakott a kerületben, így önéletrajza (*Egy ember élete*), versei (*Egyedül az éjszakában*, *Visszapillantás* stb.) és *Angyalföld* című regénye olyan ember vallomása, aki ezt a földet második szülőföldjének tekinti. *Májusi vers* című művéből ugyanez a szeretet sugárzik: „Szeretlek én, / Angyalföld, / új hazám / dicsértessél / szép május / hajnalán".

A regényből *Angyalok földje* címmel 1962-ben film készült, melynek több jelenetét eredeti környezetben forgatták. (1906 és 1913 között többször is lakott a Hétház tömbjében, a Váci út 112–114. számú házban.) Az 1910-es és 20-as években a Sziget (ma Radnóti Miklós) utca 16. első emeletén volt a lakása, 1917–1920 között a Visegrádi u. 15., 1932-től 1946-ig a Bulcsú u. 21/a alatt élt és alkotott.

A Katona József u. 35. sz. alatt lakott a humor műfaját képviselő Kellér Dezső (1905–1986) író, konferanszié, sanzonszövegíró. Kertész Erzsébet (1909–2005) József Attila-díjas író 1946-tól az Újpesti rakpart 7. sz. alatti lakásában írta népszerű regényeit. Obersovszky Gyula (írói nevén: Oby) (1927–2001) író, költő, főszerkesztő a Keszkenő u. 35. sz. alatti házban élt 1969-től haláláig. 1956-os tevékenysége miatt csak a rendszerváltás után publikálhatott szabadon.

Radnóti Miklós első és utolsó otthona

A Kádár u. 8. szám alatti házban született Radnóti Miklós (1909–1944) költő. 1935-ben vette feleségül Gyarmati Fannit (1912–), akivel a Pozsonyi út 1. számú házban (az özvegy ma is ott él) béreltek lakást. Radnóti utolsó otthonát Ortutay Gyula így mutatta be:
„Az Új-Lipótvárosban az akkoriban épült modern házak egyikébe költöztek: egy szoba, kis előszoba s amolyan egyezményes megoldással elválasztott fürdőszoba-konyha volt a lakásuk. A szobában cserépkályha. A tágas ablak, erkélyajtó sok fényt, barátságos világosságot adott. Az erkélyről a Dunát lehetett látni, a Margit híd ívét s távolból a János-hegyet. Lakása sziget és menekítő barlang, a feledtető volt számára."

Radnóti Miklós emléktáblája az Újlipótvárosban
Memorial tablet of Radnóti Miklós in Újlipótváros
Gedenktafel von Radnóti Miklós in Újlipótváros

Móricz Angyalföldön

Móricz Zsigmond 1934-ben két együttérző, a szegényekkel rokonszenvező riportot írt Angyalföldről. A Tavasz az Angyalföldön című írásában apró életképek felvillantásával mutatja be a fővárosnak ezt a szegények lakta, „szégyellnivaló" részét:

„Hol van ez a világ? A pesti ember csak akkor látja a budai várat, ha idegen vendégei vannak, s annak mutatja meg. Az Angyalföldet viszont még a hivatalos idegenvezető is azért tanulja meg, hol van, hogy kikerülhesse: az istenért, valaki meg ne lássa.

Az Angyalföld ott van a heti hatpengős kereset zónájában. Északról övezi a por-bűz-füst városa, Újpest. Keletről a budai hegyek délibábos szépsége, ahonnan egyáltalán nem lehet idelátni, nem úgy, mint innen oda. Nyugatról és délről belemosódik a budapesti szegénység fokozatain át a világvárosba, amelyből éldegél valahogy."

Az elszegényedés útja című riportban az itt élő, a munkanélküliség és szegénység sújtotta, nyomorba süllyedt emberek életét, gondjait tárja fel:

„Kint voltam párszor az Angyalföldön a napokban. Az Angyalföld óriási terület, de a nevezetessége a fővárosi és állami munkástelep, ahol néhány ezer elszegényedett munkáscsalád él. A közvélemény ezekről a telepekről úgy beszél, mintha azok mind valamennyien rablógyilkosok és betörők és útonállók volnának.

– Hogy mer odamenni, kérem – mondta egy gazdag ember –, hisz ott nincs biztonságban az élete sem, ha csak rendőr nem kíséri.

Visszaemlékezem azokra a szelíd, kedves és kellemes emberekre, akikkel az Angyalföldön találkoztam, és tűnődöm rajta, mért retteg a rendezett viszonyok között élő ember annyira a szegénységben elárvult, elgyengült elbátortalanodottaktól?"

Lengyel József *Visegrádi utca* című dokumentumregénye a Tanácsköztársaságról szól. Cseres Tibor *Jaj, de magas ég!* című novellájának az egymásrautaltságból fakadó együttérzés és segítőkészség a témája, hiszen a Jász utcai szegénység befogadja az Erdélyből származó, kisgyerekes, nincstelen hadiözvegyet. A II. világháború végét örökíti meg Illés Béla *Vígszínházi csata* című regénye. Fejes Endre *Jó estét nyár, jó estét szerelem!* című kisregénye megtörtént esetet dolgoz fel: a Váci úti Csőgyárban lakatosként dolgozó nyírségi fiú keservesen összekuporgatott keresetét arra használta fel, hogy magát külföldi diplomatának kiadva szédítse a nőket.

Karinthy Frigyes több elbeszélése a Club kávéház márványasztalánál született. Az író agydaganatának stockholmi műtétje nagyon sokba került. Régi jó barátja, Herczeg Ferenc gróf Bethlen István miniszterelnök húgát kérte meg, hogy próbálja összeszedni a hiányzó pénzt. Bethlen Margit írónő felkereste a gazdag újlipótvárosi asszonyokat, s napokon belül összegyűlt az utazáshoz szükséges sok ezer pengő.

A Nobel-díjas Kertész Imre írta a *Bekopog a szerelem* című zenés vígjátékot, melyet a József Attila Színház mutatott be. Ebben az angyalföldi szerelmi történetben hallhatta a közönség először a későbbi slágert G. Dénes György szövegével és Horváth Jenő zenéjével: „Járom az utat, macskaköves utam, a léptem kopog esős éjszakán…"

Az abszurd irodalom zseniális képviselője, Örkény István *Egy pocsolya emlékiratai* című

egyperces novellájának címszereplője a Dráva u. 7. számú ház előtt „tócsáskodott". Az agitatív költészetet művelő Soós Zoltán *Gorombakovácsok* című kötetében a hajógyári munkásokról, a *Sólyatéri télben* pedig a pesti alvilágról ír.

Szép Ernőnek 1944-ben egy Pozsonyi úti csillagosházba kellett költöznie a Margitszigetről. *Emberszag* című műve az itteni és munkaszolgálatos élményeinek megrázó, naplószerű krónikája. A bezártságról és korábbi otthonának hiányáról így vall: „Szembe volt a homályos Margitsziget; még ilyenkor is kerültem, hogy oda-oda pillantsak: az eget nézegettem meg a vizet, meg a várat, a Gellérthegyet. Majd a szívem szakadt meg az első napokba, mikor, ha kimentem az erkélyre, vagy az ablakon keresztülpillantottam, szerelmetes Szi-

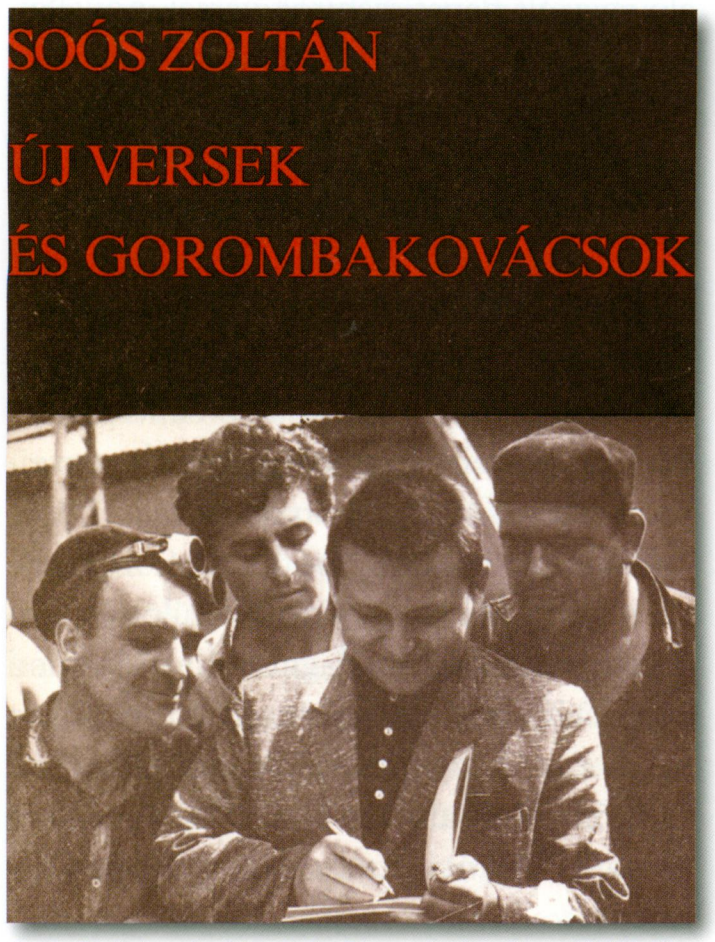

Soós Zoltán a hajógyári „Gorombakovácsok" között
Zoltán Soós among the "Gorombakovács" from Hajógyári Island
Zoltán Soós unter den „groben Schmiedern" auf der Schifffabrikinsel

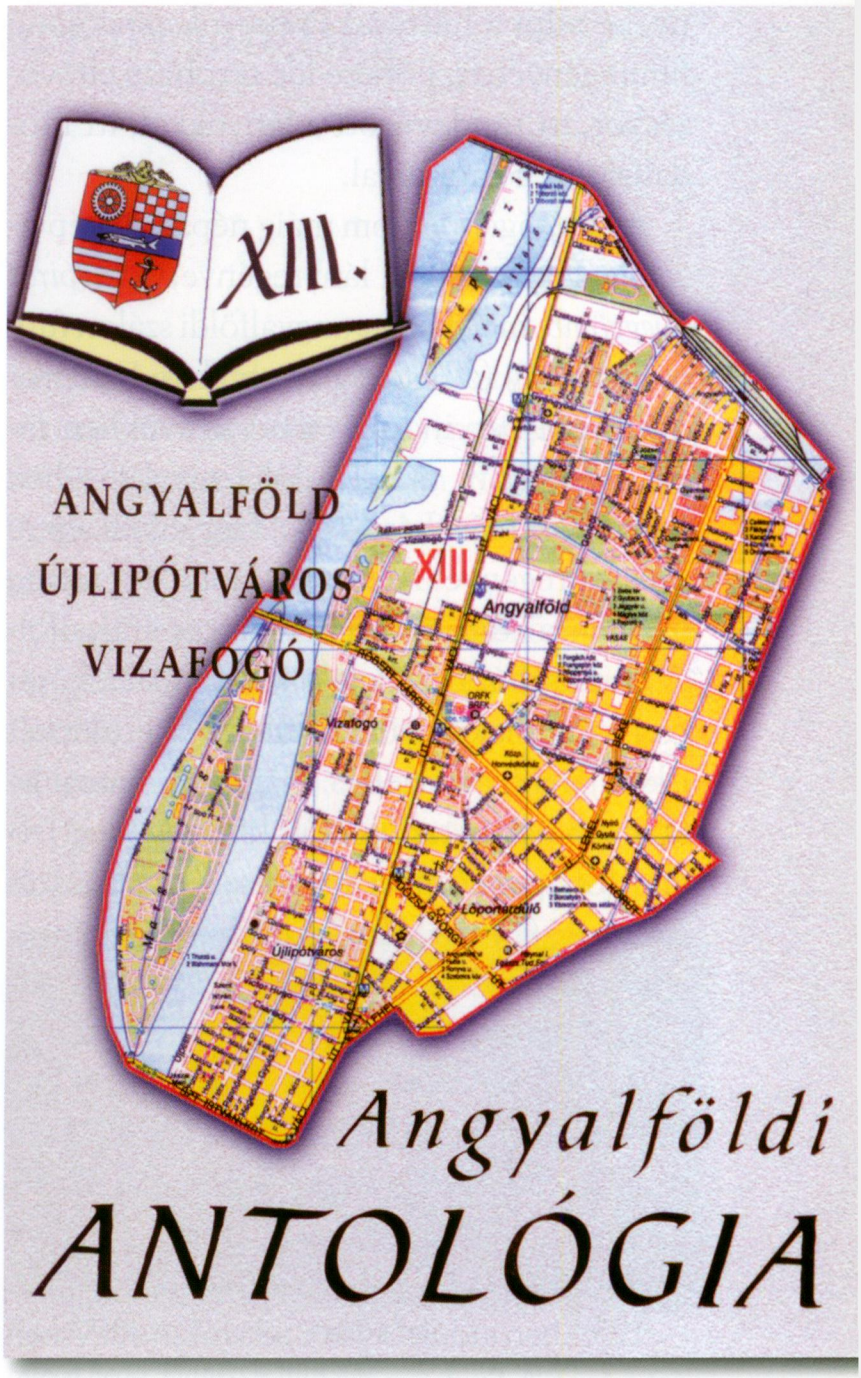

Az Angyalföldi antológia
The Angyalföld anthology
Die Antologie von Angyalföld

getem zöldellt a szemem előtt." Konrád György 1944 nyarán, 11 éves korában költözött Berettyóújfaluból Hollán Ernő utcai rokonaihoz. *Elutazás és hazatérés* című műve az átélt borzalmakról és megmenekülésről szól, melyet a Pozsonyi út egyik svájci védettségű házának köszönhet.

Örsi Ferenc regényeit, forgatókönyveit Angyalföldön, az Alig utcában írta. Az általa jól ismert helyszín, a Lehel tér és a piac kör-

nyéke adta a hátteret *Princ, a katona* című filmregényéhez. Főhőse ide tért haza eltávozáskor, itt randevúzott a lányokkal, itt randalírozott a barátaival.

Az ifjúsági irodalom máig népszerű képviselője Thury Zsuzsa lányregénye, *A tűzpiros üveggömb*, melyben az angyalföldi szálon futó cselekmény (a Petneházy utcában is játszódik) 1944-ben indul és a 60-as években zárul. 1946-ban, majd átdolgozva 1955-ben jelent meg Hárs László *Majd a gyerekek* című ifjúsági regénye. A szovjet *Timur és csapata* mintájára készült történetben egy angyalföldi munkásház gyerek lakói a maguk eszközeivel harcolnak a nyilasok ellen. A kerület két iskolájának, a Sziget és a Pannónia utcai iskola tanárait és tanulóit örökíti meg Kern István (díszpolgárunk, a színész Kern András édesapja) *Csata a hóban* című ifjúsági regényében. Újlipótváros a színhelye és ihletője Both Gabi *A hintarabló* című mesekönyvének.

A kerületben született a 70-es években népszerű két Szamos Rudolf-regény a *Kántor nyomoz* és a *Kántor a nagyvárosban* címszereplője, a valóságban is élt, híres nyomozókutya.

1959-ben indult és 2500 adás után 2007-ben ért véget *A Szabó család* első magyar rádiójáték-sorozat. Ötlete a József Attila Színház dramaturgjától, Liska Dénestől származott, aki ebből a színházból válogatta a kezdeti adások főszereplőinek nagy részét. Első szerzői (Liska Dénes, Baróti Géza és Forgács István) egy angyalföldi család életén keresztül ábrázolták a városi emberek, a munkásosztály és az értelmiség mindennapjait. A hangjáték a valós idővel együtt haladva mindig az adott időszak eseményeit és élethelyzeteit jelenítette meg. A hallgatók egy része valóságos történetnek hitte a cselekményt, pedig a családregény fő helyszíne a valóságos XIII. kerületi *Apály* vagy *Dagály* utca helyett a képzeletbeli *Lapály utca* lett. A hétköznapi helyszíneknek (lakás, munkahely, presszó), a neves színészeknek és a napi aktualitásoknak köszönhetően a sorozat 48 éven át a legsikeresebb közéleti műsorok egyike volt.

A kerületünkben élt, illetve élő, alkotó kortárs írók és költők: Balázs Anna, Balla Zsófia, Báthori Csaba, Gergely Ágnes, Görgey Gábor, Nógrádi Gábor, Ördögh Szilveszter, Parti Nagy Lajos, Somlyó György, Tornai József. Sumonyi Zoltán angyalföldi szociografikus regénye *Panel-halom* címmel jelent meg 1981-ben. Polgár Ernőnek 2000-ben *A Szent István parki fák* címmel jelent meg novelláskötete. Kaiser László *A fekete emberek* című elbeszélésének egy Sziget utcai bérház a helyszíne. Az *Angyalföldi antológia* lapjain a kerületben élő vagy élt neves szépírók versei, novellái, írásai olvashatók. Szántó T. Gábor *Édeshármas* című regényében Újlipótváros miliője jelenik meg.

Borbély Sándor irodalomtörténész, szerkesztő, kritikus a Pannónia utcai általánosba járt, s Újlipótvárosról így vall: „Felemelő érzés a Pozsonyi út környékén lakni. Akár minden házra kitehetnének egy emléktáblát. Radnóti verseinek színhelyén járok, verseinek hősnője, özvegye is itt lakik."

Bächer Iván két Újlipótvárosról írt könyve, a *Lipócia* és az *Újlipócia* a kerületrész irodalmi portrékkal gazdagított helytörténeti kalauza. A nagy műveltségű író, publicista bensőséges hangulatú és szeretetteljes hangú krónikája családias, élhető városrészként ábrázolja Újlipótvárost, ahol „minden ház egy regény".

Kerületünk díszpolgára, Farkasházy Tivadar napjaink népszerű humorista írója. A Sziget utcai iskolában tanult, lakása a Hegedűs Gyula utcában található.

A színek és formák, az anyag és a fény varázslói

A művészet lemossa a lélekről
a mindennapok porát.

(Pablo Picasso)

Az angyalföldi kulturális élet sajátos színfoltját képezte a munkások művésziskolája, amely a Váci út 15. szám alatt működött az 1920-as években Podolini-Volkmann Artúr festőművész vezetésével. Iskolájában számos ismert festő tanult, például Korniss Dezső, Dési-Huber István, Sugár Andor. Az említett művészek valamennyien a *Szocialista Képzőművészek Csoportjának* tagjai lettek. Korniss Dezső ezen kívül még Kassák *Munka Körében* is részt vett. A magyar irodalmi és képzőművészeti avantgárd kiemelkedő alakja, Kassák Lajos vezetésével az Újlipótvárosban működött az irányzat egyik legjelentősebb műhelye. 1915 és 1927 között a Sziget (ma Radnóti) utca 16. első emeletén, majd a Visegrádi utcában az ő irányításával szerkesztették a *Tett*, a *Ma*, a $2 \times 2 = 4$, a *Dokumentum*, majd a *Munka*, valamint az *Alkotás* című avantgárd irodalmi és képzőművészeti folyóiratokat. A Visegrádi utca 15. alatt az egyik szobából kiállítótermet is kialakítottak, ahol ismeretlen fiatal festők műveit kívánták bemutatni. A Kassák Lajoshoz tartozó kör tevékenysége azt mutatja, hogy a haladó értelmiség is gyökeret tudott verni ebben az akkoriban külterületnek számító városrészben.

A képzőművészet jelentőségét tükrözik a XIII. kerület számos részén emlékhellyé vált műteremlakások, az itt élő vagy alkotó művészek rangja, a köztéri alkotások és kiállítóhelyek száma. A Dráva, a Pannónia és a Bulcsú utcai, a Máglya közi és a Lehel úti műterem- vagy művészházak alkotói mellett neves művészek dolgoztak-dolgoznak kerületszerte az alkotóművészet valamennyi műfajában. Közülük hárman: Mácsai István, Redő Ferenc és Angyalföldi Szabó Zoltán kerületünk díszpolgárai.

Redő Ferenc (1913–) festő, grafikus, gobelintervező. Tanított a Magyar Iparművészeti Főiskolán, 1952–1956 között az Iparművészeti Múzeum főigazgatója. 1958 óta tervez és készít gobelineket – közülük több középületet díszít. Az Érdemes és Kiváló Művész elismeréssel kitüntetett képző- és iparművész a Csanády u. egyik emeleti lakásában él és alkot. Felesége és alkotótársa, Vörös Rozália (1919–1992) szintén neves textilművész.

Redő Ferenc: Bolygók – gobelin
Ferenc Redő: Planets – tapestry
Franz Redő: Planeten-aus Gobelin

Angyalföldi Szabó Zoltán (1929–) Munkácsy-díjas, Tornyai-, Gyarmathy- és Táncsics-életműdíjas érdemes művész. Angyalföldön, a Tripoliszban született. A Tomori utcai általános iskolába járt, tehetségére itt figyeltek fel először. A hétgyermekes család megélhetéséhez az ő keresetére is szükség volt, így már az elemi elvégzése után csavargyári se-

gédmunkásként dolgozott. A nehéz körülmények ellenére sikerült bejutnia a Magyar Képzőművészeti Főiskolára. A családot és az összetartozást jelentő gyermek- és kamaszkor emlékeinek hatására költözött felnőttként a Göncöl utca egyik kis kertes házába. Munkásságának első évtizede után, 1970-ben rendezték meg első gyűjteményes kiállítását. Angyalföldhöz való kötődésének ékes bizonyítéka, hogy a 90-es évektől aláírását az „Angyalföldi" előnévvel egészíti ki. A társadalmi problémák iránti fogékonyság, emberközpontú igazságkeresés, szociális érzékenység, egyenesség és közvetlenség jellemzik a mai napig aktív művészt.

Angyalföldi Szabó Zoltán: Munkások
Zoltán Angyalföldi Szabó: Workers
Zoltán Angyalföldi Szabó: Arbeiter

Mácsai István (1922–2005) kétszeres Munkácsy-díjas festőművésznek gyermekkora óta a kerület volt az otthona, 1972-től haláláig a Pannónia u. 36. sz. alatt élt és alkotott. A Magyar Képzőművészeti Főiskolán Bernáth Aurél volt a mestere. Kedvenc témája Újlipótváros, a városi épített környezet, Budapest, és különösen közvetlen lakóhelyének utcái, hátsó udvarai, gangjai. *Pannónia utca télen, Pannónia utca nyáron, Reggel a Pannónia utcában, A Pannónia utca Budapesten* című képeivel örök emléket állított Újlipótváros e hangulatos utcájának. A mester emlékét emléktábla és az Angyalföldi József Attila Művelődési Központ róla elnevezett Mácsai István Galériája őrzi.

Mácsai István: Reggel a Pannónia utcában
Mácsai István: Morning in the Pannonia street
Mácsai István: Morgen in der Pannonia Straße

A **Pannónia utcai** sorházak műtermeiben alkotó festőművészek közül kiemelkedik: Csavlek András, Kéri Ádám (nyugalmazott egyetemi tanár), Kopasz Tamás, László Dániel, Szabics Ágnes és Koronczi Endre művészházaspár.

A magyar művészet egyik legfontosabb emlékhelye a **Dráva utca 12. sz.** alatti híres műteremház. Nem csak lakója, de gondnoka is volt a háznak a korszak egyik legjelentősebb festője, a „Nyolcak" avantgárdcsoport tagja, Márffy Ödön, aki feleségével (Ady özvegyével), Csinszkával lakott és alkotott itt. A Dráva utcai házhoz kapcsolódó neves művészszemélyiségek még: Tihanyi Lajos, Csernus Tibor, Mészáros Géza és Kótai Tamás festőművészek, Almásy Aladár képzőművész.

A **Máglya közi** művészház lakásaiban, 24 műteremben jelentős alkotók gazdagítják-gazdagították a kerület képzőművészetét. Az itt dolgozó művészek közül kiemelkedik Bányai József, ifj. Blaskó János, Kalló Viktor, Mészáros Dezső (1923–2003), Radó Károly, Segesdi György, ifj. Szabó István és felesége: Sz. Nagy Mária szobrászok tevékenysége. Jeles festők: Fáy Győző (1918–2005), a Kossuth-díjas Kokas Ignác (1926–2009), Duschanek János, Miskei László, Ridovics László, Szurcsik János és fia: Szurcsik József, Vecsési Sándor és felesége: Bazsonyi Arany (1928–2011). Itt él Kokas László építész. A 4. sz. alatt Würtz Ádám (1927–1994) háromszoros Munkácsy-díjas, érdemes művész grafikus emlékére állítottak emléktáblát. A 2. sz. alatt élt és alkotott Szentiványi Lajos (1909–1973) Kossuth- és kétszeres Munkácsy-díjas festőművész.

Paulikovics Iván: „centrumot jelölő szobor"
Iván Paulikovics: "center marker statue"
Ivan Paulikovics: „Statue, die das Zentrum zeigt"

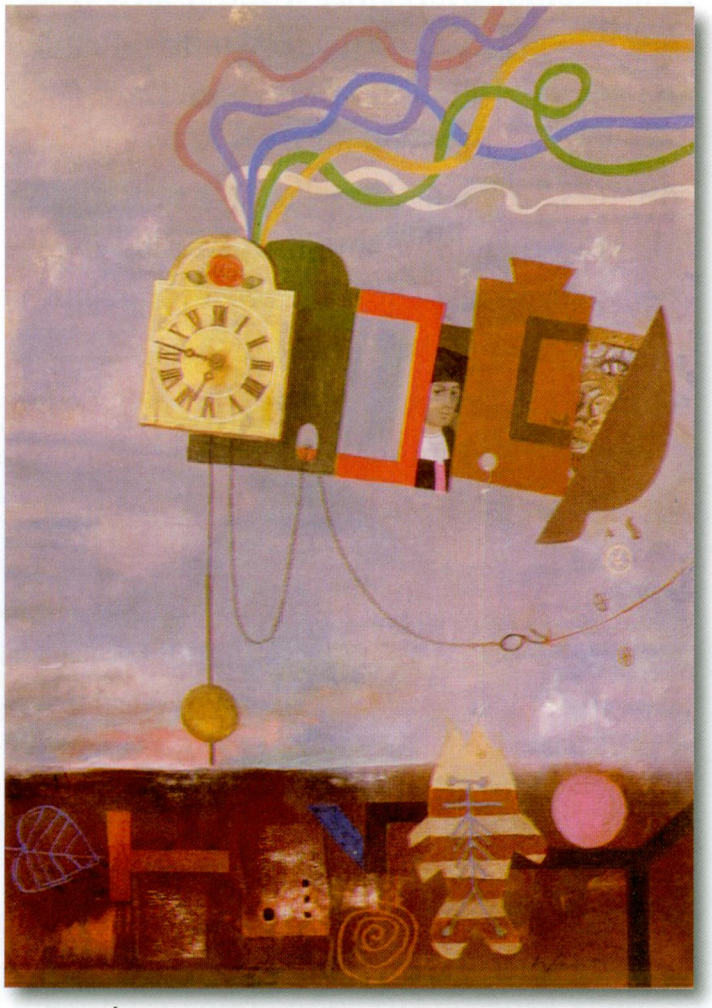

Würtz Ádám: Hulló idő (1977)
Ádám Würtz: Hulló Idő (1977)
Adam Würtz: Fallende Zeit (1977)

A **Lehel út 14. sz.** alatt 100 éve épült bérházban a jellemzően fiatal művészeket fogadó kollektív műtermen kívül országos hírű, több műfajban alkotó művészek dolgoztak-dolgoznak; köztük Doór Ferenc, Haász István, Hegedűs Endre festőművészek és Kutas László, Morell Mihály, Nagy Gábor Mihály (Nagámi), Orosz Péter szobrászművészek.

Fontos képzőművészeti emlékhely a **Bulcsú u. 18–20.** sz. alatti épület, amelyben mások mellett Bokros Birman Dezső és Vedres Márk szobrászművészek, Hincz Gyula és Pap Gyula festőművészek dolgoztak. Itt alkot Paulikovics Iván szobrászművész, aki az egykor itt dolgozó művészek emlékét őrző domborműves emléktáblát készítette.

5. MŰVÉSZET A KERÜLETBEN

Paulikovics Iván: A Bulcsú utcai műterem emléke (Bulcsú u. 18–20.)
Iván Paulikovics: Memory of Bulcsú Street Studio (Bulcsú str. 18-20)
Ivan Paulikovics: Das Denkmal des Ateliers in der Bulcsú Straße (Bulcsú Str. 18-20.)

A művészházak alkotói mellett sok jeles képző- és iparművész dolgozott-dolgozik a kerület különböző részeiben. A kitűnő művész személyiségek közül kiemelkedik Kovács Margit (1902–1977) keramikusművész, aki Radnóti Miklóssal azonos házban, a Pozsonyi út 1. sz. alatt alkotott. Jelenleg Minya Mária keramikusművész dolgozik itt.

Arató István (1922–2010) a kerületben született, itt élt és alkotott. Gyári munkásból lett festő, akit különösen a Vág, a Dagály és a Garam utca épületei ihlettek. Tájképein, városképein megörökítette a régi Angyalföld tűzfalait, körfolyosós munkásnegyedeit. Egyik kedvenc motívuma a Vág utcai egykori malom.

A Visegrádi u. 5/a alatt Szántó Piroska Kossuth- és kétszeres Munkácsy-díjas, kiváló művész festő és grafikus emlékét őrzi emléktábla. Több mint egy évtizedig a Jászai Mari tér 5. sz. alatt élt Ferenczy Béni szobrászművész. Ugyanebben a házban élt és alkotott Rába Lilla festő- és grafikusművész – emléküket emléktábla őrzi. Kiemelkedő kerületi művészek: Csóti Gábor és Marosits István szobrászok; Bács Emese, Csáji Attila, Gáll Ádám, Hegyi György (1922–2001), Imre Mariann, Káplár Ferenc, M. Novák András, Turcsán Miklós, Varsányi Árpád festők; Artner Margit, Engel Tevan István (1936–1996) grafikusok, Kaján Kalász Tibor és Réber László (1920–2001) karikaturisták; Gergely Nóra, Jáger Margit keramikusok; Dárday Nikolett és Gondán Gertrúd üvegművészek; Gink Judit (1953–2009), Vásárhelyi Kata és Szilvitzky Margit textiltervezők. Maradandó életművet hátrahagyó, Újlipótváros patinás épületeit tervező építészek többek között: Hofstätter Béla, Komor Marcell és Vágó József. (Hofstätter Béla tervezte az Odeon mozi műemlék épületét a Hollán Ernő u. 7. sz. alatt.) Kiemelkedő jelentőségű Gergely István belsőépítésznek, a Magyar Iparművészeti Főiskola nyugalmazott rektorának és Vadász Györgynek, a RaM tervezőjének munkássága is.

Arató István: Révész utca 1962
István Arató: Révész street 1962
Stefan Arató: Révész Straße im Jahre 1962

A XIII. kerület fotográfusa

Vydareny Iván (1887–1982) felvidéki szlovák származású fotográfus egyedi, művészi fényképei az egykori Angyalföldet és Újlipótvárost idézik fel a két világháború közötti időszaktól az 1970-es évekig. A kerület mindennapjainak és az itt élő embereknek a megörökítője olyan életképeket és hangulatokat kapott lencsevégre, melyek nélküle már rég elenyésztek volna a múlt ködében (pl. verklis, nagymosás a Rákospatakban, céllövölde, cirkusz, sorban állás a jegeskocsinál, fagylaltos). Festőként 1932-ben megörökítette a Lehel téri templom mögötti Alföldi Nagycirkuszt, a II. világháborúban lebombázott hidakról és újjáépítésükről – köztük a Margit hídról – szénrajzot, festményt és rézkarcot készített. A Lehel tér egykori arculatát, a Szent Margit-templom építését dokumentálta fotón, rajzon és akvarellen. Építészként nevéhez fűződik a Visegrádi u. 60. sz. ház tervezése – a háború után szembe, az 53. sz. alá költözött, ahol emléktábla őrzi emlékét. Több ezer, köztük több száz kerületi vonatkozású alkotást hagyott hátra, melyek kerületünk történetének felbecsülhetetlen értékű dokumentumai.

A kerületben élő fotóművészek közül kiemelkedik Horling Róbert (1931–1992) és Gink Károly (1922–2002). Teknős Miklós Újlipótváros fotográfusa: Bächer Iván *Lipócia* és *Újlipócia* című könyveinek fotós társszerzője. Képei egy pillanatba sűrítve ragadják meg az itteni lakosok lelkivilágát, az épületek jellegzetességeit és hangulatát, a kerületrész hétköz- és ünnepnapjait. Jeles kerületi művészettörténész Ury Ibolya (1924–2009 – a Pozsonyi út 12. sz. alatt emléktábla őrzi emlékét) és Frank János (1925–2004), a Műcsarnok munkatársai.

A KIPE 13, a kerülethez kötődő képzőművészeti, iparművészeti egyesület éveken keresztül szervezte a kerület alkotóközösségét és művészeti életét. A kortárs művészetet szolgáló kerületi kiállítóhelyek: az Újlipótvárosi Klub-Galéria, a RAM Galéria, a József Attila Művelődési Központ Mácsai Galériája, a Polgármesteri Hivatal Városház Galériája. Az OTP Bank Galériája a Babér utcai központjukban található. A Memo-art Galéria a Pannónia u. 6. sz. alatt jelentős magángaléria. A kerület művészei és kiállítóhelyei rendszeresen részt vesznek a Magyar Festészet Napja rendezvénysorozatán.

A kerületben található 140 köztéri szobor és emlékmű közül közel 100 alkotást az 1960-tól 1989-ig terjedő időszakban állították. Közöttük fontos helyet foglalnak el a margitszigeti Művészsétány szobrai, melyek alkotói a XX. század legjelesebb művészei: Beck András, Beck Ö. Fülöp, Boldogfai Farkas Sándor, Borsos Miklós, Csorba Géza, Erdey Dezső, Kampfl József, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Kiss István, Madarassy Walter,

Beck András József Attila-szobra
András Beck's József Attila statue
Andreas Beck: Die Statue von Attila József

Makrisz Agamemnon, Marton László, Nagy Sándor, Pál Mihály, Pásztor János, Pátzay Pál, Radó Károly, Riger Tibor, Schaár Erzsébet, Segesdi György, Stróbl Alajos, Tar István, Varga Imre, Vígh Tamás. József Attilának a róla elnevezett téren álló bronzszobrát Beck András készítette 1952-ben, Varga Tamás Béke téri *Őshajója* 2001-ben készült. A Tahi u. 22. sz. alatt áll Vedres Márk 1962-ben felállított *Az ifjúság kútja* (más néven: *A béke kútja*) című bronz díszkútja, mely a sematizmustól szabaduló új magyar művészet egyik első remeke. Az ifjúságot, illetve a békét a zene, a sport, a tanulás és a halászat szimbolizálja. Minya Mária 2003-ban felavatott két díszkútja a Gyöngyösi sétányon és a Fiastyúk u. 69–87. sz. alatt található. A Dózsa György úti metróállomás mindkét peronfalát Szász Endre nagyformátumú, 1984-ben készült, kerámialapokra égetett műalkoltása díszíti, mely kezében fáklyával ábrázolja a névadó parasztvezért.

Csobogó a Fiastyúk utcában – Minya Mária alkotása
Fountain on Fiastyúk Street (Minya Mária's work)
Sprudel in der Fiastyúk Straße (Minya Marias Werk)

Vedres Márk: Az ifjúság kútja
Márk Vedres: Fountain of youth
Márk Vedres: Der Brunnen der Jugend

A zene szárnyán

A zene lelki mélységet ad,
választ az élet alapkérdéseire –
a zene egy korszak lenyomata és hiteles tanúja.
Talán hitelesebb, mint a fénykép vagy az írott szó.
Mert a múltat jelenti, a gyökereket, s ugyanakkor jövendöl.

(Durkó Zsolt)

A Szent István park 14. alatt lakott a zenei életet felvirágoztató művészházaspár: Fischer Annie (1914–1995) világhírű zongoraművésznő és férje, Tóth Aladár (1898–1968) zeneesztéta, az Operaház igazgatója, a „Zenei Lexikon" szerkesztője. Fischer Annie 19 évesen elnyerte a Budapesten rendezett Liszt Ferenc Zongoraverseny első díját. Rendkívül sikeres és aktív zenei pályafutása alatt híres zenekarokkal és karmesterekkel lépett fel itthon és világszerte. Az 50-es, 60-as években Magyarország „utazó zenei nagykövetének" nevezték. Tóth Aladár számtalan zenei témájú könyvet írt, népszerűek voltak ismeretterjesztő cikkei. Vezetése alatt az Operaház egyik virágkorát élte, munkája elismeréseként 1952-ben Kossuth-díjat kapott. Emléküket emléktábla őrzi.

Cziffra György (1921–1994) az angyalföldi nyomorból indult muzsikus csodagyerek ötévesen már népszerű darabokra improvizált a cirkuszban, 13 évesen szólóestet adott. A tripoliszi barakkiskolában kezdte tanulmányait. Dohnányi Ernő jóvoltából bejutott a Zeneakadémiára, de az „előkelő" művészvilág nehezen fogadta be. A pesti éjszakák virtuózaként lokálokban, bárokban zongorázott. Egy presszóban fedezte fel a Zeneakadémia zongoratanára, segítségével koncertpódiumra kerülhetett. 1956-ban elhagyta az országot, s Franciaország lett második hazája. Tehetsége hamarosan meghozta számára a világhírt és az elismertséget.

Cziffra György

A Balzac utca és a Váci út sarkán álló „Bosch"-ban (később Autovill Kultúrház) mutatták be 1965-ben az első magyar nyelvű beatszámot, az Illés-együttes *Óh mondd* című első saját szerzeményét.

5. MŰVÉSZET A KERÜLETBEN

2012-ben hat olyan díszpolgárral büszkélkedhet kerületünk, akik alkotó- vagy előadóművészként nagy népszerűségnek és elismertségnek örvendenek. A Sziget utcai általános iskolában végezte elemi iskolai tanulmányait Lendvay Kamilló háromszoros Erkel-Ferenc díjas, Pásztory-díjas, Kossuth-díjas, Érdemes és Kiváló Művész zeneszerző, karmester, tanszékvezető tanár, zenelmélet-professzor. Presser Gábor érdemes művész, Erkel Ferenc-, Artisjus, Huszka Jenő-, Kossuth- és Prima Primissima-díjas zenész, zeneszerző, billentyűs, énekes. Marton László, a Vígszínház igazgatójának felkérésére készítette el Déry Tibor: *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* című regényének zenés színpadi változatát. A Vígszínház zenei vezetőjeként 1978-tól segíti a zenés darabok színpadra állítását. Fenyő Miklós menedzser, dalszerző, szövegíró, a rock and roll egyik hazai meghonosítója. A Kárpát utcai óvodába járt, majd a Pannónia utcai általános iskolában tanult. A kerületben lett zenész, a Szent István park környéki srácokból alakult első zenekara, akik a „Bosch"-ban léptek fel igen nagy sikerrel. 2001-ben mutatták be életrajzi ihletésű Made in Hungária című musicaljét. Tátrai Vilmos (1912–1999) érdemes és kiváló művész, Liszt Ferenc- és Kossuth-díjas hegedűművész. A Tátrai-vonósnégyes és a Magyar Kamarazenekar alapítója, vezetője, egyetemi tanár. Mintegy 200 hanglemezfelvétele készült. Moldován Stefánia Liszt Ferenc-díjas érdemes művész, drámai szoprán operaénekes. 1954–1961 között a Szegedi Nemzeti Színház, 1961-től az Operaház magánénekese. Ő szólaltatta meg a legtöbb Puccini-figurát. Kemény Győző zenei producer, a sajátos hangzásvilágú és rendkívül népszerű Bojtorján együttes vezetője. 1954 óta a kerület lakója, itt végezte általános és középiskolai tanulmányait is.

Emléktábla őrzi Szabolcsi Bence zenetudós (Pozsonyi u. 40.), Hajdú Júlia (Pozsonyi út 7.) és Szabó Ferenc (Hollán E. u. 33.) zeneszerzők, Hámory Imre (Tátra u. 23.), Orosz Júlia (Hollán E. u. 13–15.), Radnai György (Jászai Mari tér 4/a) operaénekesek, Hernádi Lajos (Hegedűs Gy. u. 8.) zongoraművész és zenepedagógus, valamint Lőrinc György (Tátra u. 20/B), az Állami Balett Intézet megalapítójának emlékét.

Emléktábla és 2005-ben állított, egész alakos bronzszobor emlékeztet a Gyöngyösi u. 47. sz. alatti tömbház belső udvarán Radics Bélára (1946–1982), a magyar rockzene legendás alakjára. A tripoliszi születésű, tehetséges gitáros, az „Angyalföldi Jimi Hendrix" 14 évesen kapta meg első gitárját, s 16 évesen már egy gyári zenekarban játszott. Tehetséges gitáros tanítványa, Tátrai Tibor szintén Angyalföldön született és nőtt fel. Szülei válása után nagyszülei nevelték – nagymamája a Váci úti Orion gyárban dolgozott művezetőként.

Made in Hungária címmel 2001-ben mutatták be a József Attila Színházban a Fenyő Miklós életének 60-as évekbeli szakaszát feldolgozó musicalt. Másik kerületi színházunk, a Vígszínház a címadója és ihletője a *Szent István körút 14.* című musicalnek, illetve *Szent István körúti álom* című dalának, melynek Presser Gábor a szövegírója. Radnóti Miklós művei alapján készült Pap Gábor *Az ég Angyalföld felett* című rádiómusicalje.

Különféle műfajt képviselnek azok a dalok, melyek témájukban kapcsolódnak kerületünkhöz.

A legismertebb Vámosi János előadásában a *Járom az utam.* Fenyő Miklós több dalt is írt a kerületről. *Az angyalok földjén* című kamasz-

A Made in Hungária című musical jubileumi 200. előadása
The 200th jubilee performance of the Musical Made in Hungária
Die 200. Jubiläumsaufführung des Musicals Made in Hungaria

kori házibulis emlékeinek nosztalgikus felidézése: „A Dráva utca 4/B-be jártam egy-két HB-be, a ház előtt a sétány, egy szép lány ott lakott (...) Az Angyalok földjén az álom a régi, itt földi az angyal, a szerelem égi, tudom, mert itt születtem." *Angyalföldi pálmafák* című dala az Amerikából a Szent István parkba hazatérő fiú vallomása: „Hazatér egy parki jómadár, ki régen elszökött. (...) Angyalföldi pálmafák, jöjj el hozzánk nagyvilág, mert a legszebb pesti nyár nálunk jár." *Csavarog a villamos* és *Adios Amigo* című nótái szintén kerületi ihletésűek. A Margitsziget jelenik meg Putnoky Gábor *Künn a Margitszigeten*, Aradszky László *Margitsziget rózsái* és Sárosi Katalin *Különös éjszaka volt* és a *Nem szabad elsietni* című slágerében. Kern András *Látlak Amerika* című dalában „bár még sosem jártam ott, nekem a 44. utca sarka olyan, mint a Kresz Géza vége, ahol fordul a villamos". A Margit híd szerepel Csepregi Éva *Pillantás a hídról* című dalában. A Pa-dö-dö együttes *Hómunkások dalában* a munkások a „Hun utca, Lehel út, Állatkórház" szakaszon kezdik meg a munkát.

Kevésbé idilli a Rolls frakció együttes *Budapest felett* című nótájának kezdete: „Az Angyalföldön, ahol felnőttem, harmonikusan fejlődtem. Naponta megvertek a téren, mert üveggolyókat cseréltem. Szálltak a pofonok köröttem, de Budapest felett az égbolt felhőtlen".

A Beatrice együttes egyik betiltott dala volt az *Angyalföld* című: „Angyalföldi gyereknek születtem, szeretem a városrészt, mely felnevelt. Itt a gyárakból dől a füst, a szürkés-sárga házak közt. Beleköt a szél egy magányos fába, az utca porát a szemembe vágja, a Mercedes gyorsan száll, a villamos csak botorkál".

Kerületünk a filmvásznon

A nyelv megnevez, a film megmutat.

(Balázs Béla)

Az 1910-es években két rövid életű „mozigyár" létesült a kerületben. 1911-ben a Pannónia és a Sziget u. sarkán épült fel egy üvegcsarnokban a Hunnia Biográf filmműterem, ahol rövid némafilmeket forgattak. A sem művészi, sem üzleti sikert nem eredményező vállalkozás másfél év alatt csődbe ment. 1917-ben építették az Astra filmgyár Tomori téri műtermét, ahol már játékfilmeket is felvettek (pl. 1918-ban *A császár katonái* címűt), s amely egy szélvihar következtében 1921-ben romba dőlt.

Angyalföld szegényes bérházai és Újlipótváros polgári hangulata egyaránt vonzotta a filmeseket, akik az 1950-es évektől szívesen és gyakran forgattak kerületünkben. Neves rendezők mozi-, tévé- és dokumentumfilmjei őrzik a kerület utóbbi 60 évének színeit és hangulatát:

Egy pikoló világos 1995
(Bitskey Tibor, Ruttkai Éva)
A Piccolo Lager Beer 1995 (Tibor Bitskey, Éva Ruttkai)
Eine helle Pikkolo im Jahre 1995
(von Tibor Bitskey und Eva Ruttkai)

Egy pikoló világos (1954)

Rendező: *Máriássy Félix.*
Szereplők: *Ruttkai Éva, Bitskey Tibor, Bulla Elma, Görbe János, Sulyok Mária, Schubert Éva, Tarsoly Elemér, Berek Kati.*
Helyszín: Angyalföld (bérházak, belső udvarok, kültelki kocsmák és kerthelyiségek).

Marcinak régóta tetszik Julika, akivel egy házban laknak. A fiút behívják katonának, s mikor egy év után hazalátogat, csalódnia kell a lányban: Juli gyárban dolgozik, ahol rossz társaságba keveredik, s barátnőjével esténként szórakozni, táncolni, sörözni jár. Juli is szereti a fiút, ezért hajlandó a kedvéért jó útra térni.

Angyalföldi fiatalok (1955)

Rendező: *Jancsó Miklós.*
Dokumentumfilm az angyalföldi VIT-küldöttségről.

Külvárosi legenda (1957)

Címváltozatai: Szivárvány Angyalföldön, Legenda Angyalföldön).
Rendező: *Máriássy Félix.*
Szereplők: *Tordy Géza, Törőcsik Mari, Kőmíves Sándor, Horváth József, Sinkovits Imre.*
Helyszín: Angyalföld, a már lebontott Dános-

ház (Bérkaszárnya a Petneházy u. 11–15. sz. alatt, ahol sok lakó átmenetileg kiköltözött a lakásából, s a filmet az ő bútoraik, berendezési tárgyaik között forgatták. Többen statisztaként szerepeltek is a filmben.)

A 30-as évek Angyalföldjén a jóképű, mindig vidám Ambrus Pistát villamoskalauzi állása és a nőknél való sikerei miatt irigylik a környék fiataljai. Megismeri a szomszéd Annát, a szomorú és törékeny fiatalasszonyt, akit férje, a részeges Benkő gyakran bántalmaz. Pista beleszeret a szenvedő, szép fiatalasszonyba, aki viszonozza érzelmeit. A hazatérő féltékeny férj egy alkalommal az egész ház szeme láttára úgy megveri Pistát, hogy az napokig az ágyat nyomja.

Külvárosi legenda (1957) – Törőcsik Mari, Tordy Géza
Suburban Legend (1957) Mari Törőcsik, Géza Tordy
Legende in der Außenstadt(1957)- Mari Törőcsik und Géza Tordy

Az illúzióknak nincs helye a bérház világában, egyikük sem képes kitörni: a boldogtalan házaspár szegényes motyóját kétkerekű kordéra rakva elköltözik a házból, Pista pedig beáll a kültelki vagányok közé játszani.

Vasvirág (1958)

Rendező: *Herskó János.*
Író: *Gelléri Andor Endre.*
Szereplők: *Törőcsik Mari, Avar István, Várkonyi Zoltán, Illés Tibor, Váradi Hédi, Dajka Margit, Szabó Gyula, Pethes Sándor, Szabó Ernő.*

Az 1930-as években, sokféle helyszínen játszódó történetben István munkanélküli kelmefestő, aki egy óbudai barakkban él. Megismerkedik az angyalföldi Verával, aki mosodában dolgozik, és arról álmodozik, hogy táncosnő lesz. Gazdag főnöke szemet vetett rá, így a nyomortól rettegő Verának választania kell: a jólét és a biztonság az idős, gazdag úr mellett, vagy a szerelem a nincstelen Istvánnal?

Fapados szerelem (1960)

Rendező: *Máriássy Félix.*
Szereplők: *Krencsey Marianne, Zenthe Ferenc, Somogyi Erzsi, Kállai Ferenc, Mezey Mária.*
Helyszín: Angyalföld, Fiastyúk utcai általános iskola.

A tanárnő Vera a villamoson ismerkedik meg Kostál Imre esztergályossal, s kiderül, hogy a lány Imre öccsét is tanítja. Vonzódnak egymáshoz, de a lányt elriasztja a fiatalember rámenős stílusa, s visszautasítja a fiút. Vera anyjának nagy tervei vannak a lányával, újsághirdetés útján keres jól szituált párt neki. Néhány szülő, s egy újságcikk Verát teszi felelőssé egyik tanítványa öngyilkosságáért. Imre az egyetlen, aki azonnal védelmébe veszi, s elhatározza, hogy kideríti az igazságot.

Két emelet boldogság (1960)

Rendező: *Herskó János.*
Szereplők: *Domján Edit, Krencsey Marianne, Kaló Flórián, Szabó Gyula, Csűrös Karola, Törőcsik Mari, Garas Dezső, Mécs Károly, Kiss Manyi.*
Helyszín: Angyalföld, Lehel úti tiszti lakótelep.

Vígjáték egy újonnan átadott emeletes ház lakóinak keserédes mindennapjairól – négy, új lakáshoz jutott házaspárról, válásról, kibékülésről.

Rangon alul (1960)

Rendező: *Bán Frigyes.*
Szereplők: *Bitskey Tibor, Sólyom Ildikó, Sulyok Mária, Ráday Imre, Pécsi Sándor, Psota Irén, Márkus László.*
Helyszín: Angyalföld, a Tahi és a Thälmann (ma Fiastyúk) u. közötti terület.

A vígjáték két főszereplője, a hegesztőként dolgozó Jóska és a polgári származású Zsuzsa egymásba szeretnek. A munkásfiút a lány mamája nem látja szívesen, mert jó partit szeretne a lányának. A két fiatal titokban összeházasodik.

Angyalok földje (1962)

Rendező: *Révész György.*
Író: *Kassák Lajos*, forgatókönyvíró: *Hubay Miklós.*
Szereplők: *Végvári Tamás, Tolnay Klári, Zenthe Ferenc, Győry Franciska, Makláry Zoltán.*
Helyszín: Angyalföld, Hétház, Tizenháromház (Váci út).

Kassák Lajos realista korszakának egyik legjelentősebb alkotása az 1929-ben írt *Angyalföld* című regénye. A könyv alapján forgatott filmben a régi, keserűen legendás Angyalföld elevenedik meg. A rendező szeretettel és részvéttel ábrázolja a Horthy-

korszakbeli munkássorsot. A film több nemzetközi díjat is nyert, legnevezetesebb sikerét Mar del Platában aratta, ahol nagydíjat és a filmkritikusok különdíját nyerte el. Makláry Zoltán verklisfigurája filmtörténelmi jelentőségű: 1962-ben Mexikóban a legjobb férfialakítás díját érdemelte ki. A mű kísérőzenéje Mihály András zeneszerző munkája, s szinte már önálló, eredeti alkotás. A dalszövegeket Vargha Balázs költő írta. A film több jelenetét eredeti környezetben forgatták. (Kassák 1906 és 1913 között többször is lakott a Hétház tömbjében, a Váci út 112–114. számú házban.)

Princ, a katona (1966)

Rendező: *Fejér Tamás.*
Író: *Örsi Ferenc.*
Zene: *Vujicsics Tihamér.*
Szereplők: *Ernyey Béla, Zenthe Ferenc, Madaras József, Dávid Kiss Ferenc, Schwetz András, Felföldi Anikó.*
Helyszín: Angyalföld, Lehel tér és környéke, „Kávés Katica".

13 részes tévésorozat a 60-as évek katonafiataljairól, akik nem valami nagy kedvvel vetik le magukról a civil ruhát, s nehezen mondanak le a laktanyán kívüli élet előnyeiről. Ravaszkodásuk és túlságosan élénk fantáziájuk miatt sorozatosan összeütközésbe kerülnek a leleményességüket nem eléggé méltányoló feljebbvalóikkal.

Szép leányok, ne sírjatok! (1970)

Rendezte: *Mészáros Márta.*
Zene: *Tolcsvay László, Tolcsvay Béla, Sztevanovity Zorán, Sztevanovity Dusán, Szörényi Levente, Országzky Miklós, Miklós Tibor, Frenreisz Károly, Bródy János.*
Szereplők: *Zala Márk, Jarka Schallerová, Sir Kati, Blaskó Péter, Balázsovits Lajos, Bujtor István, Hegedűs Erzsi, Piros Ildikó, Schütz Ila, Kosztolányi Balázs, Vass Lajos.*
Helyszín: Angyalföld.

Savanyú és barátai gyári munkások, akik a nehéz munka után esténként bulikban és koncerteken kapcsolódnak ki. Savanyú Julinak udvarol, már el is jegyezték egymást. Az Ifjúsági Park egyik koncertjén a lány megismerkedik a zenész Gézával, s vidékre utazik a zenekarral. Savanyú és barátai utánuk mennek. A riválisok összeverekednek, Julinak pedig döntenie kell, hogy melyik fiút választja.

Önarckép Szabó Zoltán festőművészről, (1971)

Rendezte: *Kolonits Ilona.*

Portréfilm Angyalföldi Szabó Zoltán gyermekkori környezetéről (Tripolisz), családjáról, egyéniségéről és művészetéről.

141 perc a befejezetlen mondatból (1974)

Rendező: *Fábri Zoltán.*
Író: *Déry Tibor.*
Szereplők: *Bálint András, Latinovits Zoltán, Sáfár Anikó, Bisztray Mária, Csomós Mari.*
Helyszín: Angyalföld, Újlipótváros.

Déry Tibor: *A befejezetlen mondat* című regényéből készült film a harmincas években játszódik. Parcen Nagy Lőrinc szakít családja nagypolgári életével, szokásaival, és megpróbál közel kerülni a munkásosztályhoz, de kísérlete nem jár sikerrel. Apja öngyilkossága után megörökli a csődbe ment családi trösztöt, de a gyár munkásaival nem ért szót, senki nem hisz a jóindulatában. Egyik munkása félholtra veri, de Lőrinc nem árulja el, hogy ki volt a tettes.

141 perc a befejezetlen mondatból (1974) – Bálint András, Sáfár Anikó
141 Minutes from the Unfinished Sentence(1974) – András Bálint, Anikó Sáfár
141 Minuten aus dem unbeendeten Satz (1974)- Andreas Bálint und Anikó Sáfár

Felelet (1974)

Rendező: *Zsurzs Éva.*
Író: *Déry Tibor.*
Szereplők: *Bessenyei Ferenc, Kuna Károly, Törőcsik Mari, Garas Dezső, Sinkovits Imre.*
Helyszín: Angyalföld, Hétház, Tizenhárom-ház, Váci út.

Hétrészes tévésorozat Déry Tibor azonos című, 1950–52-ben megjelent regényéből. A 30-as évek munkásmozgalmát ábrázolja, de feltűnnek benne az 50-es évek elejének élményei, a személyi kultusz tapasztalatai is. A történet középpontjában a fiatal munkás, Köpe Bálint ébredő személyisége, a munkával való ismerkedése és erkölcsi fejlődése áll.

Álombrigád (1983)

Rendező: *Jeles András.*
Szereplők: *Rátonyi Róbert, Szirtes Ádám és amatőr színészek.*

A termelési film műfajának irónikus paródiája, melyet elkészülte után betiltottak, s csak 1989-ben mutathattak be. Egy angyalföldi gyár munkásbrigádja elhatározza, hogy előad egy szovjet, munkástémájú színdarabot, de vállalkozásuk nem jár sikerrel.

Angyalföldi bolyongások (1998)

Rendező: *Paczolay Béla.*

Dokumentumfilm Móricz Zsigmond 1934-ben írt szociográfiája alapján.

Angyalföld – kertváros (2004)

Rendező: *Ember Judit.*
Operatőr: *Illés János.*

A csaknem ötórás, tizenkét epizódból álló dokumentumfilm emberi sorsokat vizsgál

Álombrigád (1983) – Rátonyi Róbert
Dream Team (1983) Róbert Rátonyi
Traumbrigade(1983)- Róbert Rátonyi

a történelemben. A dokumentumfilmben 12 lakó vall arról, hogy mekkorát változott a társadalom és a kerületnek ez a része hatvan év alatt. A házsorokból álló telepet 1941-ben, a Horthy Miklósné nevéhez fűződő „nyomorenyhítő akció" keretében kezdték el építeni, s hatvan évvel később Angyalföld előkelőnek számító villanegyedévé vált. Itt járt a barakkiskolába Cziffra György, az ő zongorajátéka szolgáltatja a film zenéjét. Az *Angyalföld – kertváros* története Trianontól kezdődik, s benne van a nagyhatalmi politika, a kitelepítések, 1956, a földönfutók és a rendszerváltás históriája.

Állomás (2008)

Rendezők: *Balogh Zsolt, Pajer Róbert.*
Szereplők: *Csuja Imre, Igó Éva, Börcsök Enikő, Gáspár Sándor, Györgyi Anna, Esztergályos Cecília.*
Helyszín: Angyalföldi pályaudvar.

A Duna Televízió első saját gyártású vígjátéksorozata, mely valahol a szerb, a román és a magyar határ találkozásánál épült nem létező, kicsi vasútállomás, Tuslag világának és dolgozóinak (állomásfőnök, forgalmista, pénztáros), valamint családtagjaiknak kedves humorú története.

Made in Hungária (2009)

Rendező: *Fonyó Gergely.*
Forgatókönyvírók: *Tasnádi István, Köbli Norbert.*
Zeneszerzők: *Fenyő Miklós, Gulya Róbert.*
Szereplők: *Szabó Kimmel Tamás, Kiss Tünde, Fenyő Iván, Valentin Titánia, Scherer Péter, Dunai Tamás, Vándor Éva.*

A József Attila Színházban 2001-ben bemutatott musical alapján készült film Fenyő Miklós életének azt a korszakát dolgozza fel, amikor családjával a 60-as évek elején Amerikából visszatért az újlipótvárosi és angyalföldi magyar valóságba.

Az utolsó kép (2010)

Rendezők: *Móray Gábor, Dési András György.*
Szereplők: *Hajduk Károly, Pap Vera, Kovács Zsolt.*
Helyszín: Újlipótváros.

Különös történetekkel szórakoztatja egymást esténként két kis bolt magányos tulajdonosa, egy fotós és egy fodrásznő. Az egyik történet valósággá válik és megváltoztatja életüket.

Bacsó Péter rendező 1974-ben a Lehel úti nővérszálló tetején is forgatta a leleményes munkáslányokról szóló *Szikrázó lányok* című játékfilmjét. Az 1976-ban készült *Kántor* tévéfilmsorozat *A postarablás* című második része a margitszigeti víztoronyban játszódik. Az angyalföldi pályaudvaron is forgatott kerületünk díszpolgára, az Oscar-díjas Szabó István 2005-ben, amikor filmre vitte Móricz Zsigmond *Rokonok* című regényét. A hangulatos, ma is működő pályaudvar épülete szolgált a regénybeli helyszín, „Zsarátnok" vasútállomásául, melyet a múlt század húszas–harmincas éveit idéző ruhákban, kosarakkal és táskákkal várakozó utasok még hitelesebbé tettek. Az 1956-os forradalom 50. évfordulója tiszteletére készült, Andrew Vajna rendezte *Szabadság, szerelem* című film egyes jeleneteit a Jász utcában vették fel. A Tatai út és a Szent László utca által határolt épületegyüttes a helyszíne a 2006-ban forgatott *Mrs Ratcliffe forradalma* című angol–magyar koprodukciós filmnek. A Mosoly utcai rendőrőrsön játszódik a 2007-ben indult *Tűzvonalban* című akciósorozat.

XIII. kerületi elöljárók, tanácselnökök, polgármesterek

A XIII. kerület közigazgatásáról, tisztségviselőiről meglepően csekély irat- és sajtóanyag található a fővárosi archívumokban és levéltárakban. Mivel a kerület megalapítása óta kulcsfontosságú szerepet töltöttek be a gazdasági, szociális, egészségügyi és kulturális élet irányításában, a fejlesztések megvalósításában, fontos, hogy megismerjük őket.

Dr. Pertik Béla *(1938-tól 1945-ig elöljáró)*
Pertik Béla 1885-ben született Vácon. 1909-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Tudományegyetemen mint *„államtudor"*. 1910-től a VI. kerületi elöljáróság ideiglenes hivatalnoka, 1911-től ideiglenes tanácsi segédfogalmazó a Tanácsi Segédhivatal elnöki ügyosztályon, 1912-től tanácsi segédfogalmazó, 1919-től helyettes tanácsjegyző, 1921-től tanácsjegyző, 1931-től tanácsi főjegyző. 1936-ban az újonnan felállítandó XIII. kerületi elöljáróság előkészítési munkálataival kapcsolatos teendők ellátásával bízták meg. Feladatul kapta, hogy az új elöljárósághoz tartozó iratokat külön iktassa, kezeltesse és irattároztassa, vegye át az V. és VI. kerületi elöljáróktól az új testület illetékességének megfelelő és folyamatban lévő ügyeket, melyek intézésében június 15-től kezdődően a XIII. kerületi elöljáró lesz illetékes. Pertik Bélát 1938. június 13-án választották XIII. kerületi elöljáróvá, mely tisztséget 1945-ben történt nyugdíjazásáig töltötte be.

Kámány János *(1945-től 1948-ig elöljáró)*
Kámány János 1901-ben született. Eredeti foglalkozása szerint vasesztergályosként dolgozott. 1919-ben vöröskatonaként szolgált. 1920-tól a Szociáldemokrata Párt, 1925-től a Kommunisták Magyarországi Pártjának a tagja volt. 1935-ben a Munkás-egységfront listavezető képviselőjelöltje lett. Munkásmozgalmi tevékenységéért több alkalommal elítélték, és hosszabb ideig állt rendőri felügyelet alatt. A második világháború idején az SZDP XIII. kerületi szervezet vezetőségének tagja volt, a felszabadulás után részt vett a Magyar Kommunista Párt XIII. kerületi szervezetének megalakításában. Az 1945 októberében rendezett első budapesti demokratikus önkormányzati választásokon a XIII. kerület elöljárói posztját a szociáldemokraták által támogatva nyerte el. Kámány János 1948-tól a fővárosi építési ügyosztály előadója, 1950-től a Városrendezési Intézet helyettes igazgatója, 1952-től a Fővárosi Kéményseprő Vállalat igazgatója lett. 1945–1947 között a XIII. kerületi Népfrontbizottság tagja, 1947-től a Partizán-barátok Szövetsége XIII. kerületi szervezetének elnöke volt. Munkája elismeréseként Szocialista Hazáért Érdemrenddel, Munka Érdemrenddel is kitüntették. 1980-ban hunyt el.

Werlein Ferenc *(1948-tól 1950-ig elöljáró, 1950–1952 között tanácselnök)*
1907-ben született, szakképzettsége esztergályos. Az 1920-as években a KIMSZ északi területi bizottság tagja, 1929-től a KMP tagja. 1944-ben részt vett az ellenállási mozgalomban. A háborút követően az MKP Magyar Acélárugyár üzemi szervezetének, majd az MDP XIII. kerületi szervezetének vezetőségi tagja. 1949-től a kerületi Népfrontbizottság titkárává választották. meg. A választási ülést Nezvál Ferenc vezetésé-

vel tartották, ahol Werlein Ferencet elöljárói tevékenysége elismeréseként a XIII. kerületi tanács elnökévé nevezték ki. Werlein 1952 után is tevékenyen részt vett a kerület politikai életében mint az MSZMP XIII. Kerületi Párt Végrehajtó Bizottságának tagja, főállásban mint a Magyar Acélárugyár igazgatója. Munkáját Szocialista Munkáért, Szocialista Hazáért Érdemrendekkel és Népköztársasági Érdeméremmel is elismerték. 1967-ben hunyt el.

Víg Pál *(1952-től 1956-ig tanácselnök)*
Víg Pál 1908-ban született. Eredeti szakmája lakatossegéd. 1934-ben belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába. 1944-ben antifasiszta mozgalmi tevékenységéért letartóztatták, de az ellenállási mozgalom kiszabadította. A háború után aktív pártszervező munkát végzett, ezzel párhuzamosan a Ganz Hajógyár műhelyfőnöke és az üzemi bizottság tagja is volt. 1946-tól az Magyar Kommunista Párt Központi Ellenőrző Bizottságának, majd a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának munkájában is részt vett, a Ganz hajógyári, később villanygyári pártszervezet titkáraként és a Budapesti Pártbizottság tagjaként. 1950-től belügyi dolgozó lett. A tanácsok munkájába 1949-ben kapcsolódott be, először mint a II. kerületi Népfrontbizottság tagja. 1952 és 1956 között a XIII. kerületi tanács elnökévé választották. Halála előtt a Fővárosi Elektromos Művek személyzeti osztályvezetője volt. Fontosabb kitüntetései: Népköztársasági és Szocialista Hazáért Érdemrend.

Fülöp Pál *(1956-tól 1960-ig tanácselnök)*
Fülöp Pált Víg Pál tanácselnöksége idején, 1953-ban választották kerületi párttitkárrá. 1954 szeptemberétől a börtönből kiszabadult Kádár János került az angyalföldi munkásmozgalom élére, 1955 szeptemberétől Biszku Béla lett a kerületi párttitkár. Fülöp Pál közben továbbra is a párt végrehajtó bizottsági tagja maradt. Az 1956-os forradalom kitörésekor a XIII. kerületi párt vb-tagjaként vett részt az *„ellenforradalom"* elleni szervezkedés irányításában. A Kádár-kormány megalakulását követő napon megszerveződött az MSZMP XIII. Kerületi Ideiglenes Intéző Bizottsága, majd az új végrehajtó bizottság is, amelynek szintén tagja lett. Fülöp Pál 1956. november 5-ét követően lett a kerületi tanács elnöke. 1960-ban lemondását kérte, de továbbra is kerületi és fővárosi tanácstag maradt. Később a Fővárosi Köztisztasági Hivatal igazgatójává nevezték ki.

Kisléghy Imre *(1960-tól 1973-ig tanácselnök)*
Kisléghy Imre 1926-ben született Angyalföldön, eredeti foglalkozása lakatos. Tagja volt az Elzett gyári és Láng gépgyári, majd a kerületi pártbizottságnak. Az 1950-es években a Gázkészülékgyártó Vállalatnál, majd a Felvonógyárban vállalatvezető, a párt megbízásából került a kerületi tanács élére. A tanácselnöki megbízását követően nyugdíjazásáig a Medicor Vállalat személyzeti és szociális vezérigazgató-helyettese. Tevékenységét Munkaérdemrend ezüst- és aranyfokozat kitüntetésekkel ismerték el. 1992-ben hunyt el.

Földes Róbert *(1973-tól 1977-ig tanácselnök)*
Az 1926-ban született Földes Róbert hivatásos katonatiszként kezdte pályafutását. 1950-től a XIII. kerületi Magyar Acéláru Gyárban dolgozott. Az ifjúsági mozgalomban különböző tisztségeket töltött be: 1956 előtt a vállalati DISZ Bizottság titkára, 1958–60

között a KISZ XIII. kerületi bizottságának titkára, majd 1987-től a kerületi KISZ agitációs és propagandatitkára volt. Tanácselnöksége idején, 1975-ben a párt budapesti értekezletén hozott határozatnak megfelelően a főváros vezetői a XIII. kerületben megvalósítandó nagymértékű beruházásokról döntöttek. Ennek végrehajtása során sikeresen együttműködött a kerület nagyvállalataival, melynek eredményeként a tervezetten felül is jelentős fejlesztések valósultak meg. Tanácselnöki hivatalviselését követően a Gyár- és Gépszerelő Vállalat személyzeti és oktatási igazgatója, majd vezérigazgató-helyettese lett. Április 4-e Érdemrenddel tüntették ki. 2003-ban hunyt el.

Dr. Bozsik József *(1977-től 1982-ig tanácselnök)*
Bozsik József 1929-ben született a Pest megyei Kartal községben. Kőművestanuló lett Budapesten, és részt vett a háború utáni romeltakarításban, az újjáépítés megkezdésében. Műszaki tanulmányokat folytatott, s a Magasépítési Tervező Intézet pártbizottsági titkára lett. Elvégezte a Pártfőiskolát, később az ELTE jogi karán is diplomát szerzett. A Városberuházási Vállalat igazgatója, 20 évig tanácsi vezető: Budapest VII. kerületében mint tanácselnök-helyettes, a XI. kerületben mint tanácselnök. 1977–1982 között a XIII. kerületi tanács elnöke. Rövid kitérővel igazgatója volt a Fővárosi Idegenforgalmi Vállalatnak, majd ismét a közigazgatásban dolgozott, akkor már mint önkormányzati jegyző. 2008-ban hunyt el.

Dr. Bornemissza Sándor *(1983-tól 1986-ig tanácselnök)*
Bornemissza Sándor 1939-ben született, foglalkozása technikus volt. A Rézhengerművekben, a Ganz Villamossági Gyárban, majd hosszú időn át a Villamos Állomás Szerelő Vállalatnál dolgozott. Munka mellett végezte el a Közgazdaságtudományi Egyetemet és az MSZMP Politikai Főiskoláját, ahol 1979-ben doktorrá avatták. Később diplomát szerzett a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián. 1973 és 1976 között a XI. kerületi tanács elnökhelyetteseként tevékenykedett, majd két évig az MSZMP Budapesti Bizottsága közigazgatási és adminisztratív osztályának helyettes vezetője volt. 1978-tól a Fővárosi Tanács apparátusának politikai vezetője, 1983. januártól lett a XIII. kerület tanácselnöke. 1986-ban a XIII. kerületi pártbizottság első titkárává választották. Kiemelkedő tevékenységéért 1983-ban a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki. 2011-ben hunyt el.

Kiss Zoltán *(1986-tól 1990-ig tanácselnök)*
Kiss Zoltán 1939-ben született, eredeti foglalkozása műszerész. 1967-ig a Mechanikai Mérőműszerek Gyárában dolgozott, 1961-től különböző tisztségeket töltött be az ifjúsági mozgalomban. 1967-ben megválasztották a KISZ III. kerületi bizottságának titkárává. 1967 és 1972 között tagja volt a KISZ Központi Bizottságának és MSZMP III. kerületi párt végrehajtó bizottságának. 1972 és 1975 között a SZKP KB Politikai Főiskolájának hallgatója volt Moszkvában. 1975-től 1978-ig az MSZMP Budapesti Bizottságának osztályvezető-helyettese volt, majd áthelyezték a központi bizottság apparátusába, ahol 1978–1986 között a párt- és tömegszervezeti osztály politikai munkatársa lett. 1986-ban Április 4-e Érdemrenddel tüntették ki. Tanácselnöki funkcióját követően az ESMA Spanyol–Magyar Reklám Kft. gazdasági igazgatója. 1998-ban a XIII. kerület díszpolgárának választották.

Síklaky István *(1990-től 1991-ig polgármester)*
1927-ben született, 1952-ben diplomázott a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1956-ban a Népművelési Minisztériumban a Forradalmi Bizottság szervezője, ezért 1957-ben elbocsátották állásából. 1965-től számítógépes rendszerszervezéssel foglalkozott. Egyik elméleti megalapozója volt Liska Tibor szentesi vállalkozáskutatási kísérletének. Könyvei, tudományos publikációi jelentős hatást gyakoroltak a közgazdaság-tudomány új utakat kereső irányzataira, napjaink társadalomkutatásában is felfedezhetők a nyomai. Tudományos munkásságát rövid időre megszakítva, 1990 novemberétől 1991. júniusi lemondásáig volt a XIII. kerület első polgármestere. 2005-ben hunyt el.

Szabó Miklós *(1991-től 1994-ig polgármester)*
Szabó Miklós 1944-ben született Budapesten, néhány tanulmányi évét kivéve, kerületi lakos. A honvédségnél az egészségügyi szolgálat tagja volt, később hivatásos gépkocsivezető lett, elméleti és gyakorlati oktatóként alap- és továbbképző tanfolyamokat vezetett. Ezt követőn kisvállalkozásokban középvezetőként dolgozott. 1989–94 között, elvi ellentétek miatti kizárásáig *(1995)*, az SZDSZ tagja, 1990-től 1991-ig a kerület főállású alpolgármestere, 1991-ben polgármesterré választották. Beindította a kerület ugrásszerű fejlődését a kerületi és idegen cégek könnyebb letelepülésének elősegítésével. Levezényelte a háziorvosi hálózat privatizációját és a magángyógyszertárak hálózatának kialakítását. A jobban működő főváros megteremtésére alakult Budapest Társaság alapító tagja, és alapító alelnöke volt a Polgári Védelmi Szövetségnek. Létrehozta a kerület közbiztonsági alapítványát. A közbiztonság és a katasztrófavédelem körében kifejtett tevékenységéért megkapta a Köztársaság Címeres Gyűrűje kitüntetést. 1995-től egy magáncég vezetője volt. 2002-ben a Centrum Párt országgyűlési képviselőjelöltje a kerületben. Az LMP alapító tagja és az Országos Váalsztási Bizottság tagja. Folyamatosan részt vesz a közéletben. Jelenleg fiatal művészekből álló komolyzenei társulatot vezet.

Dr. Tóth József 1994-től polgármester 1950-ben született Budapesten. 1968-ban érettségizett a Bolyai János Elektronikai Szakközépiskolában. Tanulmányait a Kereskedelmi és Vendéglátóipari, a Politikai, valamint a Külkereskedelmi Főiskolán folytatta. Marketingkommunikáció, idegenforgalmi és szállodaipari szaküzemgazdász képesítéseket szerzett; 1986-ban gazdaságpolitikai témájú dolgozatáért doktorrá avatták. 1968-ban kezdett dolgozni az Elzett gyárban, majd az ifjúsági, párt- és sportmozgalomban tevékenykedett. 1991-től 1994-ig egy cég ügyvezető igazgatója volt. Tagja a Város-Falu Alapítvány kuratóriumának és a Magyar Újságírók Országos Szövetségének. 1995-től a Baloldali Önkormányzati Közösség alelnöke, 2003 januárjától elnöke. 1989 októberétől az MSZP egyik szervezője a XIII. kerületben, 1990-től elnökségi tag. 1994-ig a Budapesti Párttanács tagja. 1994-ben, 1998-ban, 2002-ben, 2006-ban és 2010-ben polgármesterré, 2002-ben, 2006-ban és 2010-ben országgyűlési képviselővé választották a kerület lakói. 2003 februárjában a budapesti kerületek polgármesterei delegálták a Közép-Magyarországi Régió Fejlesztési Tanácsába, melynek társ-elnöke lett 2010-ig, a tanács megszűnéséig.

Summary

People have already been living in the territory of the present District 13 of Budapest for a very long time since there was a ferry crossing pretty near. Because of the floods, the surroundings of the Rákos Stream abounding in water became fenny and marshy, then sand-drift covered the territory thus it became suitable for settling.

Probably Celts, Dacians, Quads and Jasigs wondered there, then in the 8th century the Romans conquered Pannonia and the Danube became the natural boundary of the Roman Empire. The strategic fortress called Transaquincum once stood on the left bank of the Danube.

According to the Gesta Hungarorum written by Anonymus, Árpád and the conquering leaders searching for homeland set up camps with their people in Rákos field, from there they went to the Megyer crossing and crossed the Danube. In 1241, on hearing about the arrival of the Tartars, Béla IV called the forces of the country to Rákos field, became the leader of the troops and wended his way East. The defeated Hungarian forces were chased by the Tartars of Khan Batu and the leader Subotey (Szübötej).

The story of nunneries, monasteries and churches of the Margaret Island is one of the most colourful pages of our district's history. The former Island of Hares was given its present name Margaret, who was the daughter of King Béla IV. Margaret died in 1271, a year after his father's decease. She was canonised in 1943.

In the Middle Ages one could find only a few small villages there. These villages formed the part of the ring of settlements around Pest. Some of them like Új-Jenő and Szentlászló totally depopulated, others like Jenő and Vizafogó merged into the expanding city and became its outskirts.

Aranylemezzel borított bronzgombok a kora vas-korból (i. e. VIII. század)
Bronze buttons covered by gold sheet from the early Iron Age (8th century B.C.)
Mit goldener Platte überzogene Bronzeknöpfe aus der frühen Eisenzeit (VIII. Jahrh. v.u.Z.)

Down-stream Rákosmező was a wide, sparsely populated plain, but primarily it was the place of national assemblies' sessions or campgrounds for Hungarian forces. During the period from 1277 till the Mohács Disaster several sessions of assemblies were held there. Assemblies were convened by the king generally between April and November when cold weather set in. It is hard to determine the very place of the sessions since in the Middle Ages the field called Rákos covered a really extensive territory. According to the map of Mikoviny issued in 1737, the so-called Campi Rakos coincided with the present territory of Angyalföld. Campi Rakos was a grassland situated south of the old mouth of Rákos Stream, west of the Danube and north of the current city limits. The first assembly held its session in King (Kun) László IV's time and declared the

then just 15-year-old King major. Róbert Károly was also recognised as king by the Rákos assembly in Autumn 1307. At last Mátyás Hunyadi was proclaimed king in the Rákos field, when the 15 thousand (some sources mention 40 thousand) armed soldiers of Mihály Szilágyi had had the desired effect on the nobles carrying on consultations in Buda.In April 1526, on hearing the oncoming Turkish invasion, the king convened the last feudal assembly.

During the period of the 160-year-long Turkish rule, our settlements and villages of the Middle Ages still existed, but on hearing the arrival of King Lipót I, the Turks burnt up and destroyed these villages, too.

When Pest was freed from the Turkish invasion, the city received letters-patient from King Lipót I in 1703. This document mentioned Szentlászlópuszta as north suburban town of Pest. But until then, the stones of the buildings and churches of the former town had almost been completely carried off.

Regarding explanations of name Angyalföld, the one related to the vineyard owner family Engl from South Tirol may be the most provable. Name Engl can be found in the register of population of the outskirts of Terézváros, drawn up during the census of the 1770s. In this register Stefan Engel was registered as old vineyard owner. Since his lands were may be called Engelsfeld, the name Angyalföld can be its direct translation.

Ördögmalom (Devil's mill) is our 17-18th century relic, that could only survive till the 1960s owing to several rebuilding and reconstructions of the old Császármalom (Emperor's mill), although in legal proceedings of the 19th century it was no longer indicated as a mill.

Building in, development and resettlement of Angyalföld and Újlipótváros as integral parts of our capital began from the mid 1800s. All non-desirable buildings and establishments like cemeteries, asylums, and dangerous powder mills were continuously moved from the rapidly extending Pest to these suburban areas.

The Board of Public Works was formed in 1870. In his long term projects, the Board had already include town planning and development of our district, determined the basic lines of main roads, outlined residential districts. Tasks of the Board also included building of bridges across the Danube, docks, formation of Danube banks and embankments with regards to flood-prevention.

Owing to the Danube, the highroads leading to Vác, the first railway to Vác opened in 1846 and the horse-tramway along Váci út (Váci Road) from 1866, our district became more and more integrated into the circulation of the capital on the one hand, and assured the settlement of factories demanding good transport facilities on the other.

Till the end of the 1800s, the significant industrial activities were mainly milling, building and construction and distilling. 6 of the 13 mills of Pest operated in Újlipótváros and Vizafogó in 1895. In addition to the meat, our next most

A Margitsziget
Margaret Island
Margarete Insel

SUMMARY

Városi házak a Gyöngyösi utcában 1926-ból
Town houses in Gyöngyösi avenue from 1926
Stadthäuser in Gyöngyösi Straße aus 1926

demanded export product in Europe was high quality wheat containing high proportion of gluten.

From the end of the 1800s iron industry and metallurgy began to spread and develop and Angyalföld became one of the major industrial parts of Budapest. Factories famous all over the world like Ganz Hajógyár (shipyard) established in 1868, Láng Gépgyár (machine works and engineering), Schlik Nicholson Factory, Eisele Kazán- és Gépgyár (boiler, machine works and engineering), Csavargyár (screw mill) established in 1866 and Elzett Zár- és Lakatgyár (locks factory) established in 1919, settled their factories and workshops in our district.

In the first half of the 1900s representatives of new industrial branches opened their factories there: Gyapjúmosó Rt. (wool-wash factory), Rico Kötszerművek (bandage factory), Jutagyár (jute manufacture), Zsinórgyár (string factory) and Paszománygyár (trimming factory).

In the 1930s the large car producing companies also discovered the advantages of our area. They also established their agencies, workshops and built their service stations in this district. From architectural point of view, the most outstanding building was the building of Fiat Service built in 1936–37. Later Ford Motors moved there and managed the Váci Road workshop.

The growing number of factories attracted lots of people of different nationalities and origins to this quarter of the capital. The majority of incomers came from the settlements around Budapest and from territories of Slovakia inhabited by Hungarians, although the number of Transdanubian, Transsylvanian, Austrian, Slovakian, Czeck and Polish incomers was also considerable. In the beginning, workmen of the factory workers were mainly foreign skilled workers; vegetable gardens around the city also belonged mainly to Slovak and German workers. Assimilation of incomers became quicker at the end of the 1800s, and at the same time, the number of new Hungarian incomers increased.

Multilingual circumstances created the special subculture of Angyalföld, mainly expressed in fashion called jassz (reminded cloths of a shipwright from Hamburg) and slang jassz-language (a mixture of German, Slovak and Hungarian languages).

On the basis of statistics, in the end of the 1910s Angyalföld was the most densely populated quarter of the capital. The population of slums lived in overcrowded single-story barracks or in storied tenement buildings under unhealthy and unsanitary conditions. In general, five people lived in a room. The majority of the flats was single room or had a room and a kitchen in better cases. Water-supply and electricity were unknown phenomena. As the rental fees were too high, a lot of people had no other choice but to accommodate night-lodgers to their tight flats.

In 1906 István Bárczy was the District Mayor then later the Mayor of Budapest. During his term of office, local government of Budapest laid the foundations of modern public administration. In the result of this modernisation, the government of the capital achieved some substantial improvement in the inhabitants' living standards. The capital acquired the ownership of profitable service providing corporations and turned their income and profits on social tasks. In the result of these measures first larger schools and then modern housing blocks could be built in our district.

The most important results of that time were: the first public library in Budapest in Vág Street, Népszálló (Public Hostel), designed on English patterns and served the homeless and the unique workshop tenement house built for handcrafts men. The most important page in our district's history was the day when our district was declared self-governing administrative unit. Regarding rapid growth of population and buildings in 1930, the government of Budapest codified that the capital should consist of 14 districts instead of the past 10. The new District 13 was formed of the suburbia's of the former districts 5 and 6 (Terézváros and Lipótváros). June 1, 1938 we consider as the birthday of our District, since its formation was declared on that day. On June 15 the self-governing municipal office of Magdolnaváros began to work and the building of the Municipal Office

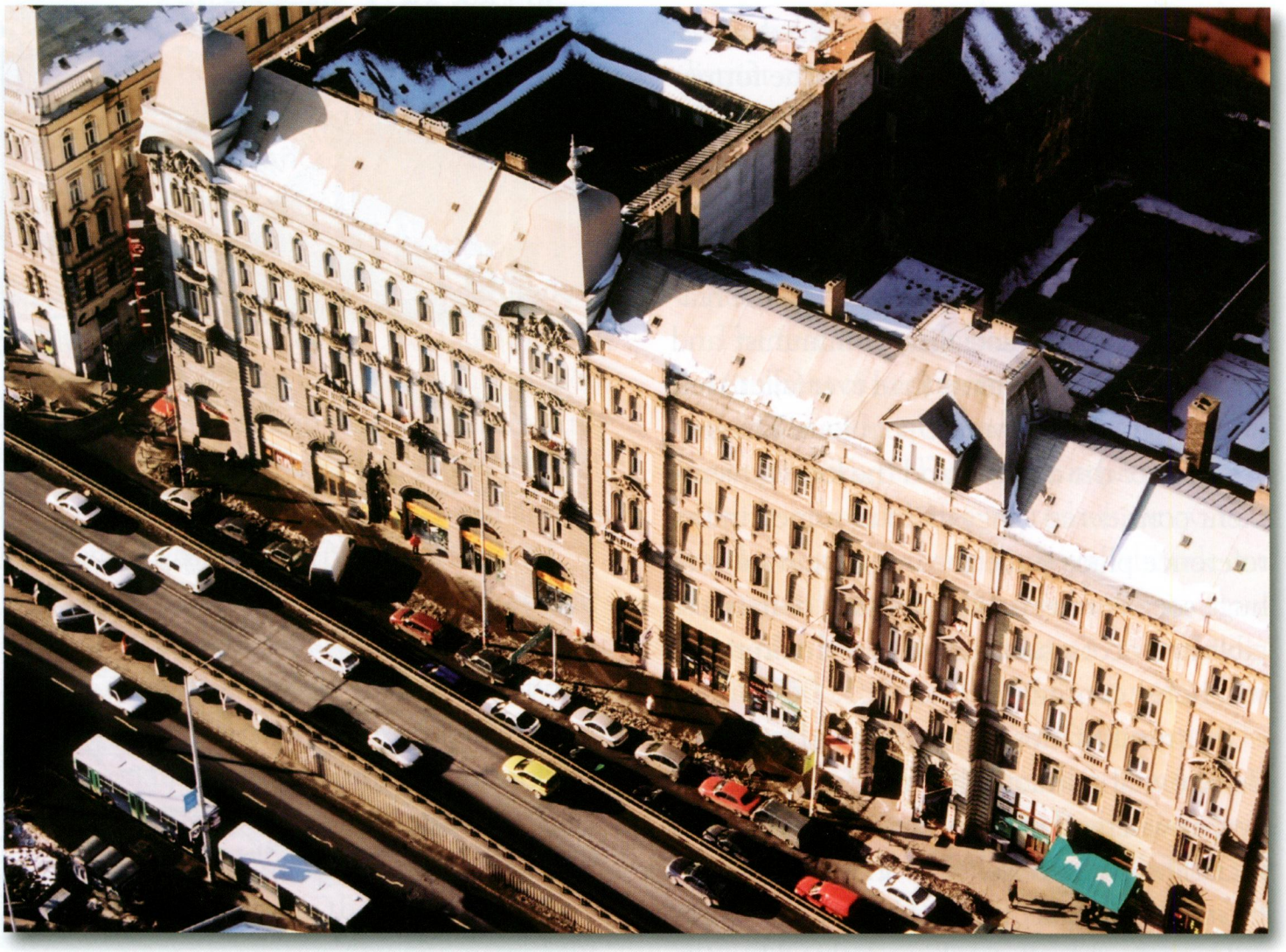

A Váci út eleje
Fore-part of the Váci avenue
Vorderteil der Váci Straße

SUMMARY

A kazángyári munkások csoportja
Group of workers of the boiler factory
Gruppe der Arbeiter der Kesselfabrik

standing on Béke Square was opened. The name Magdolnaváros symbolises the deep respect of our district to the wife of the former Hungarian governor Miklós Horthy, for she did a lot in order to support the poor.

The Great Economic Depression after World War I caused great troubles to the already poor population. That could be the reason why different socialist, communist and labour union movements (had ever fallen) felt on good ground and were so populous. The government of the country and the local government considered Angyalföld as some kind of reference place since the implementation of huge social projects (like building of flats, establishment of schools, medical and cultural institutions) continued.

As a result of the self-organising movements, the national cultural policy and the aid granted by the owners of large factories, the cultural and social life of the Angyalföld workers was colourful in the first half of the 20th century. Workers organized book-reading circles, libraries, sports and touring clubs, chores, amateur dramatic groups in their workplace and schools, in religious and even political communities, too.

Újlipótváros became part of our district only in 1950. It was built in in the same decades as Angyalföld. In the result of conscious town-planning, tenements built in Bauhaus style replaced the previous landscape: the wood-yards, building-yards, warehouses and the factories disappeared. These smart and modern buildings are generally designed for the middle classes, where freelance intellectuals, doctors, engineers, journalists live in flats furnished with every modern convenience.

The Margaret Island was also connected to the district in 1950. In the 1800s the Island was

Vasöntöde végszámlája 1895-ből
The final invoice of the iron foundry from 1895
Schlussrechnung von Eisengießerei aus dem Jahre 1895

the property of József nádor, who turned the weedy and wild landscape of the Island into a real paradise since he built his summer cottage on the ruins of the Franciscan church, built Margitfürdő and Nagyszálló (Grand Hotel). In 1908 the Island was declared public property and open garden. On the sum received for the Island the capital built the Palatinus Houses on the bank of the Danube. These houses are parts of the World Heritage. Between the two World Wars, a lot of new buildings and facilities were built and established on the Island, e. g. the National Sports Swimming Pool, the Palatinus pools, the Open Air Theatre and the Music Well.

During World War II and especially in winter 1944–45, when Budapest was besieged, bombings and street fights caused considerable damages to the houses, factory buildings; the bridges were destroyed, as well as the buildings of the Margaret Island and the Vígszínház. The population of our district decreased from 90 000 to 54 000 capita.

Angyalföld was one of the first territories of Budapest where the rubble clearance and the removal of ruins began. In the beginning of February 1945, the first tram was put in operation. The workers appeared in their workplaces in the very first days, therefore industrial production could soon be started in Láng Gépgyár and the shipyard, then step by step in other factories.

In the first local elections, the workers' parties nominated their candidates in a single list and their ally, the National Peasants' Party won 64% of the votes, thus well exceeding not only the national average proportion of votes but the average of the capital, too. Though the Smallholders' Party won 57% of the votes in his country list, it could not gain the masses.

On January 1, 1950, a new Act on the reorganisation of public administration came into force. In accordance with the provisions of this

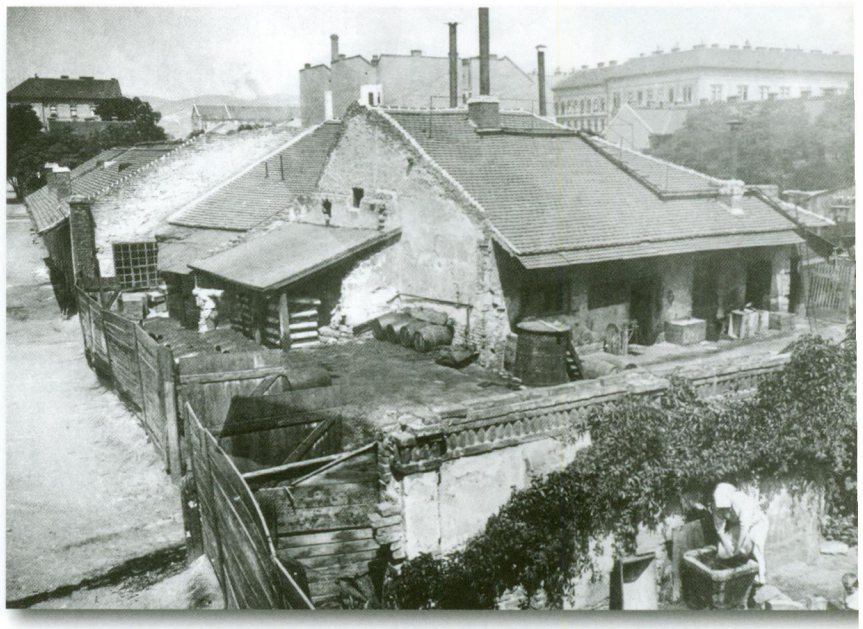

Zápolya (ma Gogol) utca 1920-as évek
Zápolya (today: Gogol) street in the 1920's
Zápolya (heute Gogol) Strasse in den 1920er Jahren

Act, the number of the districts of the capital increased from 14 to 22 and the territory of our district enlarged following the connection of Újlipótváros (where middle classes of District 5 lived) and the Margaret Island to the Quarter of workers. The number of the inhabitants of District 13 increased from 74500 to 132000 capita, its territory nearly doubled.

The first threeyear-plan was started by the government of workers in 1947. The fulfilment of the tasks and goals demanded hard work from common workers. During the implementation of the first threeand five-year-plans, Angyalföld was developing in compliance with the title and reputation 'Quarter of the workers'; living standards of its inhabitants increased considerably. Until 1950 2180, until 1955 further 4524 new flats were brought into use. In addition, the Dagály (Tide) pools, Tomori market, new schools, kindergartens were built. The building of Attila József Cultural Centre began even before the outbreak of the war and ended in 1949, when the new Centre opened its doors to the public.

Renationalised large-scale factories considered the improvement of cultural institutions

SUMMARY

Pannóniai utcai házak
Houses in Pannónia street
Häuser der Pannónia Straße

and sports facilities used by their own factory workers, of high importance. Several factories maintained cultural clubs, sports clubs and libraries. The once small Vasas Sport Club of the trade union became a large sports club with 21 sections.

The revolution of October 1956 could not expand in Angyalföld. No bloody fighting's like in other parts of Budapest happened in this territory, except the incidents at the Rákos Stream.

Until the beginning of the 1980s Angyalföld was always regarded as an industrial town where more than a hundred thousand workers worked in more than four hundred factories, plants, industrial sites and workshops. The North-South underground-line built in the period of 1981-1990 was a large step forwards the modernisation of the capital's as well as the district's transport. The reconstruction of several main roads and the modernisation of the Béke–Lehel Road tramway have already been finished.

The targets of the flat-program introduced in the 1970s were to increase the number of rooms, extend the average ground-space and widen the range of amenities. In the result of building new blocks of houses, the number of flats in the district has increased by 17710 between 1945 and 1980, and then by 6566 until 1984. Our district is decorated with nearly 100 statues and monuments, memorial plaques.

Between 1958 and 1988 we havebuilt 9 schools. Among these new schools we must highlight Berzsenyi Dániel Grammar School that moved to Kárpát Street in Autumn 1986, where the students receive teaching on a higher level in four- or six-year-forms. Németh László Grammar School introduced eight-year-forms secondary education in 1989, since then it has become one of the best

Új irodaház a Váci úton
New office building in Váci avenue
Neues Bürohaus in Váci Straße

secondary schools in Budapest.

From the end of the 1980s the inhabitants of our district witnessed great changes. After the privatisation or often the liquidation of the state-owned enterprises lots of industrial buildings or areas remained empty. Nowadays these empty buildings serve modern office-centres, banks, car- and furniture-saloons, shopping and amusement centres. The grey suburban region of

A Vasas SC csapata 1913-ban
Team of Vasas SC in 1913
Mannschaft von Vasas in 1913

the past now is improving and becomes more and more integrated in the business and financial life of Budapest.

The first local elections after the collapse of the one-party-system were held in 1990. The first Municipal Body of 46 representatives was set up on October 25. In accordance with the amended Act on local governments, our Mayor was elected in the second election and directly by the inhabitants of our district. The Gypsy, Greek, Croatian, Polish, German, Armenian, Serb and Slovak Minority Local Governments were set up in 1998, whilst the Ruthenian and Bulgarian ones were set up in 2002.

Our cultural life remains colourful. Cultural Centres maintained by the local government, cinemas, two metropolitan theatres, a museum and a gallery are open to the public and offer cultural programs for every age groups. In addition, different civil associations also organise several public and cultural events. For the elderly people the local government maintains eight Social Welfare Centres and Clubs where they are offered cheap catering, regular medical counselling and interesting cultural programs.

Regarding international relations of our local government, cooperation with sister towns is of high priority. The first Sister Town Agreement was concluded in 1989 with District 21 of Wien called Florisdorf, then with District Ochota of Warsaw in 1993, with town Szováta (Sovata, Romania) in 1998, with Eszék (Osijek, Croatia) in April 2001 and with Kassa-Délváros (South City of

Az 1960-as években épült Árpád hídi lakótelep
Housing estate at Árpád bridge built in the 1960's
Die in 1960er Jahren gebaute Wohnsiedlung von Árpád-Brücke

SUMMARY

Kerületi látkép
View of our district
Bezirksansicht

Resümee

Auf dem Gebiet des heutigen XIII. Bezirks von Budapest lebten Menschen auch schon in den uralten Zeiten, da es in der Nähe einen zur Überfahrt geeigneten Liegenplatz gab. Der wasserreiche Krebsbach und seine Umgebung wurden infolge der Wasserfluten moosig, sumpfig, dann wurde das Gebiet durch

Flugsand bedeckt, so wurde es zur menschlichen Ansiedlung geeignet.

Es kamen hier wahrscheinlich Kelten, Daker, Quaden, Jasigen herum, dann nach der Eroberung von Pannonien im I. Jahrhundert durch die Römer wurde die Donau die Grenze des Römischen Reichs. Am linken Ufer stand die aus strategischer Hinsicht wichtige Festung namens Trans-aquincum.

Arpad und die nach einer Heimat suchenden Landnahmefürsten bezogen – gemäß Gesta Hungarorum von Anonymus – mit ihrem Volk auf dem Krebsfeld (Rákosmező) ein Lager, dann gingen sie von hier weiter zum Liegenplatz von Megyer und fuhren über die Donau über. Als Béla IV. Nachricht über die Annäherung der Tataren bekam, berief er im Jahre 1241 auf dem Krebsfeld das Heer des Landes ein und zog an seiner Spitze nach Osten. Das eine Niederlage erlittene ungarische Heer wurde durch die von Batu Khan und dem Oberbefehlshaber Szübötej geführten Tataren hier verfolgt.

Die Geschichte der Kloster, Kirchen auf der Margareteninsel ist eines der interessantesten Kapitel der Historie unseres Bezirks. Die ehemalige Haseninsel bekam den heutigen Namen von Margit, der Tochter von Béla IV., die im Jahre 1271, ein Jahr nach dem Tod ihres Vaters starb und 1943 heilig gesprochen wurde.

Im Mittelalter befanden sich hier nur einige kleine Dörfer als Teil des Dorfrings um Pest.

Aranytálka a kora vaskorból (i. e. VIII.század)
Gold saucer from the early Iron Age (8th century B.C.)
Goldenes Schüsselchen aus der frühen Eisenzeit (VIII. Jahrh. v.u.Z.)

Einige davon wie Új-Jenő und Szentlászló entvölkerten sich, oder sie wurden von der sich ausbreitenden Stadt als Außenbezirk angegliedert, wie Jenő und Hausenfänger.

Das neben dem Bach liegende Krebsfeld war eine großflächige, schwach bevölkerte Ebene, die in erster Linie Schauplatz von Landesversammlungen und Lagerplatz der Ungarn war. Seit 1277 bis zum Unheil von Mohács (Niederlage gegen die Türken im Jahre 1526) wurden hier zahlreiche Landesversammlungen abgehalten. Sie wurden vom Herrscher im allgemeinen seit April bis November, bis zum Eintritt des kalten Wetters einberufen und sie dauerten durchschnittlich ein bis zwei Wochen. Die genaue Ortsbestimmung ist sehr schwierig, da im Mittelalter die Wiese Krebsfeld von sehr großer Flächenausdehnung war. Gemäß der im Jahre 1737 herausgegebenen Mikoviny-Landkarte lag die so genannte Campi Rakos – eine Grünfläche südlich von der alten Mündung des Krebsbachs, östlich von der Donau, nördlich von der jeweiligen Stadtgrenze – auf dem Gebiet des heutigen Engelsfelds. Die erste Landesversammlung auf dem Krebsfeld fand unter der Regierung von László

(Kumane) IV. statt, sie erklärte den damals erst 15-jährigen Herrscher für volljährig. Auch Károly Róbert wurde im Herbst 1307 durch Landesversammlung von Krebsfeld als Herrscher anerkannt. Mathias Hunyadi wurde ebenfalls auf der Ebene Krebsfeld zum König gewählt, nachdem die 15 Tausend (laut anderen Quellen 40 Tausend) Krieger von Mihály Szilágyi einen entsprechenden Eindruck auf die sich in Buda beratende Aristokratie machten. Als der König Nachricht über die Annäherung der Türken bekam, berief er im April 1526 die letzte ständische Landesversammlung ein.

Während der 150 Jahre langen Türkenherrschaft bestanden noch unsere mittelalterlichen Siedlungen, sie wurden aber im Jahre 1686 von den Türken in Brand gesetzt und zerstört, als sich Leopold I. näherte.

Die von der türkischen Herrschaft freigewordene Stadt Pest erhielt im Jahre 1703 von Leopold I. einen Privilegienbrief, der auch die Pussta des Heiligen Ladislaus (Szentlászlópuszta) als nördlichen Außenbezirk von Pest erwähnt. Damals waren die Steine der Gebäude und Kirchen der einstigen Dörfer schon fast völlig abgeführt.

A Margitsziget
Margaret Island
Margareteninsel

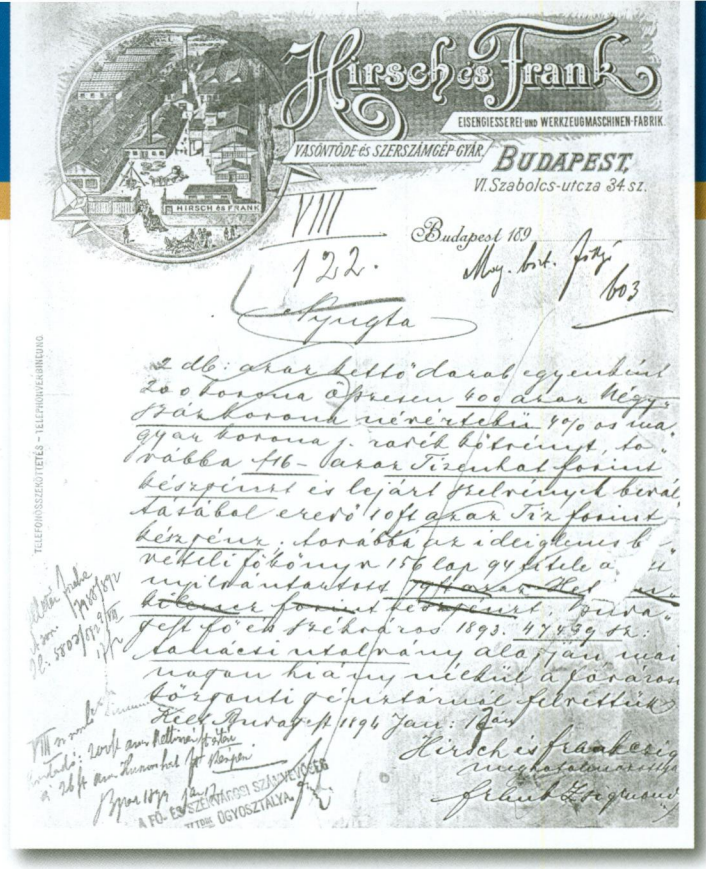

Nyugta a XIX. század végéről
Receipt from the end of the 19th century
Quittung vom Ende des XIX. Jahrhunderts

Unter den Erklärungen der Bezeichnung Engelsfeld ist die mit der Weingartenbesitzerfamilie Engl aus Südtirol verbundene am besten nachweisbar. Der Name Engl wurde in den vorstädtischen Zusammenschreibungen von Theresienstadt aus den 1770-er Jahren als alter Weingartenbesitzer erwähnt. Sein Grundbesitz soll Engelsfeld geheißen haben und dessen Spiegelübersetzung ist Angyalföld.

Die Teufelsmühle (Ördögmalom), die sich durch mehrmaligen Umbau der aus dem Altertum stammenden ehemaligen Kaisermühle (Császármalom) bis zu den 1960-er Jahren erhalten konnte, ist ein Denkmal aus den 17-18. Jahrhunderten.

Sie war aber am Ende des 19. Jahrhunderts nicht mehr als Mühle der Gegenstand eines Prozesses.

Der Ausbau und die Ansiedlung von Engelsfeld und Neu-Leopoldstadt als organische Teile unserer Hauptstadt begannen zur Mitte der 1800-er Jahre. Die sich rasch ausbreitende Pest brachte zunächst die – innerhalb der Stadt unerwünschte – Anlagen wie der Friedhof, das Irrenhaus oder die gefährlichen Pulvermühlen auf diesem Randgebiet an.

RESÜMEE

Csavargyári munkások a XX. század elejéről
Workers of the screw factory from the start of the 20th century
Arbeiter der Schraubenfabrik vom Anfang des XX. Jahrhunderts

In den langfristigen Stadtentwicklungsplänen des im Jahre 1870 gegründeten Rats für Öffentliche Arbeit kamen schon die Ordnung und der Ausbau des Bezirks vor. Es wurden die Spurlinien der Verkehrsstraßen bestimmt und die Anordnung der Wohnviertel geplant. Zur Aufgabe des Rats für Öffentliche Arbeit gehörten auch der Bau von Donaubrücken, Häfen, die Regelung des Donauufers und der Ausbau der Kaie für Hochwasserschutz.

Die Donau, die Landstraße nach Vác, die erste, im Jahre 1846 eröffnete Vácer Eisenbahnlinie des Landes, dann seit 1866 die Pferdebahn der Váci Straße entlang schließen das Gebiet immer mehr an den Kreislauf der Stadt an, bzw. ermöglichten die Ansiedlung der Fabrikindustrie, die gute Verkehrsbedingungen brauchte.

Bis zum Ende der 1800-er Jahre dominierten in erster Linie die Mühlenindustrie, Bauindustrie und Alkoholindustrie. Im Jahre 1895 funktionierten 6 aus der 13 Mühlen der Hauptstadt auf dem Gebiet von Neu-Leopoldstadt und Hausenfänger. Zu dieser Zeit war der Weizen von hohem Klebergehalt und guter Qualität neben dem Fleisch europaweit einer der am meisten gefragten Exportartikel von Ungarn.

Seit dem Ende der 1800-er Jahre wurde der Raumgewinn der Eisen- und Metallindustrie charakteristisch. Engelsfeld entwickelte sich zu einem der wichtigsten Fabriksviertel von Budapest. Solche weltberühmte Fabriken funktionierten hier wie die im Jahre 1866 gegründete Ganz Schiffsfabrik, die seit 1868 tätige Láng Maschinenfabrik, die Schlick Nicholson Fabrik, die Eisele Kessel- und Maschinenfabrik, die Schraubenfabrik, oder die 1919 entstandene Elzett Schloss- und Hängeschlossfabrik.

A karmelita templom
The Carmelite church
Die Karmeliterkirche

In der ersten Hälfte der 1900-er Jahre siedelten sich auch die Vertreter anderer Industriezweige auf unserem Gebiet an. Hier funktionierten die Wollwäscherei AG, die Rico Bindewerke, die Jutefabrik, die Schnurfabrik und die Bortenfabrik.

Seit den 1930-er Jahren entdeckten auch die großen Autoherstellerfirmen die Vorteile des Gebiets und bauten ihre Vertretung und Servicestation hier auf. Architektonisch hervorragend waren darunter das 1936–37 erbaute Fiat Servicegebäude, später die Ford Niederlassung auf der Váci Straße.

Die sich vermehrenden Fabriken zogen die Menschenmengen von verschiedenster Nationalität und Herkunft in diese Ecke der Hauptstadt. Die meisten Einwanderer kamen aus den Siedlungen um die Hauptstadt und von den durch Ungarn bewohnten Territorien der heutigen Slowakei, es war aber auch die Anzahl der Transdanubischen, Slowaken, Tschechen, Siebenbürger, Österreicher und Polen erheblich.

Die Arbeiter der Großbetriebe rekrutierten sich zunächst überwiegend aus ausländischen Facharbeitern, die Küchengärten um die Stadt waren meistens im Besitz von Slowaken und Deutschen. Die Assimilation wurde am Ende der 1800-er Jahre immer schneller und zugleich erhöhte sich auch die Anzahl der ungarischen Ansiedler.

Die sprachliche Vielfältigkeit brachte die spezielle Engelsfelder Subkultur zustande, deren wichtigste Merkmale die an die Bekleidung der Hamburger Schiffszimmerleute erinnernde Jasstracht sowie der durch Vermischung der deutschen, slowakischen und ungarischen

A Cézár-Ház
The Cézár House
Das Cézár-Haus

Sprachen entstandene „Sleng", die so genannte „Jasssprache" war.

Gemäß den Statistiken wurde Engelsfeld zum Ende der 1910-er Jahre der am dichtesten bewohnte Stadtteil der Hauptstadt. Die Bevölkerung des Arbeiterviertels lebte außerordentlich gedrängt, unter ungesunden Umständen in ebenerdigen Baracken oder in etagenförmigen Mietkasernen. In einem Zimmer wohnten durchschnittlich fünf Menschen. Die Mehrheit der Wohnungen bestand aus einem einzigen Raum, bestenfalls aus Zimmer und Küche, die Wasserleitung und der elek-

Angyalföldi futballcsapat (Jutagyári Torna Egylet 1916)
Football team of Angyalföld (Jute Factory Gymnastic Association 1916)
Fußballmannschaft von Angyalföld (Turnverein Jutafabrik 1916)

RESÜMEE

Banképület a Váci úton
Banking house in Váci avenue
Bankgebäude in der Váci Straße

trische Strom waren unbekannte Begriffe. Wegen der hohen Wohnungsmieten waren sie oft gezwungen, in den engen Wohnungen auch noch Bettmieter aufzunehmen.

Während der Amtierung von István Bárczy als Bürgermeister seit 1906, dann als Oberbürgermeister konnte die Hauptstadt die Gründe der modernen Verwaltung anlegen und eine tatsächliche Verbesserung der Lebensumstände der Bevölkerung des Gebiets erreichen. Die einträglichen Dienstleistungstätigkeiten wurden in städtisches Eigentum übernommen und deren Einnahmen zu sozialen Zwecken aufgewandt. So konnten die ersten größeren Schulen und die damals als modern geltenden Wohnblöcke unseres Bezirks errichtet werden. In dieser Zeitperiode wurden auf unserem Gebiet die erste öffentliche Bibliothek der Hauptstadt in der Vág Straße, das nach dem englischen Muster geplante Volkshotel für Obdachlose sowie das für Handwerker errichtete einzigartige Werkstattmiethaus erbaut.

Der wichtigste Moment unserer Chronik war, als der Bezirk als selbständige Verwaltungseinheit entstand. Es wurde wegen des raschen Zuwachses der Bevölkerung und der eingebauten Gebiete im Jahre 1930 durch die Führung von Budapest zum Gesetz erhoben, dass die Hauptstadt aus 14 Bezirken anstatt der früheren 10 bestehen soll. Der neue XIII. Bezirk kam aus den Außenbezirksflächen der früheren V. und VI. Bezirke – Theresienstadt und Leopoldstadt – zustande. Als Geburtstag des Bezirks gilt der 1. Juni 1938, als das Zustandekommen veröffentlicht wurde. Am 15. Juni begann der selbständige „Magdalenestädter" Vorstand zu funktionieren und wurde das Vorstandsgebäude auf dem Béke Platz eröffnet. Die Bezeichnung Magdalenestadt war eine Ehrenbezeigung vor der Frau von Miklós Horthy, dem damaligen ungarischen Gouverneur, die viel für die Unterstützung der Armen tat.

Die riesige Wirtschaftskrise nach dem ersten Weltkrieg bereitete schwere Sorgen für die ohnehin arme Bevölkerung des Bezirks. Damit ist zu erklären, dass unser Gebiet für die sozialistischen, kommunistischen und Gewerkschaftsbewegungen als fruchtbarer Boden galt. Die Führung des Landes und der Stadt betrachtete Engelsfeld als eine Art von Referenzgebiet, wo die großzügigen sozialen Aktionen fortgesetzt wurden: Errichtung von Wohnungsbauten, Schulen, Anstalten für Gesundheitswesen, kirchlichen und Kulturanlagen.

In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts schufen die sich selbst organisierenden Bewegungen, die Kulturpolitik des Staats und die Unterstützung der Eigentümer der größeren Fabriken ein blühendes und vielfältiges Kulturleben für die Engelsfelder Arbeiter. Leserkreise, Bibliotheken, Sport- und Touristenvereine, Chöre, Theatergruppen wurden in den Arbeits-, Kirchen-, Schul- und sogar politischen Gemeinschaften gegründet.

A Váci út–Róbert K. krt. sarok
Corner of the Váci avenue – Róbert K. boulevard
Ecke Váci Straße – Róbert K. Ring

Auch die Neu-Leopoldstadt, die erst seit 1950 Teil unseres Bezirks ist, wurde in dieser Zeitperiode ausgebaut. Die als Ergebnis der bewussten Stadtplanung überwiegend in Bauhausstil errichteten Miethäuser verwehten die für die Fläche früher bezeichnenden Niederlassungen von Holzwaren- und Baumaterialien, Lagerhallen, Fabriken. In den in eleganten, modernen Gebäuden ausgebildeten komfortablen Wohnungen fanden insbesondere die Mittelschichten der Bürgerschaft und freiberufliche Intellektuellen, Ärzte, Ingenieure, Journalisten ein neues Zuhause.

Auch die Margareteninsel wurde im Jahre 1950 an den Bezirk angeschlossen. In den 1800-er Jahren war die Insel im Besitz von Palatin József, der mit seinem den Ruinen der Franziskanerkirche zugebauten Ferienhaus, dann mit dem Margaretenbad und dem Grand Hotel die einst verwilderte Gegend zu einem wahren Paradies zauberte. Im Jahre 1908 wurde die Insel Allgemeingut, öffentlicher Garten. Für das Entgelt der Insel ließ die Hauptstadt in der Neu-Leopoldstadt die Palatinus Häuser am Donauufer bauen, die als Teil der Welterbe gelten. Zwischen den zwei Weltkriegen wurden auf der Insel eine Menge Neuanlagen gebaut, unter anderem das Nationale Schwimmbad, das Strandbad Palatinus, die Freilichtbühne und der Spielbrunnen.

Während des zweiten Weltkriegs und besonders im Winter 1944–45, bei der Belagerung von Budapest erlitten die Wohnhäuser, Fabrikgebäude infolge der Bombardements und der Straßenkämpfe erhebliche Schäden, die Brücken, die Gebäude auf der Margaretheninsel und das Lustspieltheater waren ruiniert. Die Bevölkerung des Bezirks sank von 90.000 auf 54.000 Personen.

In Engelsfeld fing man unter den ersten mit der Aufräumung der Ruinen an. Anfang Februar 1945 startete der Straßenbahnverkehr. Die Arbeiter erschienen schon an den ersten Tagen an ihren Arbeitsplätzen, so konnte bald die Produktion in der Láng Maschinenfabrik, der Schiffsfabrik, dann langsam in den anderen Betrieben beginnen.

An den ersten Kommunalwahlen gingen die auf einheitlicher Liste teilnehmenden Arbei-

A Palatinus strand az 1960-as években
Palatinus beach in the 1960's
Palatinus Freibad in den 1960er Jahren

terparteien und die mit ihnen verbündete Nationale Bauernpartei mit ihrem Stimmenanteil von 64% dem Landesdurchschnitt und sogar dem hauptstädtischen Durchschnitt weit voran. Die landesweit 57% erzielte Kleinlandwirtepartei konnte in unserem Bezirk keine Massen hinter sich stellen.

Mit der am 1. Januar 1950 in Kraft getretene Verwaltungsumorganisierung erhöhte sich die Anzahl der hauptstädtischen Bezirke von der früheren 14 auf 22 und auch die Fläche unseres Bezirks wurde modifiziert. An den Arbeiterviertel wurden Neu-Leopoldstadt, ein von Bürgern des Mittelstands bewohnte Teil des V. Bezirks sowie die Margareteninsel angeschlossen. Die Bewohneranzahl des XIII. Bezirks steigerte sich von 74.500 auf 132.000 Personen, die Fläche beinahe verdoppelte sich.

Während der Periode des durch die Arbeitermacht im Jahre 1947 begonnenen und eine angespannte Arbeit erfordernden Dreijahr- dann Fünfjahrplans entwickelte sich Engelsfeld in dem eines Arbeiterbezirks würdigen Tempo, die Lebensumstände der Bewohner verbesserten sich erheblich. Bis 1950 wurden 2.180, bis 1955 weitere 4.524 neue Wohnungen übergeben. Es wurden das Strandbad Dagály, der Markt Tomori, neue Schulen, Kindergärten errichtet. Im Jahre 1949 wurde das Bildungszentrum József Attila eröffnet, dessen Bau noch vor dem Krieg angefangen wurde. Die in staatliches Eigentum übernommenen Großbetriebe hielten die Entwicklung der Kultur- und Sportmöglichkeiten ihrer Arbeiter für wichtig. Mehrere Betriebe betätigten Kulturhaus, Sportsektion, Bibliothek. Der Gewerkschaftsportverein Vasas wurde ein Großverein mit 21 Sektionen.

Die im Oktober 1956 ausgebrochene Revolution konnte sich in Engelsfeld nicht weitreichend entfalten. Mit Ausnahme der Zu-

Az 1960-as években épült Árpád hídi lakótelep

Housing estate at Árpád bridge built in the 1960's

Die in den 1960-er Jahren gebaute Wohnsiedlung von Árpád-Brücke

sammenstöße am Ufer des Krebsbachs (Rákos-patak) gab es auf diesem Gebiet keine solchen blutigen Kämpfe, wie an anderen Stellen von Budapest.

Engelsfeld wurde bis zum Anfang der 1980-er Jahre weiterhin als Fabrikstadt bezeichnet, da etwa hunderttausend Arbeiter in mehr als vierhundert Fabriken, Betrieben, Industrieanlagen beschäftigt wurden.

Im Verkehr der Hauptstadt und des Bezirks war ein großer Fortschritt die zwischen 1981 und 1990 errichtete nord-südliche U-Bahnlinie. Auch die Modernisierung mehrerer Hauptstraßen und der Straßenbahnlinie auf der Béke Straße – Lehel Straße wurden beendet.

Das Wohnungsbauprogramm setzte seit den 1970-er Jahren die Erhöhung der Zimmeranzahl und der durchschnittlichen Grundfläche, sowie die Verbesserung der Komfortstufe zum Ziele. Während des Baus der neuen Wohnsiedlungen zwischen 1945 und 1980 bereicherte sich der Bezirk mit 17.710, dann bis 1984 mit weiteren 6.566 Wohnungen. Der Stadtviertel wird durch fast 100 Statuen und Denkmäler, Gedenktafeln auf öffentlichem Platz geschmückt.

Zwischen 1958 und 1988 wurden 9 Schulen gebaut, darunter das in die Kárpát Straße im Herbst 1986 umgezogene Gymnasium Berzsenyi Dániel, das Vier- und Sechsjahrgangsbildung von hohem Niveau bietet. Im Jahre 1989 begann im Gymnasium Németh László der Oberschulunterricht von acht Klassen, dann wurde das Gymnasium eine der besten Oberschulen von Budapest.

Seit dem Ende der 1980-er Jahre konnten die Bewohner des Bezirks die Augenzeugen von riesigen Änderungen sein. Nach der Privatisierung bzw. oft Liquidation der staatlichen Großunternehmen siedelten sich in den leer gewordenen Industriegebäuden oder auf deren Stelle moderne Bürohäuser, Banken, Auto- und Möbelsalons, Einkaufs- und Unterhaltungszentren an. Der früher graue Außenbezirk wird heute immer mehr organischer Teil des Geschäfts- und Kulturlebens der Hauptstadt.

Die erste Selbstverwaltungswahl nach dem Ende des Einparteisystems fand 1990 statt. Die Körperschaft der Abgeordneten bildete sich am 25. Oktober mit 46 Personen. Gemäß dem modifizierten Selbstverwaltungsgesetz wurde der Bürgermeister bei der zweiten Wahl schon direkt durch die Bevölkerung gewählt. Im Bezirk sind seit 1998 zigeunerische, griechische, kroatische, polnische, deutsche, armenische, rumänische, serbische und slowakische, dann seit 2002 ruthenische und bulgarische Minderheitsselbstverwaltungen tätig.

Die Vielfältigkeit unseres Kulturlebens blieb bis heute bestehen. Durch die Selbstverwaltung erhaltene Kulturhäuser, Museum und Ausstellungsstelle, zwei hauptstädtische Theater, Kinos erwarten die Besucher, die sich bilden möchten. Außerdem bieten die Zivilorganisationen zahlreiche gesellschaftlich-kulturelle Zeitvertriebe. Die Selbstverwaltung betreibt acht Klubs für alte Menschen, wo es sich neben der Möglichkeit zu billiger Speisung und systematischer ärztlicher Beratung auch Anlass zur kultivierten Verbringung der Freizeit bietet.

In den internationalen Beziehungen unserer Selbstverwaltung ist die sich mit den Partnerstädten ausgebildete Zusammenarbeit bestimmend. Zum ersten Mal schloss die Selbstverwaltung im Jahre 1989 mit Floridsdorf, dem 21. Bezirk von Wien, 1993 mit dem Bezirk Ochota von Warschau, 1998 mit der Stadt Sovata in Siebenbürgen, Rumänien (Szováta), im April 2001 mit der kroatischen Stadt Osijek (Eszék), im Mai 2002 mit der slowakischen Košice-Südstadt (Kassa-Délváros) eine Partnerstadtvereinbarung ab.

RESÜMEE

Kerületi látkép • *View of our district* • Bezirksansicht

AEG

Felhasznált és ajánlott irodalom

- Adametz Gyula: *Angyalföld*. Budapest, 1947. (Reprint, XIII. Ker. Önkormányzat, XIII. Ker. Helytörténeti Klub, 1998.)
- *Angyalföldi antológia*. Budapest, XIII. Kerület Közművelődéséért Közalapítvány, 2001.
- *Angyalföldi vallomások*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1980.
- Bächer Iván–Teknős Miklós (fotó): *Megyek Budára – Újlipótkötet*. Budapest, Ab Ovo, 2010.
- Bächer Iván – Teknős Miklós (fotó): *Újlipócia*. Budapest, Ulpius–ház, 2009.
- Bencze Géza: *Váci út, a magyar gépipar főutcája*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2006.
- Bogárdi Mihály cikkei a XIII. kerületi Hírnökben
- Bokori István dr.: *A XIII. kerületi vallási közösségek tablója*. Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 1998. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 3.)
- *Budapest* folyóirat (1945–1947., 1966–1988., 2004–)
- *Budapest XIII. kerület. Angyalföld, Újlipótváros, Vizafogó*. Budapest, XIII. Ker. Önkormányzat, 2000.
- *Budapest XIII. kerület védett építészeti értékei*. Budapest, XIII. Ker. Önkormányzat, 2004.
- *Budapest enciklopédia*. Budapest, Corvina, 1981.
- *Budapest lexikon*. 1–2. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- *Budapest statisztikai zsebkönyve 2011*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2012.
- Buza Péter: *Pest–budai történetek – rendhagyó városnéző séta*. Budapest, Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat, 1983.
- Dömötör Ákos: *Vizafogótól Tripoliszig*. A főváros XIII. kerületének helytörténeti olvasókönyve. Budapest, Petit Print, 1994.
- Eörsi László–Juhász Katalin–Szabó Ivett: *Angyalföld 1956. Emberek, sorsok, emlékek*. Budapest, Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény, 1956–os Intézet, Sprint Kft., 2006.
- Eörsi László: *1956 a XIII. kerületben*. Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 1997. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 2.)
- *Fogadj be, régi környék!* Arató István rajzai és irodalmi szemelvények Angyalföldről. Budapest, Múzsák, 1984.
- Földes Anna: *Kaffka Margit*. Pályakép. Budapest, Kossuth, 1987.
- *A főváros tömegközlekedésének másfél évszázada*. 1–3. köt. Budapest, BKV, 1987.
- Fügedy Péter: *Kilenc évtized piros–kék sikerei*. Budapest, Vasas SC, 2001.
- Fügedy Péter: *Száz éve már... (1911–2011)*. Budapest, Vasas SC, 2011.
- Gaberdeen Rezső: *A rákosi országgyűlések*. Rákospalota, 1915.
- Gárdonyi Albert: *Középkori települések Pest határában* = Tanulmányok Budapest múltjából, VIII. (Budapest székesfőváros várostörténeti monográfiái 12.) Budapest, 1940.
- Gundel Imre – Harmath Judit: *A vendéglátás emlékei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kvk., 1979.
- Hegyi Iván sporttörténeti írásai
- Hegyi Iván: *Tíz a százhoz. A Vasas futballcsapatának bajnoki és kupagyőzelmei*. Budapest, Vasas SC, 2011.
- *Hatvanéves a XIII. kerület*. Helytörténeti írások. Budapest, XIII. Ker. Önkormányzat, XIII. Ker. Helytörténeti Klub, 1998.
- Hollósy B. Sándor: *Hétház – Kilencház – Tizenháromház*. Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 2000. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 7.)
- Horváth Péterné: *Schlick Ignác vasöntő és a Schlick gyár története*. Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 2010. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 16.)
- Iványi Béla: *Adalékok régi országgyűléseink Rákos nevéhez*. Szegedi Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, 1935.
- Jelenics József: *Angyalföldi A–B–C*. Budapest, HNF XIII. Ker. Bizottsága, 1985. (Kézirat)
- Jelenics József: *Budapest XIII. kerületének teljes utcanévlexikona*. Budapest, Főv. XIII. Ker. Önkormányzat, XIII. Ker. Helytörténeti Klub, 2001.
- Jolsvai András kerület– és művelődéstörténeti írásai
- Juhász Katalin (szerk.): *Falu a városban – dokumentumok és tanulmányok az angyalföldi kertvárosi telepről*. (Documentatio Ethnographica 27). Budapest, L'Harmattan – MTA BTK Néprajztudományi Intézete, 2012.
- Juhász Katalin–Roboz László: *Kerületünk hajdan és ma*. Budapest, József Attila Művelődési Központ Angyalföldi Helytörténeti Gyűjteménye, 2001.
- Kemenczei Tibor: *Kora vaskori aranyleletek* = A Magyar Nemzeti Múzeum őskori aranykincsei. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Eötvös L. Tudományegyetem Régészettudományi Int., 2000.
- Kubinyi András: *A középkori főváros* = Budapest helytörténeti kézikönyve. Budapest, 1971.

- Lukács Lajos: *Pest–Buda az 1867–es kiegyezés idején.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996.
- *Magyar kódex.* 1–2. köt. Az Árpádok világa; Lovagkor és reneszánsz. Budapest, Kossuth, 1999.
- *Magyarország történeti kronológiája.* 1–4. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981–1983.
- Marcell István: *A Magyar Honvédség Központi Honvédkórház története* = Honvédkórház. Kórháztörténet 1899–1999. Jubileumi emlékkönyv. Budapest, MHKH, 1999.
- Móricz Zsigmond: *Riportok II. (1930–1935)* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.
- Németh Margit: *A rákospataki híd és az aquincumi Duna–szakasz védelmének kérdései.* Szekszárd, 1999.
- Németh Marietta: *A Margit–sziget története.* Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 2002. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 8.)
- Nieder Iván: *Hogyan alakult ki a XIII. kerület?* – Egy építész szemével. Budapest, XIII. Kerületi Helytörténeti Klub, 1996. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 1.)
- Ortvay Tivadar: *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig.* 2. köt. Budapest, MTA, 1882.
- Préda István: *A Szabolcs utcai klinikai kardiológiai központ története.* Budapest, különnyomat, 2005.
- *Radnótitól, Radnótiról.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1985.
- Reichardt Ferenc: *A Ganz Hajógyár története.* Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 1999. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 4.)
- Róbert Péter cikkei a XIII. kerületi Hírnökben
- Róbert Péter: *Kerületünk fürdői és uszodái.* Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 2003. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 9.)
- Róbert Péter: *Kerületünk postatörténete.* Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 2007. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 12.)
- Róbert Péter: *Kórház a Szabolcs utcában.* Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 2007. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 13.)
- Róbert Péter: *„Védett" házak – Raoul Wallenberg tevékenysége kerületünkben.* Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 1999. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 6.)
- Róbert Péter: *Zsinagóga Angyalföldön.* Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 2009. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 15.)
- Rupp Jakab: *Buda–Pest és környékének helyrajzi története.* Budapest, 1868. (Reprint, ÁKV, Könyvért, 1987.)
- Sárközi Sándor: *In memoriam Gidófalvy Lajos.* Budapest, XIII. Ker. Önkormányzat, 2000.
- Sáska János: *A Nyírő Gyula Kórház története. A privát elmekórintézettől a magánklinikáig.* Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 2009. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 14.)
- Seressné Döller Márta: *Kerületünk egykori malmai.* Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 2004. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 10.)
- Sugár István: *A budai vár és ostromai.* Budapest, Zrínyi, 1979.
- Szalma Mária: *Kassák Lajos a XIII. kerületben.* Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 1999. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 5.)
- Szalma Mária: *Kerületünk kávéházai.* Budapest, Angyalföldi József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteményének Klubja, 2005. (XIII. kerületi helytörténeti füzetek 11.)
- *Száz rejtély a magyar történelemből.* Budapest, Gesta, 1999.
- Tausin Károly: *Egy szobapincér elbeszélései.* Történetek a margitszigeti Grand Hotelből. Budapest, PLKV, 1987.
- Tompa Ferenc–Alföldi András–Nagy Lajos: *Budapest az ókorban.* 1–2. köt. Budapest, 1942. (Budapest története 1.)
- Török Ferenc: *Fegyverük a sport.* A Budapesti Honvéd fél évszázada. Budapest, Budapesti Honvéd Sportegyesület, 1999.
- Török Ferenc: *Honvéd-varázs. Piros–fehér évtizedek.* Budapest, Zrínyi, 2009.
- Udvarhelyi Ubulné: *100 éves a mi ovink.* Budapest, Procter & Gamble, 1999.
- Ungvári Tamás: *Déry Tibor alkotásai és vallomásai tükrében.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973.
- Vitray Tamás (szerk.): *Vallomások és legendák.* Budapest, Vasas SC, 2011.
- Zolnay László: *Ünnep és hétköznap a középkori Budán.* Budapest, Gondolat, 1969.

X 166075

SZTE Klebelsberg SZEGED 14.

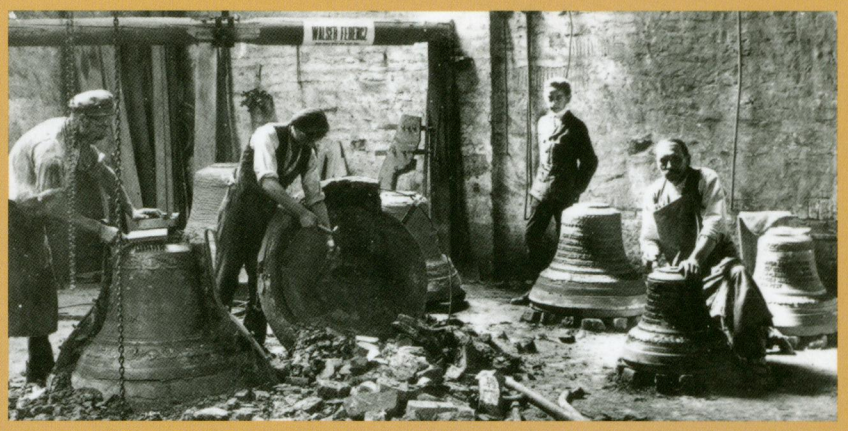

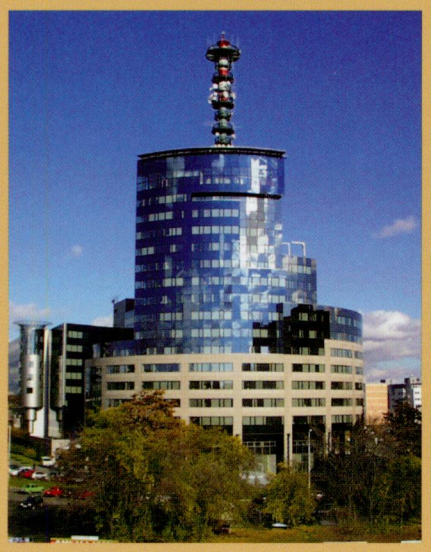

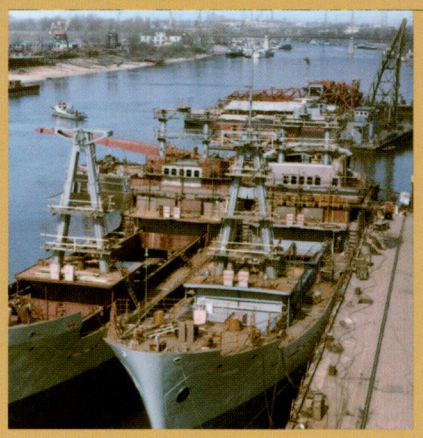

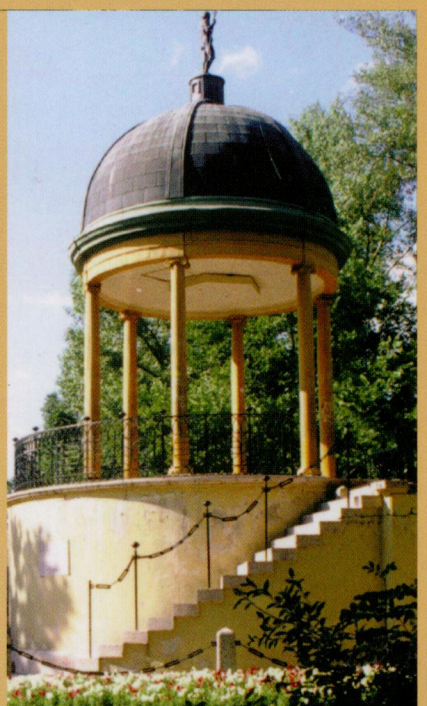

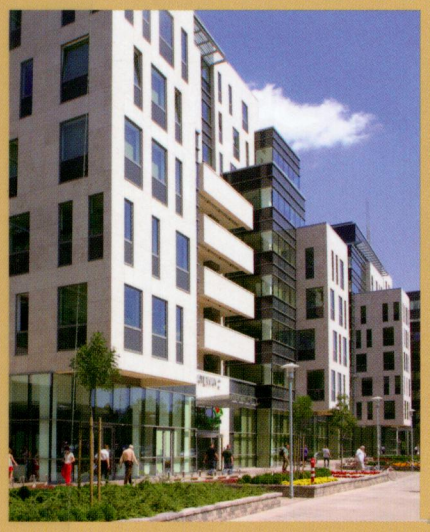

A XIII. KERÜLET

kezdetektől napjainkig